

Digitized by the Library and Information
Centre of the Hungarian Academy of
Sciences

22

2

1972

VILÁG TÖRTÉNET

22

TÁJÉKOZTATÓ A KÜLFÖLDI
TÖRTÉNETI IRODALOMBÓL

VILÁGTÖRTÉNET

TÁJÉKOZTATÓ A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMRÓL

Kézirat gyanánt kiadja
a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete
Felelős szerkesztő: Makkai László
Szerkesztő: Mayer Mária

1972.

22. szám

TARTALOM

A KÖZÉPKOR TÁRSADALMAI: ÁTFOGÓ MEG- KÖZELÍTÉS. (G. Duby)	5
MI AZ IPARI RÉGÉSZET?. (K. Hudson)	21
MARC BLOCH ÉS AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ TÖR- TÉNELEM LOGIKÁJA. (W.H. Sewell)	31
A KAPITALIZMUS KELETKEZÉSI FOLYAMA- TÁNAK ÁLTALÁNOS ÉS SAJÁTOS VONÁSAI KÖZÉP-, ÉS KELET-EURÓPÁBAN. (A.N. Csisztozyonov)	43
SZOVJET TÖRTÉNETI IRODALOM OROSZORSZÁG TÖRTÉNETÉRŐL A FEUDALIZMUS KORSZAKÁBAN. (V.P. Zagorszkij, N.N. Nyikityin)	55
KÉT TÖRTÉNÉS-Z-TALÁLKOZÓ	
Történész konferencia a bécsi Hof- burgban. (Kerekes L.)	91
A kölni 28. német történészkong- resszusról. (Szász Z.)	93
ROSA LUXEMBURG	
Életrajza és bibliográfiája. (Jemnitz J.)	99
K. Liebknecht - R. Luxemburg bibliográfiája. (Láng P.)	102

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

UJ KÖNYVEK KELET-EURÓPÁRÓL	105
S. Dimitrov, A balkáni népek története. (Bur. M.)	105
N. Todorov, V. Trajkov, A Görögország sza- badságáért folyó harcok bolgár részvevői, 1821-1828. (Niederhauser E.)	113
S. Dimitrov, Az 1850. évi felkelés Bulgáriá- ban. (Bur. M.)	114
C. Todorova, A Bulgáriának 1888-1912 között nyújtott külföldi kölcsönök diplomáciai története. (Bur. M.)	118
R. Marsina, Tanulmányok a szlovák diplomatá- riumhoz. (Niederhauser E.)	121
Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. (Niederhauser E.)	122
Az 1867. évi osztrák-magyar kiegyezés. (Niederhauser E.)	125
J.F. Zacek, A történész, mint tudós és nacio- nalista. (Niederhauser E.)	132
Lengyelország története. (Niederhauser E.)	133
S. Papacostea, Olténia osztrák uralom alatt. (Niederhauser E.)	135
A. Stan, Havasalföld agrárviszonyai az 1848. évi forradalom után. (Niederhauser E.)	139
N. Iorga, Nicolas Iorga élete és életműve. (Dolmányos I.)	141
A Román Kommunista Párt története marxista- -leninista kutatásának szolgálatában. (Szász Z.)	144
M. Fătu, I. Spălăteanu, A Vasgárda-fasiszta tipusu terrorszervezet. (Szász Z.)	146
Magyarország a forradalomban, 1918-19. (Jeszenszky G.)	148
UJ KÖNYVEKRŐL RÖVIDEN	
Egyetemes történet	151
Ausztria	152
Csehszlovákia	152
Lengyelország	153
Magyarország	154

Németország	154
Románia	155
Szovjetunió	155

A TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETBE UJABBAN
BEÉRKEZETT KÖNYVEKRŐL

Egyetemes történet	157
Anglia	160
Csehszlovákia	161
Franciaország	162
Jugoszlávia	163
Lengyelország	163
Németország	166
NDK	167
NSzK	168
Olaszország	168
Spanyolország	169
Svájc	169
Szovjetunió (Oroszország)	169
USA	171
Latin-Amerika	172
Közel-, Távol-Kelet	173

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK REPERTÓRIUMA 1970/II.

Nemzetközi konferenciák	177
Marx-Engels	177
Lenin	178
Történetfilozófia	180
Történettudomány, módszertan	181
Egyetemes történet	183
Anglia	185
Ausztria	188
Belgium	189
Bulgária	190
Csehszlovákia	190
Dánia	192
Finnország	192

Franciaország	192
Jugoszlávia	195
Lengyelország	198
Magyarország	198
Németország	199
NDK	204
NSzK	205
Olaszország	205
Románia	207
Spanyolország	208
Szovjetunió	208
USA	213
Közel-, Távols-Kelet, Afrika	214

A KÖZÉPKOR TÁRSADALMAI: ÁTFOGÓ MEGKÖZELÍTÉS

Amikor az a megtiszteltetés ért, hogy rábízta nem csupán a középkor történetének előadását - bár ez intézmény tradíciói teljesen indokolták volna ezt a választást - de specifikusabb módon a középkori társadalmak történetének előadását, az elsősorban azért történt, mert Önök is úgy ítélték, hogy a társadalmi viszonyok tanulmányozása új fényrel világíthatja meg azoknak a tényezőknek összességét, melyek együttesen képeznek egy civilizációt. És azért is, és főleg azért, mert világosan látták a Collège de France-nak azt a hivatását, hogy a tudományt fejlődési folyamatában tanítsa, s hogy újabb eredményeket akkor várhatunk, ha figyelmünket a legsürgősebben a középkori történet legkevésbé ismert távlati felé irányítjuk, azaz a társadalomtörténet felé.

Talán meglepő dolog, hogy ilyen értelemben beszéljek a történetírásnak erről az ágáról éppen azon a helyen, ahol Lucien Fèvre adott elő hosszú ideig és vita harcait egy megújult történetírás érdekében, amiben olyan lelkesedéssel és odaadással követtük - különösen meglepő, ha figyelembe vesszük a sok, már befejezett, befejezés felé közeledő, vagy készülő munkát. És fel kell itt idéznem, hálával és tisztelettel, March Bloch emlékét is, aki rávezetett, hogy a levéltárak porrétege és a muzeumok csendje mögött az élő embert kell keresni. Nem szabad azonban elfelejtenünk - számos munka rangsorolása, számos előadásnak maga a címe is ezt bizonyítja - hogy a társadalomtörténet még ma is sokszor függelék, toldalék formájában jelenik meg, mint, mondjuk, a gazdaságtörténet szegény rokona. Azt már fél százada hatalmas lendület sodorja előre, nem szűnt meg egy pillanatig sem tág mezőt, lehetőségeket biztosítani a legtermékenyebb kutatásoknak, széles területeket hódított meg, ma pedig, az anyagi kultúra nyomait kutató régészet legfrissebb eredményeire támaszkodva, új utak felé látjuk haladni. Sikerek kísérik. És diadalmas útján maga után vonja a társadalomtörténetet is. Mert minden azt bizonyítja, a társadalmi rétegződés kérdései, egyének és csoportok egymás közötti kapcsolatai nem közelíthetők meg annak előzetes, világos tisztázása nélkül, hogy adott pillanatban hogyan alakultak a termelési viszonyok, vagy hogyan oszlottak meg a jövedelmek.

Két pontra azonban különösen figyelniünk kell. Először is a középkori gazdaságtörténet művelői gyakran esnek

abba a hibába, hogy mai adatok alapján kialakított gazdasági koncepciót alkalmazzanak a mult tanulmányozására, mely a használatban anakronisztikusnak, torzítóknak bizonyult. Ugyanigy hosszú ideig öntudatlanul kiváltságos helyet biztosítottak a kereskedelmi tevékenység, a pénzforgalom tanulmányozásának, anélkül, hogy pontosan meghatározták volna - bár az etnológiai kutatások bizonyos eredményei segíthették volna őket benne - a pénz szerepét vagy az árucserre természetét egy olyan, mélyen az agrárgazdálkodásban gyökerező civilizáción belül, mint amilyen a középkori Nyugaté.

Másodsorban, és főleg, helytelen lenne azt gondolni, hogy egy társadalom elemzése teljesen kimerítettnek tekinthető, ha az urbáriumok, becslési jegyzékek, kataszterek elolvasása után az ember el tudta helyezni a családfőket a vagyoni hierarchia különböző szintjein, ha egy bérleti, vagy munkavállalási szerződés feltételei alapján tisztázni lehetett, hogyan zsákmányolták ki azt a bizonyos dolgozót, ha a kincstári számadások nyomán kirajzolódtak a demográfiai fejlődés irányvonalai. Valójában azt, amit az egyének vagy csoportok saját, egyéni helyzetükről éreztek, azt a magatartást, amit ez a tudat diktált, nem gazdasági helyzetük realitásai határozták meg, hanem az a kép, ami bennük erről kialakult, s ez soha nem hű, mindig a róla kialakult eszmei ábrázolások komplex játéka alapján hajlik el. A társadalmi jelenségeket a gazdasági jelenségek egyszerű, meghosszabbított tengelyébe helyezni azt jelentené, hogy leszűkíténénk a kutatás mezejét, sokkal szegényebbé tennénk a problematikáját, lemondanánk róla, hogy világosan észleljünk bizonyos alapvető erővonalakat.

Tény, hogy már igen korán, a gazdaságtörténet kezdeti stádiumában, sokan tartották elkerülhetetlenül fontosnak, hogy a régi társadalmak anyagi alapjainak kutatását kiegészítsék a ritusok, hiedelmek, mítoszok, a kollektív pszichológia minden vonatkozásának tanulmányozásával, azzal, ami az egyéni magatartásokat irányította, és aminek funkciója során, épp oly közvetlenül és épp oly szükségképpen, mint a gazdasági tényezők hatására, a társadalmi kapcsolatok rendeződtek. Ennek következtében öltött testet, de lassu ütemben, hosszú idő alatt, tétovázó módon az a történetírási irány, melyet talán helytelenül, a gondolkodásmódok történetének neveztek, és amelynek az utóbbi években az új humán tudományok, a társadalmi atropológia és a szemiológia gyors fejlődése jött segítségére, hogy megerősítse módszereit, kiszélesítse ambícióit.

A kutatás számára így kitérülő hatalmas terület annál inkább csábíthatja a medievistákat, mivel az ebből az időből származó irott források nagy része, - lévén, hogy az egyház embereinek kezétől származik, - sokkal fontosabb szerepet juttat a szellem dolgainak, mint a gazdasági realitásoknak, nagyon kevés statisztikai felhasználásra alkalmas

kvantitatív adatot tartalmaz, ugyanakkor, amikor a szellemi jelenségek szempontjából különösen gazdag. Ez a beállítottság azonban súlyos veszedelmet rejt magában, melyet bizonyos történészeknek nem sikerült kikerülnie: átvéve a tanulmányozott alanyok magatartását, akiknek minden törekvése az volt, hogy elválasszák egymástól a szellemit és a világit, eltávolodtak a konkrétumoktól, a szellemi strukturáknak túl nagy autonómiát engedtek az őket meghatározó anyagi strukturákkal szemben, a gondolkozásmódok történetét észrevétlenül eltérítve a szellem-történet irányába.

Következésképp, ha azt akarjuk, hogy a társadalomtörténet fejlődjék és kivívja függetlenségét, olyan utra kell azt vezetni, ahol az anyagi civilizáció története és a kollektív gondolkodás története egymás mellett halad. Előljáróban azonban szükségesnek tartanék három módszertani alapelvet lefektetni. Abból az elgondolásból kell kiindulni, hogy a történeti kutatás központja az ember tanulmányozása a társadalomban, ez végső célja. A társadalomtörténet valójában a teljes történelem. És mivel az egész társadalom egy testet alkot, melynek összetevői között szerepelnek, anélkül, hogy azokat le lehetne róla választani - legfeljebb analízis céljára -, a gazdasági, politikai, szellemi tényezők, e történelem igényt tart minden információra, minden támpontra, minden forrásra.

Nagyon természetes, hogy nem elégedhetünk meg azzal, amit az írott szövegek nyújtanak, akár elbeszélő, akár jogi jellegűek, akár a liturgiákat szabályozzák, akár az a céljuk, hogy szórakoztassanak, vagy erkölcsi tanulsággal szolgáljanak, vagy hogy az átéltet képzeletbelivé változtassák. Nem elég az sem, hogy tulmenjünk a szövegek tartalmán, megvizsgáljuk külső formájukat, a szavak, kifejezések mögött számokat, számítási folyamatokat kutassunk, a beszéd beosztásán túl az írás látható képét, azt, amit maga az írásmód elárulhat; nem elég megpróbálni kapcsolatot létesíteni azok világával, akik összeállították e szövegeket és akik felhasználták. A társadalomtörténetnek a mult minden nyomát figyelemmel kell kísérenie, az ásatások során felszínre került minden szerszám- és felszerelés-töredéket, minden maradványt, mely a régi emberi településekből a vidék és város mai arculatában fennmaradt, mindazt, ami egy kegyhely tervében, egy színes illusztráció kompozíciójában, egy gregorián sequentia ritmusában, egy művészi alkotás bonyolult formáján keresztültetsző világképben tükröződik. Hiszen, ahogy Pierre Francastel mondja, "minden társadalom, mely bizonyos gazdasági és politikai rendszert létrehoz, ugyanakkor annak ábrázolójává is válik, minden társadalom, alakulása közben, egyszersmind annak intézményeit, fogalmait, képeit, látványosságait is kovácsolja."

E forrásokból kiindulva, anélkül, hogy bármelyiket is elhanyagolná, a társadalomtörténetnek először, a kutatá-

sok egyszerűsítése kedvéért, különböző szintű analizisek alapján kell tanulmányoznia a jelenségeket. Nem szabad többé azt gondolni, hogy az anyagi civilizáció történetét, a hatalom történetét, a gondolkodásmódok történetét kutatja. Igazi feladata szintézis létrehozása. Össze kell szednie a különböző területeken egyidejűleg végzett kutatások eredményeit és ezeket egy globális látás egységébe kell összefognia. "Hogy rátaláljunk a történelmi életre - mondja Michelet - türelmesen nyomon kell azt követnünk minden uton, minden formájában, minden elemében." "De - teszi hozzá - arra is szükség van, hogy még ennél is nagyobb szenvedéllyel újra felállítsuk, felidézük a tényezők játékait, a különböző erők egymásra való kölcsönhatását, egy hatalmas mozgáson belül, melyből maga az élet lesz."

Visszaállítani e tényezők játékát, ez azt jelenti, hogy észlelni kell a pontos kapcsolatokat a mozgásban lévő különböző erők között. Ez tehát a második alapelv: meg kell próbálni megkeresni az egységen belül a valódi tagozódást. Például, hogyan hatott vissza a gazdasági mozgás nyomása egy szellemi terv kimenetelére? Hogyan történt, hogy a szellemi haladás valamely kísérlete, azzal, hogy beleágyazódott egy termelési rendszerbe, nem tudta elérni célját - ez világítja meg azokat a különleges társadalmakat, melyek a XII. században a cisztercita apátságokban a kolostori fraternitásokat képezték. Trásadalmakat, amelyek maguk például akartak szolgálni, társadalmakat, melyeket tíz évszázados előírások összessége irányított, Szent Benedek regulái.

E szabályok szövegét a teljes hűségre való törekvés szellemében ujitották fel. De a rend megalapítása óta a felújítás során a hangsúly a szegénységre került: voltaképpen állást kellett foglalni egy általános meggazdagodás morális következményeivel szemben, botrányosnak ítélve az e korban legkiemelkedőbb Benedek-rend fokozódó besüppedését a földesuri biztonság kényelmébe. Mivel tehát a ciszterciták nem voltak hajlandók járadékból élni, mivel elhatározták, hogy saját kezük munkájával szerzik meg a földből táplálékukat, mivel erdők-mezők közepette, a magányban telepedtek le, e közösségek azon vették magukat észre, hogy szándékok ellenére, hiven ahhoz az archaikus modellhez, melyet elővigyázatlanul szabályként állítottak fel önmaguk számára, előfutárai lettek a hódító új gazdasági rendnek, hiszen abban a helyzetben voltak, hogy nagy mennyiségben állítottak elő élelmiszereket, melyet maguk nem fogyasztottak el, gyapjút, húst, vasat, fát, amit egyre jobban lehetett értékesíteni. A gazdasági élet előre nem látott visszaütése eredményeképpen a lemondás apostolai gazdagokká váltak. Az elszigeteltségben, amelyben éltek, kétségtelenül hűek maradtak ideáljukhoz. De azok szemében, akik csak a vásárokon alkudozva látták őket, vagy ahogy sikeres ügyeskedésekkel szomszédaik kárára kerekítik ki vagyonukat; azok szemében, akik a század folyamán, a növekvő prosperitás-

ban nehezen fogadták el, hogy Isten emberei ezzel ellentétben nem igazi szegények, azok szemében a ciszterciták lassan-lassan már nem a szellemi tökéletesség megtestesítői; a tiszteletet másokra ruházták át, akik mezitláb, zsákba öltözve járták a külvárosokat és nem volt semmijük sem.

A tagozódások kutatása már az elején azt is megmutatja, hogy minden működő erőt, mely az összes többi mozgásától is függ, a saját külön lendülete is visz. Noha nem állnak egymással ellentétben, inkább szorosan egymáshoz kapcsolódnak egy feloldhatatlan összetartozás rendszerében, mindegyik viszonylag autonóm időtartamon belül fejlődik, és ugyanakkor, az időbeliség különböző szakaszaiban események forrongása, a konjunkturák nagyobb ivű mozgása, sőt még mélyebb és lassabb hullámok váltakozása táplálja őket. E mozgások különbözősége eredményezi az állandó egyenetlenségeket, a késlekedéseket, nehézkedéseket, a hosszabb elmaradásokat és néha valódi zárlatokat, melyek észrevétlenül feszítik meg a hirtelen változások rugóit.

Vegyük például a biráskodás szabályait. Nehezen fejlődnek, ha írott törvények tételeiben rögzítik őket, sokkal könnyebben, ha csak a kollektív emlékezet tartja őket számon. Ennek ellenére, bármily hajlékonyak voltak is a feudális kor szájhagyományai, késlekedés nélkül mégsem tudtak alkalmazkodni a hatalom megosztásának módosulásaihoz, amelyeknek megfelelően kellett volna tartósan megszerezniük a társadalmi kapcsolatokat. Így tehát a XI. századi francia uradalmakban a nyelvi hagyományok, a bírói akták formulái, az ezeknek megfelelő rituális szokások hosszú évtizedeken keresztül fenntartották még a szakadékot a rabszolgák leszármazói és a szabadnak mondott munkások között, holott a különbséget megalapozó közintézmények már széthullottak. Az e szokásokon át fenntartott megkülönböztetések, a rajtuk keresztül továbbélő tilalmak, kizárások bizonyos ideig elleplezték a termelőerők fejlődését, minden bizonnyal fékeztek, késleltették a demográfiai növekedést, és a velük járó jogfosztottsági érzés beérlette a városi forrongások csiréit, a jogi ujitások erjesztőit.

A társadalmi időnek ez a komplex volta, amelyről csak tökéletlenül ad számot a schasem folytonos információs anyag, arra kényszerít, hogy módszerünkbe egy utolsó alapelv igényét is bevegjük. Feltétlenül szükséges, hogy a legnagyobb gondossággal tanulmányozva az egymást keresztező ellenerők, lökések kölcsönhatását, az általuk okozott látható töréseket, felszított ellentmondásokat, eloszlassuk az egyidejűség illuzióját minden, amit tanulmány tárgyává teszünk, pillanatban. Mert csak akkor kisérelhetjük meg a középkori társadalmak történetének felépítését, ha egy összességben belül odaadó figyelemmel választjuk szét a tagozódásokat és ellentmondásokat és mindezt egy olyan váz alapján, amelynek nagy vonalait most szeretném felrajzolni.

Egy nap a barbár népek szekerei áttörik a torlaszokat, melyeket a római csapatok utjukba állítottak. Egy nap Sidonius Apollinaris kénytelen, viszolygása ellenére, otthona helyiségeiben fogadni a germán vezéreket. Kezdetét veszi a középkor. Két hasonló strukturájú társadalom találkozásával kezdődik. Róma barbár népek feletti igézete még tart. De Nyugaton Róma már csak szétesett díszetet jelent. A demográfiai és gazdasági regresszió hosszú fázisának lecsapódásai régóta tönkretették és meglazították már azt az ut- és városhálózatot, melyet a légiók fektettek le a meghódított provinciákra, hogy jobban kézben tudják őket tartani és megvédjék vele a néhány kiváltságosnak biztosított közepes jólétet. Ahogy a városi és kereskedői civilizáció burka lehámlott, feléledt alatta a prekoloniális, földesuri, agrár alapréteg, ahol nagy birtokok, a falvak vezérei körül csoportosult alattvalók alkották a társadalmi kapcsolatok kereteit. Nagyon lassu átszivárgás hatására, amelynek sodrában a történetírás által dátumokhoz erőltetett inváziók csupán egy folyamatos, állandó fejlődés nehéz és különlegesen erőszakos időszakainak látszanak, a birodalom határai már nem jelentenek többé választóvonalat.

A törzsek, vándorlásaik során, kétségtelenül magukkal hozták saját kulturájuk bizonyos vonásait: valamiféle szabadságélményt, a katonai erények kultuszát, az ékszeres és az absztrakt jelek művészetét. Olyan vidékeken telepedtek le, ahol más tradíciók éltek, a kenyér, a bor, a pénz használata, a kőépítkezés. Akik vonulásaikban vezették őket, a városok palotáiban, az amfiteátrumokban a haldokló civilizáció tromba cicomájával igyekeztek magukat feldiszipteni. Mindenesetre a két társadalom, a megszállóké és az eredeti lakosságé egyaránt agrártársadalom, mindkettő rabszolgatartó, mindkettőt erős arisztokrácia kormányozta, csaknem azonos brutalitással. Nehézség nélkül keveredtek össze. A keresztény egyház, aki egy hitben igyekezett egyesíteni a föld minden lakóját, sietette ezt a fuziót, keresztiek kezdtek megjelenni a germán sírokon. De az egyház maga is barbárrá vált. Mostantól fogva előcsapatai a szerzetesek lesznek. A latin kulturából csak töredékeket őrzött meg, melyek prédikációiban segíthették.

A VII. század folyamán, a magasabb kultúra hajótörése után fokról fokra eláradó sötétségben a termelés és népesedés történetének bizonyos jeleiből arra lehet következtetni, hogy visszafordul a százados tendencia. Lassu fejlődés kezdetei rajzolódnak ki, melyet elősegítenek az európai kontinens nyugati részén bekövetkező kedvezőbb éghajlati viszonyok. De mivel a növekedés első lendülete nagyon primitív feltételek között indul, agrár-katonai gazdasági rendszerben, ahol a parasztnépeség számára a nagy haszon egyedüli forrását a fosztogató hadjáratok jelentették, a fejlődés eredménye az volt, hogy a jobban felfegyverzett harcosok csapatai építettek fel nagy, győzelmes államokat.

A legkáprázatosabb politikai konstrukció a karoling birodalom volt. Valójában mi volt ez? Egyetemes dimenzióju falusi főnökség, mely koncentrikus köröket képezve terjedt szét, hogy hatalmas területeket foglaljon magába, a lakott világ szélétől kezdve egészen az uralkodó személyéig. Áthatolhatatlan erdőségek lábánál kezdődött, ahol a törvényen kívüliek kerestek menedéket, ahova ősszel a disznócsordákat terelték és ahol csapatosan kalandoztak a vadászok; tisztásokat ölelt fel, ahol az éhenkórász parasztok törték magukat, hogy megtermeljék azt, amit kötelesek voltak a hatalmasok szálláshelyeire vinni, a harcosok e specialistái számára, akiket a király, a háborúk vezére, minden tavasszal messzebb és messzebb vezet rablóhadjárataikra.

A koncentrikus szervezet valódi sugarait a személyes engedelmség láncai képezték, melyek a magánéletben kövacsolódtak, családi csoportosulások, szolgálati viszonyulások formájában, a harcosok testületein keresztül; ezek a szolgáltatások és ellenszolgáltatások komplex játékan nyugszanak, melyet a karoling törvényhozás igyekszik intézményesíteni.

A fejedelem körül foglalnak helyet a szerzetesek és klerikusok. Ezek befolyása következtében alakul át igen széles körűen a társadalmi kapcsolatok realitása. A római kultúra örökösei, annyira, hogy ráveszik Nagy Károlyt, hogy antik oszlopokat hozasson az aacheni kápolna felépítéséhez, annyira, hogy minden erejükkel azon vannak, hogy a kultúra maradványaiból újat hozzanak létre, amely lényegében nem más, mint a régi romjain épült új diszlet. Tudatosítani igyekeznek a királyban, hogy ő a cézárok utódja, és az a missziója, hogy újraélessze a birodalmat és a római rendet. Ugyanakkor azonban, a Bibliából és a klasszikus kor latin írásaiból merítve ihletet, fő törekvésük, hogy kidolgozzák és formába öntsék a társadalom globális ábrázolásának képét. Olyan szilárd lesz ez az ábrázolás, hogy századokon keresztül uralkodni fog a köztudatban.

Ez a szemlélet is koncentrikus, de a létező egyetlen realitás, Isten országa földi visszatükrözésének érzik. Megváltoztathatatlan, hiszen Isten tervének felel meg, és az egyetlen megengedett haladás benne a lelki, ennek kell az embereket az utolsó ítélet kapujáig elvezetnie. E kör egyedüli központja a király; az Ur kente fel, ő az egyetlen Isten képmása, az egész keresztény nép sorsa felett uralkodik, s neki kell azt üdve felé vezetnie. A béke fejedelme, Felség, az ő feladata a hitet terjesztetni, a hitetleneket meghódítani, keresztviz alá kényszeríteni a határvidékek pogányait és igyekezni, hogy visszaszorítsa, vagy legalábbis megakadályozza a zsidó közösségek elszigetelt, de erőteljes gócinak terjeszkedését.

Ez a modell valóban számot vet a korszak realitását alakító néhány tendenciával, a missziós erőfeszítéssel, a határok visszahuzódásával, amely a IX. század eleje óta a katonai hadjáratokból hazárd, kevés haszonnal járó vállalkozásokat csinált, és a nagybirtok hatalmas sulyával, amely feltartóztathatatlanul terjeszkedni igyekszik, elnyeli és igájába kényszeríti a kevés még független parasztot.

De ez a kép, melyet az egyházi értelmiség konstruált, ellentmondónak bizonyult azzal a hatalmi szervezettel szemben, melyet fenntartani és igazolni szándékozott. A királyból békés uralkodót csinálni, valójában azt jelentette, hogy meglazul a hatalmasok feletti uralma, akiket soha olyan jól nem tudott kézbe tartani, mint amikor háborúra sorakoztatta fel őket és a zsákmány megosztására. A királyi funkciókat morálissá tenni, kötelességeket róni az uralkodóra, a szegények oldalára állítani - ez azzal járt, hogy egyenesen szembekerülni az arisztokráciával, amelynek észrevétlenül növelte hatalmát az agrárgazdaság fejlődése és így egyre önkényesebbé vált. Addigra, mire ez a gondolkodás világosan körvonalazódik és áthatja az uralkodó szellemét, Jámbor Lajos idejére, a társadalmi felépítménynek ez az ideális képe egyéb erőkkel egyesül, hogy siettesse az új birodalom által képezett túlméretezett állam romlását. Ha az új országban, Németországban hosszú ideig tovább éltek is a karoling kolonizáció által kiépített politikai struktúrák, - ha távolabb, a pogányság szívében, a szláv és skandináv világban új hatalmi szervezet alapjai kezdtek is kirajzolódni, hasonlók ahhoz, amelyet két évszázaddal előbb Nagy Károly elődei raktak le a X. század elején a fejlettebb vidékeken, Dél- és Nyugatgalliában, Lombardiában, - a király hatalma összeomlott. Összeomlásával egy időre magával rántotta a magasabb kulturát is: a fény gyors felvillanása után, melyet az irás újraélése vetett a frank uralkodók környezetében a társadalmi kapcsolatokra, újra lezuhan az éjszaka, mesterséges törést hozva létre e kronológiai ponton.

Mert az ujonnan leszállt sötétségben rosszul kivehetően ugyan, de tovább folytatódik a népesség növekedése, az agrártechnikák folytonos tökéletesedése változatlanul erősíti a valódi realitást, mely sem nem az égi, sem nem a földi birodalom, hanem csak az uradalom, a hatalomnak a vidék földjébe gyökerezett központja, alkalmazkodva az agrárcivilizáció szűk méreteihez, ahol senki nem irányíthatott messziről. A királyi hatalom széttöredezése lehetővé teszi a földek, erdővidékek urainak, hogy egyre nagyobb mértékben, egyre jobban uralkodjanak az emberek fölött. A helyi védelem támpontjai, a kastélyok válnak az utolsó rablóhadjáratokból megfélemlített nép egyedüli menedékhelyeivé. A földesurakat ez az új, védelemző szerep felhatalmazta, hogy a föld megmunkálásával folytonosan növekvő terménymennyiségnek még nagyobb részét eltulajdonítsák. Így kristályosodnak ki a két valódi osztály körvonalai, egyrészt a földesuraké, másrészt a parasztoké. Ugyan-

akkor a járadékért folyó versengés felborítja az urak között azt az összhangot, amely a világi és egyházi arisztokráciát eddig összekötötte. Ettől az időtől kezdve szembenállnak egymással.

Az egyház földesurivá válik, meggazdagszik; ennek eredménye kulturális megújulás lesz, amely az ezredik év közeledtével már szorgalmazza az eszmei ábrázolás új rendszerének kidolgozását. Ez a rendszer, megint csak a klerikusok és szerzetesek munkája, a karoling modell módosított továbbvitelének látszik. A királyságot változatlanul szükségesnek tartja. "Egyetlen uralkodó van az egek birodalmában, aki a villámokat kibocsátja - állítja az egyik ilyen értelmiségi - természetesen, hogy alatta a földön ugyancsak egy valaki uralkodjék." De az uralkodói hatalom ettől kezdve irreális területre tolódik, az életben nem őriz meg több látszatot, mint a természetfölötti hatalmak. Ez a rendszer is, ugyanugy, mint a megelőző, a béke gondolatán nyugszik, ami a társadalmi rétegződés mozdithatatlanágának felfogásában gyökerezik; e rétegződést hasonlatosnak tekintik az égi Jeruzsálem kapcsolatainak elképzelt rendjével. De a szervezet, amelyet javasol, háromszögű lesz. Három rend, három szilárd társadalmi kategória, egymástól élesen elválasztva, mindegyik külön funkcióval felruházva. Első helyen foglalnak helyet az imádság emberei, ők az egyház, amely saját reformtörekvéseiben élesebben igyekszik elválasztani magát a világiaktól, azon a címen, hogy a szellem magasabbrendű a világnál. Következik azoknak a rendje, akik harcolnak, akiknek az a feladata, hogy a nép összességét megvédjék, hivatásuk így feljogosítja őket arra, ahogy az egyháziakat is, hogy mások munkája tartsa el őket. Végül a parasztok rendje, teljes alávetettségben, teljes egészében meggyőrnnyedve a két másik rendet tápláló munka súlya alatt.

Ez az egyszerű modell, melyet épp egyszerűsége tartott meg olyan hosszú ideig, három arculatot mutat. Először, az anyagi civilizáció és a politikai kapcsolatok fejlődésének hatására a társadalmi kapcsolatokban létrejött módosulásokat tükröz. Így, a vidék egész népességét egy homogén testbe egyesítve, szentesíti a magánbiróságok és a földesuri kizsákmányolás előtt a rabszolgaság utolsó maradványainak fokozatos megszűnését. Így, még világosabban, megalapozza az uralkodás három egymáshoz kapcsolódó módja közötti hármasság antagonizmus tudatát. Gazdasági uralom, a harcosoké, a fegyvertelen emberek fölött; szellemi uralom, amit az egyház szeretne kiterjeszteni a világiak fölé.

Másrészt viszont ugyanez a modell ezeknek az antagonizmusoknak a csökkentésére is igyekszik. Ezt azzal véli elérni, hogy a szolgálat szellemére támaszkodik, mely személyes kapcsolatokban érvényesül, s ezekre akarja lefektetni a társadalmi rend alapjait. Akik ezt az elméletet megszerkesztették, azt olvasták Szent Pálnál, hogy "a test egység, sok tagja van,

de e tagok, számosságuk ellenére, csak egyetlen testet alkotnak." Szerintük tehát e három rend mindegyikének azon kell munkálkodnia, hogy fenntartsa az összhangot egy olyan világban, amelynek rendjét az isteni gondolat határozta meg, következképp mozdíthatatlan.

Ebből következik, és ez harmadik aspektusa, hogy ez a modell szöges ellentétben áll a konkrét realitással, a gazdasági fejlődésnek a XI. század utolsó éveiben bekövetkező rohanásával, gyorsulásával. A mezőgazdasági termelés növekedése folytatódik, sőt gyorsul; a parlagok, mocsarak területe a megművelt földekhez, szőlőkhöz képest csökken; mindenféle új falvak sokasodnak. És mert szabad a terjeszkedés a szűz földekre, amelyekben termékenységi tartalékok halmozódtak fel, a hozam még nem csökken, a termelés mennyisége folytonosan növekszik. Mivel pedig ez a fellendülés a földesuri kizsákmányolás keretein belül jön létre, mely a legalacsonyabb szinten állapítja meg a munkások életszínvonalát, a fölösleg legnagyobb részét az urak kezébe adja, és felébreszti luxusigényeiket. Ezeknek az új igényeknek kielégítésére specialisták csoportjai válnak ki a paraszti tömegekből, kőművesek, szőlőmunkások, kézművesek, kereskedők, és az árucseré újraéledése a városok újraéledését hozza magával. Egész Európában új negyedek bontakoznak ki a régi városok környékén, mezővárosok születnek és terpeszkednek el a szárazföldi és vízi kereszteződéseinél. A XII. század végére a nyugati civilizáció alapvető változáson megy keresztül: évszázadokon keresztül agrárjellegű volt, ettől fogva a városi jelleg dominál benne. Mostantól kezdve minden a város köré sorakozik, a gazdaság, a hatalom, a szellemi alkotások.

Nyilvánvaló, hogy ugyanilyen döntő változások alakítják át a kapcsolatok rendszerét, amelynek vonásait a három rend elmélete örökkévalóvá akarta rögzíteni, és egy pillanattig valóban azt lehetett hinni, hogy a keresztes csapatok, akik felsorakoztak, hogy Krisztus sirja és a világ vége felé meneteljenek, átmenetileg megtestesítették időök feletti harmóniáját. A zavarok három horizonton mutatkoztak. Az anyagi fejlődés először fokozatosan komplikáltabbá tette a társadalmi rétegződést, minden kategóriába sokféle és egyre élesebb ellentétet vitt be.

Magában az egyházban a városi megújulás kihangsúlyozta az eddig rejtett szakadást az agrárstrukturában gyökeröző szerzetesi társaságok és a világi egyházat pezsdítő forrongás között, mely a katedrálisok körül a klerikusok nagy részét egy új korszak harcosaivá avatta. A harcosok rendjében az árucseré és a pénzforgalom élénkülése, megerősítve az állam strukturáját, megnövelte a távolságot azok sokasága között, akik csak a földdel foglalkoztak, és akiknek léte a falu ritmusát követte, és a között az egyre kisebb csoport között, akik kezeik között tartották a fokozódóan koncentrá-

tabbá és hasznothozóbbá váló hatalom gyeplőit. Végül pedig a dolgozó rétegen belül különbözőkké váltak a gazdasági feltételek. A parasztság körében a vagyonok nagyobb mobilitása kiemelt a közös közepességből néhány feltörő gazdagot, míg a demográfiai fellendülés az örökségek feldarabolásával szaporította a nincstelen falusiakat, anélkül, hogy alkalmat nyújtott volna önfenntartásukat biztosító munkalehetőségekre. Még hangsúlyozottabb kontrasztok észlelhetők a városok és külvárosai, a kézművesek, a szatócsok és a kereskedelem nagy kalandorai között.

Másodsorban a gazdasági fejlődés hatása érezhetővé vált a társadalmi kapcsolatok átrendeződésében is. Ezek valaha vertikális irányban helyezkedtek el, a hatalom és alávetettség hierarchikus viszonylataiban. E hálózatot szétvágták az egyenlőket egyesítő horizontális strukturák, elsősorban mindenfelé a szerzetesi társaságoké, majd azoké, akik kollektív érdekeik védelmére összegyűjtötték egy vidéki plébánia lakosait, a városokban a községi önkormányzatoké, a céheké, a hadseregben a csapatoké, a püspöki székhelyek körül a tanítókat és tanulókat összefogó tömörüléseké. Kedvezett végül a gazdasági dinamizmus az egyéni kezdeményezéseknek is, meglazította a régi kényszerek béklyóit, a családét, a szolgálatét, a nagybirtokét, táplálta mindenütt az egyéni előrejutás reményét, és a tudatokban a haladás felforgató szellemeként jelentkezett.

Ujabb antagonizmusok körvonalazódtak tehát, és ezek már nem csupán a régi társadalmi kategóriák szembehelyezkedésében nyilvánultak meg, melyeknek határai egyre ritkább szövétüvé váltak, nem csupán a számos rétegben telepedtek meg, melyeket a növekedési folyamat a felbomló osztályokon belül egymástól elválasztva kifejlesztett, hanem a nemzedékeket is szembeállították egymással. A régi strukturákban létfenntartásukért dolgozó idősebbekkel ettől kezdve szembenálltak a fiatalabbak, akik reményei előtt új, hatalmas mező tárult ki és akik a kaland, a versengés szellemét tartották ébren: diákok, akik a skolasztikus vitákban versengtek, nőtlen lovagok, akik a tornákon, a kalandozásban keresték a gazdagságot, a dicsőséget; parasztok fiai, akik az ujonnan feltört földeken véltek több szabadságot, nagyobb jólétet találni. De a gazdasági lendület, a haladás valódi előmozdítója egyrészt a nagyurak szolgálai voltak, akik saját vagyonukat alapították meg uruk hatalma kiterjesztésével, másrészt a kereskedők, akik a vásárokon találkoztak, és azok, akik a hidakon a pénzt váltották és uzsoraüzleteket bonyolítottak.

A XII. század második felétől kezdve nyomon követhető bizonyos képzetek fokozatos feltünése, melyek magyarázni és igazolni próbálják a társadalmi ujitásokat. Nagyrésztükben olyan környezetben alakulnak ki, amely még mindig a magasabb

kultúra privilegizált hordozója marad, vagyis az egyház emberei között. Noha a moralisták és prédikátorok igyekeztek olyan etikai szabályokat kialakítani, mely minden egymástól különbözőnek felismert hivatási rendre talál, feltűnik a szellemi nyugtalanság és - egyre több helyet foglalva el a keresztény igények terén - a szegénység problémája. Az ellátottak körében, az igazhitűség keretein belül épp úgy, mint az eretnek szektákban, a gazdagságtól való megszabadulás kiemelkedően üdvözítő cselekedetnek tűnik, amely egyedül tudja ellensúlyozni a bűnnek érzett jólétet; de a betegek, vándorok, és a városi települések szélein felgyülemelő nyomor közepette gyakorolt jótékonyság cselekedetei már az inszégések iránti fokozódó megvetés érzésével párosulnak, felelősnek ítélik ezeket szegénységükért és ettől kezdve veszedelmesnek tartják őket. Észrevétlenül életre kel a gondolat, hogy a nyomorgókat el kell szigetelni, elzárni minden szegényt, a leprásokat épp úgy, mint a szükkölködőket. Az új szellem eljut a gót templomokig, melyek kiemelkedve a félhomályból, ahol oly sokáig lapult meg a földre borulás vallása, kinyílnak a világ világossága előtt, a tekintet számára egy megtestesült Isten képét nyújtva, aki jelen van az élet kellős közepén; eljut odáig, hogy egyre tudatosabban jelentse ezeken a szimbólumokon keresztül az embernek azt a hivatását, hogy személyes cselekvésével döntő módon hozzájáruljon ahhoz a megszakitatlan fejlődéshez, amelylyé ettől kezdve a teremtés mítosza változik. Egészen új végül a világi kultúra megjelenése, a lovagok; meg akar szabadulni az imádság embereinek gyámsága alól, akkor is, ha azok, akik formába öntik, nagyrészt egyházi emberek. Költői megnyilvánulásaikban, az egyetlenségben, melyek számunkra világosan megfoghatók, kifejezésre jut a kigunyolt parvenü témáján keresztül a nemesek nyugtalansága, akiket privilégiumaikban fenyeget az ellenállhatatlan társadalmi feltörés; helyet kap a generációk konfliktusaiban, a fiatalság értékeit ünneplő közönségnek a hős alakját nyújtva, aki minden kötelékétől megszabadult és az udvarló szerelem játékaiban üzi, szemben a családi erkölccsel és a papok moráljával.

Az 1300-as év körüli évtizedekben világosan észlelhetők különböző törések. Törés a gazdasági fejlődésben; az emelkedés hosszú ideig tartó periódusa után visszaeső fázis következik, amelynek egyik legnyilvánvalóbb vonása az Európa csaknem minden országában bekövetkező demográfiai zuhanás. Törés a kulturális fejlődésben, elsősorban a kereszténység gyors vulgarizálásából adódóan, mely ettől az időtől kezdve válik népi vallássá. Ezzel egyidejűleg számos értékfogalom és kép világiasodása észlelhető: az alkotás fő műhelyei lassanként kicsusznak az egyház teljes fennhatósága alól és a fejedelmi udvarokban telepednek meg.

Talán még döntőbb törés mutatkozik végül a történetész által használt anyagban is. A források hirtelen bőséges-

sé válnak, másrészt erősen elvilágiasodnak. Így, felhasználva a közigazgatók jegyzékeit, vagy a kincstári iratokat, elemezve az eltökélten figuratív válnó és a valóságot leírni kívánó festészet témáit, vizsgálva a régészek által feltárt, növekvő mennyiségű tárgyat, amelyek első ízben mutatják meg, milyen volt egy paraszt háza, egy falu alaprajza, egy vidék szervezete, egy kézműves műhelyének a szerszámkészlete, lehetővé vált a statisztika előtti módszerek segítségével megközelíteni a gazdasági realitásokat és ugyanakkor, a számszerű adatok alapján, megragadni a növekedés és a visszaesés mechanizmusát. Ugyancsak először, a dokumentumok egész összességét nyújtják a szimbólumoknak, ékességeknek, jelvényeknek, melyek a kortársak szemében kifejezték a társadalmi rendek közötti megkülönböztetéseket.

Végül, szintén először, ez a forrásanyag már közvetlenül mutatja meg azokat, akiket eddig csak az egyedül elérhető tanuknak, az egyháziaknak és nagyoknak a közlés kereteit alkotó torzító tükrében láthattunk - először mutatja be az egyszerű embereket. E törések lényeges választóvonalat húztak a középkori historiográfiában, főleg Franciaországban, határt, mely élesen elválasztja a XIV-XV. századot a megelőzőktől. Érvényes-e ez a képlet a társadalmak történetére is? Nem azzal a kockázattal jár-e, hogy hamis megszakításokat erőltet rá erre a területre?

A helyzet az, hogy Franciaországban és a többi európai állam nagyrésztében is a középkor két utolsó százada évek óta a legaktívabb kutatások és a legfényesebb felfedezések színhelye. Ezért látjuk ma kevésbé zavarosan, hogy az 1348-as nagy járványhullám hogyan járta be Európát; ennek köszönhető, hogy világosan fel tudjuk ismerni, mi volt az üzleti kapcsolatok játéka a toulouse-i kereskedők, vagy a genovai bankárok között. És ha a vidéket változatlanul kevésbé ismerjük is, mint a városokat, ma már tudjuk, hogyan itéltek az emberek Senlis vidékén, hogyan alakultak ki a kapcsolatok földesurak és parasztok között Bordelais-ban vagy Középangliában és mi volt a lovagok sorsa Namur környékén, vagy az Île de France tájain.

De éppen mivel a források annyival gazdagabbak már és a medievistáknak még mindig kézműves módszerei nem teszik lehetővé, hogy tartalmukat gyorsan feldolgozzák, e kutatásokat rendszerint egy kis tartomány, egy városállam keretein belül folytatják, vagy akár egy város belsejében, esetleg egy meghatározott társadalmi kategória még körülhatároltabb területén. Így tehát e munkák sokasága, elszórt volta, sokszor aprólékos jellege megakadályozza, hogy könnyen átfogó képet kapjunk. A történeti ismeretekben észlelhető legujabb fejlődés lehetővé teszi, hogy helyesbítsük a régi szintetikus tanulmányok eredményeit. Ma már nem beszélünk többé krízisről az európai történelmet a XIV. században érintett nagy változások-

kal kapcsolatban, és a romantikus szemlélet egy részétől is megszanadtunk, amely a fegyvercsattogáson és az egyházi művészetet elárasztó mézárászék-jeleneteken, hátborzongató színeken keresztül úgy tekintette a középkort a maga egészében, mint a fásultság, megtörtség, szorongások korszakát, figyelmen kívül hagyva a vitalitás hatalmas hullámain, melyek itt is, ott is feltörve, nagy, győzelmes vállalkozásokat hoztak létre és egy megújult esztétika csodálatos formáit.

De ennél tovább kell menni, egyetlen tekintettel fel kell mérni a történelmi analizisek gazdagabbá vált készletét és igyekezni kell teljességükben megragadni bizonyos fontosabb jelenségeket. Különösen figyelmet érdemelnek - mert legjellemzőbbek erre a korszakra - a tömegmegmozdulások, a sorozatos népi felkelések, a forróságok, melyek a társadalmak alsó rétegeit felkavarták és amelyek a XIV. század folyamán keresztül-kasul jelentkeznek Európában. Itt is, ott is felkelnek a parasztok, kezükbe ragadják szerszámaikat, kifosztják a nemesek otthonait, lemészárolják a fejedelmek tisztviselőit. Itt is, ott is kézművesek csoportjai láznak fel a külvárosokban, és a firenzei ciompik módjára részt követelnek a városi vezetésben.

Az ilyen nagy kiterjedésű, hosszan huzódó megmozdulásokkal kapcsolatban az első felmerült kérdések: vajjon csak a középkor végén észlelhetők ezek a mozgások? Nem rázták meg már vajjon esetleg a XIII., XII. századot is? Nem voltak már akkor is ugyanilyen heves feszültségek a nép és urai között, amit a nem eléggé vizsgált tanuvalloások még ellepleztek, elködösítettek? És ha megpróbáljuk a zavarokat előidéző lökő erők helyét meghatározni, ha gazdasági oldalról közelítjük meg a kérdést - a gazdaságtörténet, új forrásfelhasználása révén, erre a korszakra még érvényesebben, mint az előzőkre, előnyben van a társadalomtörténet felett - felfedezzük, hogy a Jacques de Beauvaisis-k, a Wat Tylert követő angliai lázadók nem a legszegényebbek közül kerültek ki, és az igazi nyomorgókat nem mindig sodorták magukkal. És feltehetjük a kérdést, a körülmények milyen összejátászása érlelte be a termelési viszonyok elrendezésében lappangó konfliktusok csiráit?

A politikai történet, melynek a források természetesen kedvez, részben ad valami választ. Arra készlet bennünket, hogy a felkelésekben választ lássunk az államszervezet és a fiskális nyomás terhének súlyosabbá válására. Ahhoz azonban, hogy kielégítő eredményekhez jussunk, nyilvánvalóan a legnagyobb mértékben számot kell vetni a szellemi tényezőkkel is. Kapcsolatot kell keresni a zavargások eredete és a népi tudatot uraló, ebben a korszakban először kitapintható hiedelmek és mitoszok rendszere között. Fel kell tenni a kérdést, nem adtak-e e megmozdulásoknak lökést a még csi-szolatlan vallásosság millenista képzeleti, vagy egyszerűen az a progresszív nevelés, mely lassan követte a keresztény-

ség vulgarizációját a tömegek tanításának olyan hatásos eszközein keresztül, mint a koldulóbarátok intézménye, vagy a színház. A társadalomtörténet e problémáját nem lehet megoldani anélkül, hogy a vallási fogékonyság kérdését ne tanulmányoznánk, a confraternitások és a szekták vallásosságát, a prédikációs irodalomét, az ikonográfia témáit. De tudnunk kell, hogy a szintézishez szükséges minden elem között eddig a legbizonytalanabb, a legkevésbé feldolgozott a kollektív gondolkodás történetének szektora. Mindebből következik: e történetirásai ág fejlődése ettől kezdve a társadalomtörténet fejlődésének függvénye. Ami újabb kérdést vet fel, a mai történetész számára a legégetőbbet: hogyan kapcsoljuk a történeti kutatás egészéhez a gondolkodástörténetet?

Nagyon szeretném, ha a rámbizott tanszék az összekapcsolás e problémájával foglalkozó állandó eszmecsere és viták színhelye lenne. Ugy látom ugyanis, hogy a középkor kedvező lehetőségeket tud biztosítani a kutatás számára, egyrészt, mert a gazdasági élet akkor még nem volt annyira közvetlen meghatározó hatása, mint az újabb korokban, másrészt, mert ez a korszak elég messze van tőlünk ahhoz, hogy a történetész jobban át tudja tekinteni a távolságon keresztül az uralkodó gondolkozásmódokat, magatartásokat.

Annak, aki meg akarja érteni a társadalmak multját, lényegében legnehezebb, de legszükségesebb feladata, hogy megszabaduljon azoknak a szellemi magatartásoknak nyomásától, melyek őt magát irányítják. Már jeleztem, hogy nehéz a gazdasági élet mai képétől függetlenül, hogy perspektivikus tévedés nélkül tudjuk vizsgálni a hajdani gazdasági életet. Még ennél is fontosabb, hogy a régi gondolkozásmódok tanulmányozására ne vigyük át a mai idők visszatükröződését. A legnehezebb dolog a kollektív pszichológia történetével, a morál történetével, az ezt kialakító világképekkel foglalkozni. Nehéz már azért is, mert a szellemi jelenségeknek sokkal finomabbak a mechanizmusai, mint azok, amelyek az élet materiális kereteit mozgatják, mert legtöbbjükre nem alkalmazhatók a rendelkezésünkre álló mérőeszközök, és cseppfolyós voltukban megfoghatatlannak látszanak. Nehéz azért is, mert minden társadalomban többféle kultúr szint él egymás mellett: pontos összefüggés van közöttük, különböző mozgások kötik őket össze, és ezek között azok a legerősebbek, melyek mindig mélyebb és mindig kiterjedtebb körökben terjesztik el az elitek számára kialakított modelleket, és ezeket a modelleket a hosszu uton keresztül át is alakítják; e kulturrétegek közötti határok nem különíthetők el élesen egymástól, mozgékonyak, és ritkán esnek pontosan egybe azokkal a választó vonalakkal, melyek a gazdasági feltételeket egymástól elkülönítik.

Nehéz történetirásai ág végül, mert a szellemi képzetek, a mult embereinek viselkedési formái csak a nyelv eszkö-

közeivel rögzíthetők, s ezeknek az emlékeknek nagyrésze töredékes, sokszor teljesen elveszett, máskor saját történetük sordorja őket tovább. A fejlődés során a beszédet alkotó jelek általában kevésbé módosulnak; viszont fokozatosan új tartalmat kapva, csatlakoznak a kollektív gondolkodás mozgásához és ezeket a jelentésbeli kisiklásokat nem könnyű közelről követni.

Ennek ellenére ezt a történelmet művelni kell. Egyetlen mód tudományos szinten csinálni, ha abból az elvből indulunk ki, hogy az észlelések, tudások, érzelmi reagálások, álmok, képzelődések, ritusok, jogelvek és konvenciók, a kapott eszmék keveréke áthatja az egyéni tudatokat és a magukat legfüggetlenebbnek tartó értelem se tud tőle teljesen megszabadulni - hogy ezek a többé-kevésbé zavaros vagy logikus világek, melyek az emberek tetteit, vágyait, tagadásait, egymással való viszonylataikban színezik, nem elkülönült elemekből állnak, hanem szoros összefüggések egyesítik őket valódi strukturává.

Ez a struktúra nem választható el egyéb strukturától, melyek meghatározzák és amelyekre ő maga visszahat. A gondolkodástörténet fejlődése - és így a társadalomtörténeté is, mely nem lehet meg nélküle - ennek a történész számára rendelkezésre álló leghatásosabb módszertani eszköznek megfelelő használatától függ: elkerülhetetlenül szükséges, hogy ugyanolyan pontossággal vigyük végig az anyagi, környezeti, gazdasági infrastruktúrák, a politikai struktúrák, az ideológiai szuperstruktúrák analizisét. Be kell hatolni, amennyire lehet, a tagozódások, kölcsönhatások kusza fonadékába, meg kell próbálni - kétségtelenül türelmesen, elszántan, nehezen - előrehaladni annak az egésznek megértésében, ami a társadalmak története, és megpróbálni azt megragadni Michelet álma szerint "abban a hatalmas mozgásban, mely maga az élet lesz."

Georges Duby beszéde a
Collège de France közép-
kori társadalomtörténeti
tanszékének elfoglalásakor,
1970. december 4-én.
Közölve az Annales ESC
1971. 1-13. lapjain.

MI AZ IPARI RÉGÉSZET?

Az "ipari régészet" kifejezés alig idősebb tiz esztendőnél. Csaknem biztos, hogy az ezerkilencszázötvenes évek elején találta ki Donald Dudley, aki ma a birminghami egyetemen a latin nyelv professzora, azidőtájt pedig az egyetem kihelyezett részlegének igazgatója volt.

Dudley nem tett többet annál, hogy ezt a hasznos kifejezést bevitte a közbeszédbe. Nyomtatásban a kifejezés első ízben 1955. őszén jelent meg Michael Rixtől a *The Amateur Historian* című folyóiratban. Ebben az értekezésben Rix inkább csak sejteni engedí, mintsem megadja az új fogalom definícióját. "Nagy-Britannia - mondotta - mint az ipari forradalom szülőföldje, telistele van műemlékekkel, amelyeket ez a figyelemre méltó eseménysorozat hagyott hátra. Minden más ország megtenné a szükséges lépéseket, hogy ezeket az emléktárgyakat, amelyek a világ arculatát megváltoztató mozgalmat szimbolizálják, leltárba vegye és konzerválja, mi azonban annyira elhanyagoljuk nemzeti örökségünket, hogy néhány muzeumi tárgytól eltekintve, ezeknek az építményeknek jórészt figyelmen kívül hagyjuk, vagy akaratlanul elpusztítjuk".

Rix felsorolja azokat a műemléktípusokat, amikre gondol - tizennyolc és kora tizenkilenc századi gyárat, "a gőzgépeket és mozdonyokat, amelyek lehetővé tették energiaellátásunkat, az első fémvázás épületeket, öntöttvas vízvezetékeket és hidakat, az úttörő próbálkozásokat a vasutak, a zsilipek és a csatornák terén". Mindezek a dolgok, véleménye szerint, "elbűvölően szövevényes tanulmányterületeket képviselnek, amelynek teljes vonalai lényegében még feltáratlanok".

Amióta Rix ily módon az "ipari régészet" kifejezést utjára indította a világban, sokan támadták és erősen bírálták, bár senkinek sem sikerült eddig elfogadhatóbb alternatívát javasolni helyette. Az ellenzők számára az "ipari régészet" egy lehetetlen torzszülött, két olyan szülő csuf gyermeke, akiket soha nem szabadott volna párosodni hagyni. Az "ipar" - mondják - a közvélemény szerint újabb képződmény, olyan jelenség, amely nem idősebb kétszáz évnél. A "régészet", szintén a közvélemény szerint sokkal távolabbi multtal foglalkozik. Hogyan lehetséges és illendő - kérdik - iparról és

régészetről beszélni egy kifejezésen belül? Amikor Rix hét évi megfontolás és további vizsgálódás után még világosabban és az eretnenség érzete nélkül kijelenti, hogy "az ipari régészet az ipari forradalom korai emlékeinek tanulmányozása" [1], az angol régészek puritán frakciójának fontolóra kellett vennie, hogy ilyen opponensekkel érdemes-e harcolni. Még a Brit Régészeti Tanács - ez a nem nagyon forradalmi testület - is ráért 1959. óta a fogalom idézőjel nélküli használatára, bár egyes régészek számára még ma is lényegesen nagyobb a presztízse az olyan ipari területnek, amely ásatásokra szorul, mint azoknak, ahol a műemlékek a föld felett vannak.

A probléma fő oka az a sajnálatos, de nem megváltozhatatlan tény, hogy az utolsó harminc év folyamán a régészet szó csendben átcusuzzott és értelme beszűkült a régészek legaktívabb és leglátványosabb csoportjára, az ásatásokat végzőkre, és ott is elsősorban az őstörténettel foglalkozókra, aminek eredményeként manapság egynémelyik nem áll messze attól, hogy szabadalmat jelentsen be rá. A régészet - mondják jogosan - olyan dolgokkal foglalkozik, amelyek öregek. Bizonyára - válaszolhatunk - de milyen öreg az öreg? Mindennek van születése és öregkora, és minden ipar vizsgálható és tanulmányozható a saját időskáláján. A kőolajipar esetében például a régi és ritka műemlékek a tizenkilencedik század második feléből valók. Az atomenergia és számos műanyag és műszál viszonylatában az ezerkilencszáznegyvenes évek jöhetnek számításba. A vashidak tekintetében a tizennyolcadik század közepe. Jelentőség nélküli és nevetséges lenne önkényesen megállapítani egy dátumot, amellyel a régít az ujtól, a régészetiileg elismertet a régészetiileg lebecsülttől el lehetne választani.

Ebből a szempontból nagyapáink türelmesebb korban gondolkoztak és irtak. 1878-ban a Transactions of the Cumberland and Westmoreland Antiquarian and Archaeological Society egy igen hasznos és jól dokumentált közleményt hozott "West Cumberland kőszéniparának régészete" címmel. A szerző, Isaac Fletcher, foglalkozására nézve csillagász volt, és eléggé kiváló és tudományos ahhoz, hogy a Royal Society (Angol Tudományos Akadémia) tagja legyen. Olyan időszakban élt, amikor még egy csillagász is irhatott közgazdaságról, történelemről és technikáról anélkül, hogy mint sarlatánt ki-nevezték volna, és amikor a régészet szó még nehézség és ellenzés nélkül volt használható tágabb értelmében, mint a multnak tapintható emlékeken alapuló tanulmányozása. Fletcher cikke csupán a tizennyolcadik és tizenkilencedik századot ölelte fel, és tényeit kéziratokból, bányákban történt személyes látogatásaiból, régi gépek tervrajzaiból és olyan emberekkel folytatott beszélgetésekből szedte össze, akik egész életüket az iparban töltötték. "Alkalmam volt - írja - látni több 1709-től való heti fizetési jegyzéket, amelyeket Whitehaven Castle-ban megőriztek, és amelyek sok fényt derítettek a korabeli bányászatra", és hasonló személyes, megfigyelő módon számol be az 1795-ös Heslop aknafelvonó gépről Low Wreak Pit-

ben: "ma is működik és érdemes megnézni mindazoknak, akiket a gőzgépek régészete érdekel. Az utolsó darab a családjából és véleményem szerint nemeslelkű gazdájának az a szándéka, hogy a Low Wreak Pit bánya kimerülése után gondosan konzerválják a South Kensington-i muzeumban vagy egyebütt".

Nem tudjuk megállapítani, hogy Fletchernek volt-e hajlandósága magát régésznek nevezni. Ami egészen világos az az, hogy semmi okot nem látott arra, hogy ne beszéljen "a kőszénipar régészetről", vagy "a gőzgép régészetről", és ebben a tekintetben előfutára Dudleynek és Rixnek.

"A kőszénipar története" vagy "a gőzgép története" nem lenne teljesen azonos jelentésű, azonos csengésű. A "régészet" volt a helyes szó egy gyakorlati vizsgálódó ember kutatásainak megjelölésére, aki szükségesnek látta a helyszínen összegyűjteni egy sereg biztosítékot, és aki éppen olyan jól érezte magát a terepen, mint a könyvtár polcai között. A "történet" szó könyvcentrikusabb, egyhelyben ülőbb megközelítési módot jelentett volna.

1878 óta azonban, mint már mondtuk, a "régészet" szó értelme nagymértékben beszűkült, főleg annak eredményeként, hogy kisajátították olyan tudósok, akiknek fő bizonyítékait normális körülmények között több lábnyi föld és törmelék borítja. Ez a folyamat ma már odáig haladt előre, hogy a legtöbb ma élő ember képzetében a régészet csaknem szinonimmá vált a történelem előtti emlékek kiásásával. Ez nagy kár két okból is, először azért, mert megfosztja a civilizáció későbbi korszakainak tanulóit egy igen hasznos szótól, másodszor pedig azért, mert tagadásba veszi a tudomány és a civilizáció alapvető kontinuitását.

Senki nem tiltakozott ez ellen erőteljesebben és bölcsebben, mint az Antiquity megalapítója és egykori szerkesztője, O.G.S. Crawford [2]. "A régészet - írja - csupán multideje az antropológiának". Tárgya "az emberi kultúra elmúlt szakaszai". A kultúra alapja pedig, véleménye szerint, a technológia. A jó régésznek az általa tanulmányozásra kiválasztott kultúra minden aspektusa - technológiája, társadalmi szervezete, politikai rendszere - iránt érdeklődnie kell. Egyébként nem tudja megmagyarázni, indokolni a megállapításait.

Crawford véleménye szerint lehetetlen a dolgokban idői határvonalat húzni, és azt mondani például, hogy "a régészet itt végződik". "Megengedtük magunknak - mondja - a régészeti technika alkalmazását olyan jól dokumentált "történelmi" korszakokra, mint a sötét középkor, vagy a kevésbé jól dokumentáltakra, amilyen a régi Egyiptom vagy Mezopotámia. A jövő régészei talán akkor fogják kiásní a tizenkilencedik és huszadik század gyárait, amikor az atombombák sugárzási hatásai már megszűnnek. Ezek a technikai emlékek régészetileg legitimmé válnak. Miért nem azok most, amikor sokkal többet tudunk róluk?"

Crawford harca a régészet szó kibővítésére és liberalizálására egybe esett egy igen hasonló küzdelemmel a helytörténet területén, amelynek egyik vezető alakja dr. W.G. Hoskins volt. Akárcsak Crawford, Hoskins sem tulajdonít semmi jelentőséget a tények pusztá felfedezésének és összegyűjtésének. A tényeknek valami attitűdöt kell ahhoz adni, hogy értelmet és kohéziót találjunk bennük. A bizonyíték felfedezése és rögzítése steril tevékenység, ha nincs elképzelésünk arra, hogy minek a bizonyítéka. Egyfelől, mondja Hoskins, bővíben vagyunk olyan helytörténészeknek, akiket "teljesen lefoglalnak a tények, tehát nem ismerik a problémákat", másfelől olyan embercsoporttal is találkozunk, akik nem hajlandók elméleteiket a területi munka próbájára bocsátani. "A legjobban dokumentált helytörténeti munkák egy némelyike - mondja - a leghalványabb jelét sem mutatja annak, hogy szerzője valaha is átpillantott volna választott helye kerítésein, bolyongott volna a határában, felkutatta volna utcáit vagy megnézte volna a házait. Csupán azt próbálta megírni, amit azok történelmi szempontból jelentenek" [3].

Isaac Fletcher, akinek cikkét a West-Cumberland-i kőszéniparról korábban idéztük, úgy látszik megfelelt volna mind dr. Crawford, mind dr. Hoskins követelményeinek. Kétségtelenül helytörténész volt, aki, Hoskins szavaival élve, nem félt benedvesíteni a lábát, és akit a technológiai haladás iránti érdeklődése arra ösztönzött, hogy megrostálja és fegyelmezze a tényeit. És ugyanakkor régész is volt, aki információinak jórészt azon az egyetlen helyen szerezte, ahol azok vannak: a helyszínen. Számára minden tény értékes volt, ami "fényt vetett a bányászatra". Hogy a tevékenységi körét a régészet, a helytörténet vagy az ipartörténet fogalma fejezi ki legjobban, az teljesen mellékes szempont. A lényeg az, hogy sokat bajlódott, hogy tényeit rendezze és összeállítsa értelmes és ezáltal érdekes módon. Olyan korban élt, amikor aránylag könnyű és érdemes volt az embereknek olyan ismeretanyagokat kidolgozni, amelyek több akadémiai diszciplínát is felöleltek, és a mérnöki tudományokról például a gazdaságtörténetre, a gazdaságtörténetről a geológiára és földrajzra átnyergelni, hogy a kérdéses tárgykörrel érthető és kerek tanulmányt tudjanak készíteni.

Manapság ezt már jóval nehezebben lehetne elérni. Egy olyan hibrid tárgy, mint az ipari régészet, eleve arra van ítélve, hogy nagy gyanakvással, sőt kifejezetten rosszindulattal nézzék azok a specialisták, akik szívesen látnak a tudomány különféle területei között határozott és világos választóvonalat. Az "ipari régészet" elnevezést egyaránt nehéz-tűz alá vették közgazdászok, történészek, régészek, részben pusztá konzervativizmusból, részben egy jövevény iránt érzett megvetésből, és részben komoly és igazi kételkedésből, hogy az igazi régészet valóban akadémikus tudományterületté válhat.

Rix, mint láttuk, kinyilatkoztatta álláspontját, amikor azt mondta, hogy az ipari régészet az ipari forradalom korai emlékeinek tanulmányozása. Az ipari régészettel hivatásosan foglalkozók között sok olyan van, aki ezt a definíciót tulságosan szükreszabottnak tartja. Az "ipari forradalom" nem pontos fogalom, egész sok történész eléggé óvatosan használja. Vannak, akik különbséget tesznek az ipari forradalom első és második szakasza között, ahol az első a tizenhatodik század dal kezdődik, és a kőszén és a vas fokozott felhasználás a jellemzője, a második pedig a villamosság, a tudományos módszerek és az ember gyártotta anyagok korszaka, amely kb. 1850-ben kezdődött, és még ma is tart. Ismét mások az "ipari" szó valóságos jelentése felett vitatkoznak, és vagy kétségbe vonják az "ipari" jelző alkalmazhatóságát a tizenhatalcadik század második fele előtt, vagy különbséget tesznek, nem mindig könnyen megvédehető módon, az ipar és a falusi kézművesség között. "Mi a Welsh Néprajzi Muzeumban - jelenti ki a vezetője - falusi kézművességgel foglalkozunk, míg az iparral a Walesi Nemzeti Muzeum Ipari Osztálya törődik". A falusi posztóverő, tímár, patkolókovács stb. műhelyek a példái annak, amit mi falusi kézműves iparon értünk. A falusi posztóverő műhely sohasem volt gyár, ahol nagyobb létszámú külső munkaerőket foglalkoztattak; általában családi vállalkozás volt, esetleg egy-két alkalmazottal. Nem hiszem, hogy ezeknek a falusi kézműves iparoknak kapcsolatuk lenne a régészet bármelyik formájával" [4]. Ez a kissé merev felosztás iparra - vagyis olyan gyártó üzemre, amely külső munkaerőket foglalkoztat - és kézműves iparra - vagyis olyan gyártó üzemre, amely csaknem kizárólag családi munkán alapul - sok tekintetben elfogadható és kétségtelenül hasznos adminisztratív szempontból, mint olyan eszköz, amely meggátolja a Welsh Néprajzi Muzeumot és a Walesi Nemzeti Muzeumot, hogy egymás területére kalandozzanak, de ha gondosabban szemügyre vesszük, bizonyára találkozunk a kézműipari régészettel, technológiai régészettel, építészeti régészettel, és az ipari régészet más, nem tulságosan hasznos osztályaival is. Erős kétségem van afelől, hogy dr. Peate éles megkülönböztetését ma akár a történészek, akár a régészek általánosan elfogadnák, bár némi alátámasztást kapott a Liverpooli Egyetem kihelyezett tagozata 1962-es prospektusában. Ebben ipari régészeti tanfolyamot hirdetnek meg, és a tárgyat úgy definiálják, hogy az "industrializmus korai szakaszának tanulmányozása, beleértve a gépeket, az épületeket, a munkáslakásokat stb." Az industrializmus tanulmányozása nem azonos a kézművesség tanulmányozásával, és nem valószínű, hogy ennek az ipari régészeti évfolyamnak a tagjai sokat vagy egyáltalán foglalkoznának olyan anyagokkal, amelyek a Welsh Néprajzi Muzeumba kerülnek.

A liverpooli prospektus rámutat az ipari régészet akadémikus jelentőségére. Mint mondja, az "egyre növekvő tevékenységi terület társadalmi- és gazdaságtörténészek, építészek és mérnökök számára". Ebben az az érdekes megállapítás is benne foglaltatik, hogy csak az mehet ipari régésznek, aki előzőleg

történeti, építészeti vagy mérnöki tanulmányokat folytatott. Másszóval inkább "tevékenységi terület", mint önálló tantárgy, egy akadémikus korpásvödör, amelyben sokféle szakember hasznosan turkálhat, az erősen posztgraduális szemináriumok egyik fajtája. Szellemes és nem is alaptalan mód ez a dillettantizmus vádjának megelőzésére. A liverpooli definíció szerint az ipari régészet önkormányzótantárgyak föderációja, amelyben az egyes szakemberek biztonsággal megőrizhetik sajátosságukat, presztízsüket és önérzetüket.

Az Ulsteri Múzeum igazgatója az ipari régészetet olyan nézőpontból szemléli, amely erősen eltér kollégájától, a Welsh Néprajzi Múzeumban. "Számomra - mondja [5] - annak a kérdésnek a tanulmányozása vagy vizsgálata fontos, hogy miképpen és miért keletkeztek a régebbi ipari létesítmények vagy kommunikációs vonalak (amelyek jórésze a tizenhetedik század vége óta datálódik, de korábbi malmok, gyárak és műhelyeik is beletartoznak). Ez a vizsgálat kiterjed a topográfiai sajátságokra, a helyszínen rendelkezésre álló nyersanyagokra, a rendelkezésre álló természetes és mesterséges energiaforrásokra, és bizonyos mértékig az emberi munkaerőre; és végezetük ezeknek az észleleteknek az összevetése mindenfajta történelmi írásos dokumentummal, statisztikai és életrajzi adatokkal".

"Mindez - folytatja - talán olybá tűnik a történész számára, mint amikor a kocsit fogják a ló elé, de ha ez a módszer a történelem-előtti vagy prototörténelmi korszakok régészetének, miért ne alkalmazhatnánk az újabb időkre is? Ha megkérdeznének, hogyan mi a különbség a történelmi gazdasági földrajz és az ipari régészet között, bevallom, nehezen tudnék rá válaszolni. Mindkettő elindulhat a kérdéses terület legrégebbi nagyléptékű térképei alapján, de ezen a ponton az utjaik valószínűleg szétváltnak; a régésznünknek ki kell menni a helyszínre megtekinteni a dolgokat, míg a földrajztudósnak az elsődleges információs forrásokhoz kell fordulnia következő lépésként".

Ez utóbbi megállapítással nem egy földrajztudós nagyon nem értene egyet. Azt mondaná, hogy a földrajztudósnak legalább annyira, mint a régésznek, "kötelessége - és szórakozása -" kimenni a helyszínre a dolgokat megtekinteni. A történész pedig esetleg úgy érezné, hogy a megközelítésnek a legtöbbit ígérő módja az írásos emlékek tanulmányozása, és csak utána, kellően felkészülten és felszerelten szabad látni a helyszíni munkához.

Nem ritkán hallani és látni az ipari régészetnek olyan megfogalmazását, sőt definícióját, hogy az "ipari műemlékek tanulmányozása", de ez nem sokat segít, mert a vélemények erősen megoszlanak abban a tekintetben, hogy mi is az ipari műemlék. Az értelmezését a Közmunkaügyi Minisztérium Régi Műemlékek Felügyelőségének egyik idősebb tagja próbálta megal-

kotni 1962-ben, nem hivatalosan, önvédelemből. "Ipari műemlék minden olyan épület vagy beépített szerkezet, főleg az ipari forradalom korszakából, amely önmagában, vagy üzemmel, vagy felszereléssel együtt az ipari vagy technikai műveletek, beleértve a kommunikáció eszközeit is, kezdetét és fejlődését illusztrálja". A Brit Régészeti Tanács és az Ipari Régészeti Kutatási Bizottság ennek egy némileg módosított változatát fogadta el, amely szerint ipari műemlék "minden olyan épület vagy beépített szerkezet - főleg az ipari forradalom korszakából, - amely önmagában vagy üzemel, vagy felszereléssel együtt illusztrálja, vagy közelebbi kapcsolatban van az ipari és technikai műveletek kezdetével és fejlődésével. Ezek lehetnek termelési vagy kommunikációs jellegűek".

Ez a definíció, amely szinte a kánonjog esélyével és tekintélyével bír, bizonyára alkalmazható a rendkívüli fontosságú műemlékeknek arra a válogatott jegyzékére, amelyet az Angliai Régi Műemlékek Irodájának 1957. és 1961-es évkönyvei közölnek - az Abbeydale gyárra Sheffieldben, a Stretham gőzgépre és egy víziemelő kerékre Ely közelében, a Sheffield közelében lévő Wortley Forge kunyhóira, a woodbridgei vizimalomra, a Cornish szivattyúgépekre és az Abraham Darby nagykohóra Coalbrookdaleben. Nagyon valószínű, hogy törvényes védelem alá fog helyezni olyan dolgokat, mint a textilgyárak a még helyükön található gépekkel együtt, kötélverő és bőrcserzőüzemek, hidak, vámházak, vasuti állomások és viaduktok, csatornazsilipek és szélmalmok. Nem fog kiterjedni a múzeumokba bekerült gépekre és felszerelési tárgyakra, és kérdéses, hogy milyen mértékben terjeszthető ki olyan emlékekre, amilyenek a primitív gáztartályok, mozdony kapcsolótáblák vagy korai kikötődaruk.

A Helyhatósági (történelmi épületekre vonatkozó) Törvény új előírásai bizonyára tekintélyes érveket fognak szolgáltatni annak a megállapításához, hogy mi tekinthető épületnek, és amennyiben ezek a vélemények megkapják a kellő nyilvánosságot, az eredmény a megőrzésre érdemes ipari műemlékek fogalmának szélesebb körű értelmezése lesz. Mindaddig azonban, amíg a "műemlék" szigorúan csak "épület vagy beépített szerkezet" marad, az ipari régészet nehezen lesz azonosítható az ipari műemlékek tanulmányozásával". Tekinthező egy elhasznált és romos bánya épületnek? [6]. Egy tizennyolcadik századi kerámiai gyár kiasott maradványai tekinthetők-e műemléknek? Egészében véve Rix "korai emlékei" biztosabb és átfogóbb fogalmazásnak látszik, mint a Közmunkaügyi Minisztérium "ipari műemlékei".

Ahhoz a kérdéshez, hogy mit tartanak az ipari régészet területéhez tartozónak, további szempontokat nyújtanak az egyre növekvő számban tartott kurzusok és konferenciák előadásainak témái. Ezeket a kurzusokat és konferenciákat egyetemek és helyi hatóságok rendezik abból a célból, hogy a közvéleményt tájékoztassák ebben a tárgykörben.

Az eddig tartott kurzusok közül a legigényesebbet 1961. júliusában Manchesterben tartották. Itt a felolvasó ülés-

sek csaknem kizárólag az ipari forradalom klasszikus korszakával foglalkoztak, a tizennyolcadik századi kerámiaüzem ásatásaival Longton Hall-ban, a Coalbrookdale-i vasművekkel, csatornákkal, korai gőzgépekkel, vízienergiával, gyárszerkezetekkel, John Rennievel és Lancashire és Észak-Wales kőszénbányáinak üzemeivel, kirándulásokat szerveztek malmokhoz, vízvezetékhez, zsilipekhez, raktárakhoz, kerámiai üzemekbe, egy rézműbe, egy kovácsműhelybe, egy öntődébe és egy vasuti állomáshoz.

Egy nyári egyetemen, Shrewsburyban, 1962. szeptemberében a tárgyakat ismét főleg a késő tizennyolcadik és korai tizenkilencedik századból válogatták össze - Coalbrookdale és a Darby család, Boulton és Watt, fémvázás épületek és a Holyhead ut. Sok gyakorlati eligazítást adtak ezenkívül a szemlék és a helyszíni munkák technikájáról és a dokumentumok felhasználásáról is.

Bangorban, 1962. januárjában az Észak Walesi Egyetem Kollégium rendezett egynapos konferenciát egy tanulmány és bibliográfia szerkesztése céljából, amelynek címe "Az ipari régészet és Észak-Wales története" volt. Az előadók a korai ólombányászatról, vasolvasztásról, vizimalmokról és Deeside ipartörténetéről beszéltek. A rákövetkező konferenciát 1962. decemberében tartották, amelyen az év folyamán elért eredményeket tekintették át.

Magában Coalbrookdaleban is, ahol a vasat első ízben olvasztották koksszal, több mint kétszázötven évvel ezelőtt, a Birminghami Egyetem ipari régészeti kihelyezett tanfolyamot indított meg 1958-59-ben. Az ipari forradalomnak ezen a kegyhelyén a hallgatókat arra kötelezik, hogy gyakorló építészek irányításával felmérjék és felvázolják a munkásházak korai tervrajzait.

Az elmondottak alapján láthatjuk, miként alakul ki önmagától az új tantárgy, az ipari régészet. Pillanatnyilag egy néz ki, hogy főleg a kőszén és a vas korszakának korai emlékeivel foglalkozik, de semmi ok nincs arra, hogy ezt a szűzódást elkerülhetetlennek vagy tartósnak tekintsük. Az ipari régészet, ha megengednek egy saját definíciót, a tegnap iparai fizikai maradványainak szervezett, módszeres tanulmányozása és nagy kár és nagy hátrány lenne, ha határait túl me-reven vonnánk meg.

Elsőbbségi sorrendje bizonyára változni fog, ahogy régebbi problémák megoldódnak és új feltáratlan területek kerülnek elő, de mindig megmarad egy elsősorban szinterizáló tevékenységnek, amely anyagát, tanulóit és valószínűleg presztizsének jórészét is a jobban specializált és könnyebben definiálható tárgyak köréből fogja venni, amelyekkel különböző pontokon érintkeznek. Az építészek, a mérnökök, a társadalomtörténészek, a gazdaságtörténészek, a tervezők, a védőgyeletek

tagjai, valamennyien hozzá tudnak járulni ipari multunk jobb megértéséhez, és egy ilyen koordináló tudomány, még ha annyira bombaként és paradoxul hangzó neve van, mint az ipari régészet, megkönnyíti számukra, hogy tudatosan szolgálják közös érdeküket, és jobban informáltak, határozottabban és hatékonyabban tudják befolyásolni a hivatalos döntéseket és megcsapolni a közvagyonot.

Részlet K.Hudson:
Industrial Archaeology,
London, 1963. c. könyvéből.
(11-21.1.)

Jegyzet

- [1] "Beszámoló az ipari régészet fejlődéséről", 1962. The Amateur Historian, 1962. tél.
- [2] Különösen "Régészet a helyszínen" c. tanulmányában, 1962.
- [3] "Helytörténet Angliában", 1959. 3.1.
- [4] Dr. Iorwerth Peate, a szerzőhöz intézett 1962. X. 22-i levelében.
- [5] W.A. Seaby, a szerzőhöz intézett 1962.IV.2.-i levelében.
- [6] A probléma megoldására a "nem-szerkezet" kifejezést javasolták. A nem-szerkezet nyílás vagy üreg a talajban. Egy másik, ugyancsak hatásos szinonimát is alkottak "jelentős üreges tér".

MARC BLOCH ÉS AZ ÖSSZEHAISONLÍTÓ TÖRTÉNELEM LOGIKÁJA

E cikk célja, hogy felvázolja az összehasonlító módszer logikai alapjait és bemutassa, hogyan használható ez fel a történeti kutatásoknál. Az összehasonlító történetírás mindaddig legkiválóbb mestere, March Bloch munkáinak tanulmányozásán alapszik, akinek 1928-ban "Pour une histoire comparée des sociétés européennes" c. alatt közzétett cikke most is a tárgyra vonatkozó legátfogóbb és legvilágosabb tanulmány. Tekintettel Bloch széles érdeklődési körére, finom érzékére a történelem filozófiai és elméleti problémái iránt, munkája számos fontos kérdést vet fel az összehasonlító történelem természetére, felhasználási módjára, határaitra vonatkozóan.

Az összehasonlító történelem felhasználási módjai

A mód, ahogy Bloch magáévá teszi az összehasonlító módszert, egybevágg meggyőződésével, hogy a történelmet csak akkor lehet igazán megérteni, ha sikerül a különböző jelenségek között magyarázó kapcsolatot állapítani meg. Az összehasonlító módszer lényegében eszközt ad a magyarázat problémáinak megoldásához. Noha Bloch az összehasonlító módszert számos különböző célra használja fel, más más összefüggésben, e különböző felhasználási módokon azonos logikai vonal húzódik végig - logika, melyet azonban Bloch maga soha nem fejt ki kifejezetten. Ez az elméletek próbájának logikája. Ha egy történész egy adott társadalmon belül egy A jelenség létezését a B feltételnek tulajdonítja, ellenőrizni tudja elméletét úgy, hogy más társadalmakat keres, ahol az A előfordul B nélkül, vagy fordítva. Ha nem talál olyan adatokat, melyek ellentmondanak elméletének, növekedni fog hite annak érvényében, a végzett összehasonlítások számának, változatosságának arányában. Ha ellentmondásokra talál, vagy teljesen elveti elméletét, vagy tovább finomítja azt, most már tekintetbe véve az ellentmondó bizonyítékokat is, majd eredményeit újabb összehasonlításnak veti alá. Az összevetések, módosítás, újabb összehasonlítások folyamatával olyan megoldásokhoz fog eljutni, melyekkel már maga is megelégszik és pontosnak találja őket. Akár történészek, akár szociológusok használják, az összehasonlító módszer lényegében a tapasztalati logika alkalmazása olyan kutatásoknál, melyeknél a valódi tapasztalat szerzése lehetetlen. Az összehasonlító módszer, éppúgy, mint a tapasztalati módszer, eszköz arra, hogy rendszeresen gyűjtsünk bizonyítékokat magyarázataink érvényének próbátételéhez.

Bloch felmérte, hogy az összehasonlító módszer felhasználható ily módon magyarázó elméletek érvényességének ellenőrzésére, de számára ez csak egyike volt a három egyformán fontos felhasználási módnak: az összehasonlító módszer alkalmazható arra is, hogy felfedezzék vele a különböző társadalmak egyedi vonásait és hogy problémákat alakítsanak ki segítségével a történeti kutatás számára. Amit Bloch nem tudatosított, az volt, hogy az összehasonlító módszer háromféle felhasználási módja, ha célkitűzéseiben különbözik is, azonos logikán alapszik, az elméletek próbatételének logikáján.

Bloch gyakran felhasználja az összehasonlító módszert magyarázó elméletek érvényének lemerésére. A következő három példa arra szolgál, hogy a felhasználásnak a történettudományt szolgáló logikáját és értékét megvilágítsa.

1./ Az aranyról a középkorban szóló cikkében Bloch az összehasonlító módszert használja, hogy meghatározza, miért Firenze és Genova voltak a középkori Európa első államai, melyek aranypénzt bocsátottak ki. A történészek általában megegyeznek abban, hogy e két város elsőse hatalmas gazdaságuknak tulajdonítható, és gazdasági életük hirtelen felledülésének a megelőző században. Bloch azonban, összehasonlító sokat végezve, kimutatja, hogy ez a magyarázat elégtelen; Velence, ahogy bebizonyítja, legalább olyan gazdag volt, de csak valami három évtizeddel később kezd meg az aranypénz verését. Firenze és Genova elsőségének igazi oka, hogy kedvező kereskedelmi mérlegük volt a kelettel. Genova és Firenze posztót exportáltak a Levantere és ennek ellenértékét aranyban kapták, ami felhalmozódott a két város kincstáraiban. Velencének viszont ugyanilyen kedvező, de tradicionálisabb alapokon nyugvó kapcsolatai voltak a Levanteval; velencei kereskedők keleti árucikkéért aranyban fizettek és ezt Itália déli részein ezüstre váltották fel. Velence nem halmozott fel aranykészletet és így nem volt képes aranypénzeket kibocsátani. Ahogy Bloch ennél a példánál az összehasonlító módszert használja, tökéletesen megegyezik a fent vázolt logikával. Összehasonlít, hogy kimutassa az egyik magyarázó hipotézis elméletét, majd új elméletet állít fel, mely az összehasonlítás eredményét már magában foglalja: Firenze és Genova elsőbbsége kedvező gazdasági mérlegüknek tudható be, nem mindenekfeletti gazdagságuknak.

2./ Az összehasonlító történettudománnyal foglalkozó elméleti cikkében Bloch rámutat, hogy az a történész, aki pusztán helyi tényezőket idéz, hogy megmagyarázza a rendek megerősödését az egyik francia vidéken a XIV-XV. században, biztos tévedésbe esik. Az összehasonlító keret alkalmazása ki fogja mutatni a "helyi pseudo-esetek" elégtelenségét. Ez azért igaz, mert ugyanezekben a századokban sok francia vidéken észlelhető volt a rendek erősödése, ahogy a francia États Généraux, a német Stände, az olasz Parliamenti, a spanyol Cortes esetében. Mivel "egy általános jelenségnek ugyan csak általános okai kell, hogy legyenek", az összehasonlítás megdönti a pusztán helyi magyarázatokat.

Az összehasonlító módszer arra is jó, hogy megdöntse a helytelen elméletek érvényét, melyek általános magyarázatokat szögeznek le. Pl. az Annales d'histoire économique et sociale-ban megjelent egyik ismertetésében Bloch kiemeli egy történész érvelését, mely szerint az egyházi intézmények által kibocsátott zálogkölcson eltűnése Normandiában a XII. század végén az uzsoraszedésre kibocsátott dokrinális tilalomnak volt az eredménye. De, ahogy Bloch rámutat, Hans van Verweke egy cikke azt bizonyítja, hogy a Németalföldön egyházi intézmények egészen a XIII. század végéig bocsátottak ki zálogkölcsonöket. "Összehasonlítások segítségével, melyek az okok felderítéséhez elengedhetetlenek, Mr. van Verweke kutatásai megdöntik ezt a magyarázatot." Az ok, ahogy kiderül, a két vidék gazdasági élete közötti különbségben rejlik, nem az uzsoraszéssel kapcsolatos vallási tanokkal magyarázható. Itt egy általános "pseudo-ok"-ot az összehasonlítás aláaknázott és egy helyi, valóságos ok lépett a helyére.

E három példa világossá teszi, milyen jelentősége van az összehasonlító módszernek Bloch vagy bármely más, magyarázatokat kereső történész számára. Az összehasonlító keret alkalmazása lehetővé teszi számunkra, hogy rájöjjünk olyan feltételezett magyarázatok tévedéseire, vagy elégtelenségeire, melyek egyetlen történeti vagy földrajzi beállításban kétségbevonhatatlannak látszottak volna.

Bloch az összehasonlító módszert másodsorban a különböző társadalmak azonos vonásai fedezésére használja. Amíg egy történész tanulmányait nem a megfelelő összehasonlító keretbe foglalva végzi, nem lesz fogalma róla, vajjon az a jelenség, amit kutat, az adott társadalomra jellemző csak, vagy egy jóval átfogóbb fejlődés része. ahogy Bloch leszögezi Les caractères originaux de l'histoire rurale française c. műve bevezetésében, "Ha nem egész Franciaországot nézzük először, hogyan tudnánk megfogni a különböző vidékekre jellemző fejlődési sajátosságokat? És ugyanígy, a francia fejlődés igazi képe akkor bontakozik csak ki, ha európai síkról közelítjük meg."

Az összehasonlító módszer e felhasználási módjának más a célja, mint ami az elméletek próbáratételénél volt, de logikájuk azonos. Összehasonlításokat végezni azért, hogy egyedi vonásokat fedezzünk fel, lényegében az ellentéte az összehasonlításnak "helyi pseudo-okok" érvénytelenítésére. Ha egy tanulmányt az összehasonlító keretbe helyezünk, az nemcsak érvényteleníti a valójában általános jelenségekre adott pusztán helyi magyarázatokat, de ki is választja az adott jelenségekből a helyre jellemző egyedi vonásokat, melyeket a helyi feltételekből kell majd magyarázni.

Az összehasonlító módszer harmadik felhasználási lehetősége Blochnál - problémák felállítása a történetkutatás számára - szintén az elméletek próbáratételének logikáján

alapszik. E felhasználási mód illusztrálására Bloch bemutatja, hogyan tette számára lehetővé az összehasonlító módszer egy XV, XVI, és XVII. századi délfraanciaországi elkerítési mozgalom felfedezését. Azért figyelt fel erre a jelenségre, mely a többi kutató figyelmét elkerülte, mert kutatásain keresztül ismerte ugyane korszak angol elkerítési mozgalmát és valószínűnek tartotta, hogy azonos folyamat Franciaországban is nyomon követhető. Bloch nem mutat rá kifejezetten, miért vezette őt rá az angol elkerítési mozgalom ismerete a francia elkerítésekre, de a nyilvánvaló ok az volt, hogy a két országban a mezőgazdaság szervezete azonos modellen alapszik, közelebbről pedig, azok az okok, melyeket az angol elkerítési mozgalom előidézőiként rendszerint idézni szoktak - hogy a földesurak a hirtelen infláció korszakában nehezen tudták jövedelmeiket fenntartani, hogy lehetővé vált a piac számára megfogható nyereséggel gabonát termelni, hogy olyan technológiai újításokra jöttek rá, melyek csak elkerített földeknél voltak alkalmazhatók - ugyanugy érvényesek voltak Franciaországra is. Így, bár Bloch látszólag nem realizálta, ennek az összehasonlításnak a logikai menete ugyanaz, mint ami az angol elkerítések okaira vonatkozó magyarázó hipotéziseink próbájának elvégzésénél lenne: ha az angol fejlődés magyarázatára felsorakoztatott okok valódi okok, akkor, mivel az idézett jelenségek Franciaországban éppúgy megtalálhatók, mint Angliában, Franciaország fejlődése Angliáéval azonos kellett, hogy legyen. Ebben az esetben, természetesen, minket jobban érdekelt magának a ténynek a felfedezése, vagyis hogy elkerítési mozgalom Franciaországban is létezett, de az összehasonlító módszer logikája ugyanaz maradt, akármi lett légyen is a célunk.

Az összehasonlítás egységei

Az összehasonlító módszer logikájának teljes megismerése hozzásegíthet bennünket, hogy felderítsünk bizonyos ködös momentumokat Bloch részéről az összehasonlítás pontos egységeinek meghatározásával kapcsolatban. Bloch elveti azt az általános feltételezést, hogy az összehasonlító történelem csak különböző nemzetek vagy államok összevetésére használható, és arra az eredményre jut, hogy tul kell jutnunk az elavult topográfiai felosztásokon, melyekbe társadalmi realitásokat vélünk belefoglalni - meg kell találnunk a megfelelő földrajzi keretet az európai társadalmak élete minden aspektusának felderítésére, minden történelmi pillanatban. De ez a tétel, noha önmagában helytálló, nem ad számunkra kulcsot, hogy megvonjuk összehasonlítási egységeink határait és Bloch máshol sem ad kezünkbe ilyen képletet. Ez a bizonytalanság komoly logikai nehézségekre vezethet, ahogy ez egy Bloch által felhozott példában meg is történik.

"Ha pl. Limousin tartomány földbirtokrendszerét tanulmányozom, egyik vagy másik uradalom levéltárából meritett töredék-adatokat fogok állandóan összehasonlítani. Ez, a szó közönséges értelmében véve, összehasonlítás, mégsem hiszem,

hogy itt technikai értelemben összehasonlító történettudományt művelek, mert tanulmányom különböző tárgyai mind ugyanannak a társadalomnak részeitől származnak, amely társadalom a maga egészében egyetlen nagy egységet képez."

Bloch a vidékenkénti különbözőségekre vonatkozó fejlett érzékével bizonyára nem fogja azt mondani, hogy Limousin minden része azonos. Mi tart vissza bennünket attól, hogy a vidék egy kis egységét ragadjuk ki és azt nevezzük a társadalom egységének? Ilyen szempontból nincs két egymással teljesen azonos uradalom; minden uradalmat a másiktól eltérő társadalomként határozhatunk meg. De nincs értelme ezt tenni, csak akkor, ha ez valamely elmélet próbáját könnyíti meg számunkra.

Hogy ezek az egységek hogyan határozandók meg, attól függ, milyen magyarázó problémával foglalkozunk. Tegyük fel, engem a birtokok művelése érdekel Limousinban, és azt találok, hogy a birtokok közül, melyek iratanyagát kutatom, minden egyházi birtok alkalmazott egy fizetett, törvényesen szabad hivatalnokot, aki a birtok művelésére felügyelt, míg a világi birtokok fizetetlen jobbágyot alkalmaztak erre a felügyeletre. Hinni kezdem majd, hogy érdekes adatot találtam az egyházi birtokok igazgatására vonatkozólag, mely további magyarázatot igényel. Hogy felfedezzem e gyakorlat okát, meg fogom próbálni, hogy olyan sajátosságokat fedezzek fel az egyházi birtokokon, melyek erre magyarázatul szolgálnak. Azután, miután felállítottam egy feltételes elméletet, rendszeres összehasonlitásokat fogok végezni egyházi és világi uradalmak között Limousinban is és Franciaország egyéb vidékein is, hogy meglássam, helytálló-e a magyarázatom. De tegyük fel, hogy mikor ugyanazokat az iratokat olvasom, nem az egyházi és világi birtokok igazgatási módja közötti különbség ötlük szemembe, hanem az, hogy az egyik uradalomnak hatalmas birtokai vannak, a másiknak kicsik. Az is fel fog tűnni, hogy a nagy földbirtokkal rendelkező uradalmak mind egyik vidéken látszanak elhelyezkedni, a kis birtokuk egy másikon. Megkísérlem tehát a két modell közti különbséget a birtokok sajátságaival, termőfölddel, terményfajtákkal stb. magyarázni a két vidék vonatkozásában, és miután felállítottam elméletemet, rendszeres összehasonlitásokat fogok tenni a két vidék uradalmi között és a Limousinon kívül eső területeken is, hogy meglássam, vajjon az én feltételezett okozati tényezőim valóban magyarázzák-e az észlelt különbözőségeket. Ebben a két esetben az összehasonlitás egységei mások és mások. Az első két esetben az egyházi és világi uradalmakat vettem összehasonlitási egységül, a második esetben két földrajzi vidéket veszek annak. A két mód közül - magát Limousint felosztani - egyik sem jogosabb a másiknál; mindegyik az épp felmerült probléma megoldására alkalmas. Ha az egyházi birtokok birtokigazgatásának sajátságait akarom megmagyarázni, az első felosztás az egyedül ésszerű. Ha vidékenkénti eltéréseket akarok indokolni az uradalmak nagysága alapján, csak a második indokolt.

Példánk arra késztet, hogy Blochnak az összehasonlítás egységeivel kapcsolatos szabályait némileg továbbfejlesztjük. Először, a kutatás-során használt egységek nemcsak a tanulmányozott társadalom életének különböző aspektusai és a történelmi pillanatok szerint fognak változni, de aszerint is, hogy milyen speciális magyarázó elméletet akarunk összehasonlításunkkal próbára tenni. Pl. Limousin egyetlen aspektusának, az uradalmak művelésének feltételezett tanulmányozása során két összehasonlítási egységet kellett alapul vennünk két különböző magyarázó probléma megoldására. Másodsor, az összehasonlításnál használt egységek nem kell, hogy szükségképpen földrajzi egységek legyenek. A mi Limousinra vonatkozó példánknál az általunk végzett egyik összehasonlítás egyházi és világi uradalmak között történt. Egyházi és világi birtokok feltehetőleg vaktában szétszórva mindenütt található az egész vidéken; ugyanabban a faluban fellelhetjük akár mind a kettőt is. Amit mi itt összehasonlítunk, az két különböző intézmény, nem különböző "helyrajzi felosztások". A szabály felállításánál a leghelyesebb talán azt mondani, hogy két társadalmi rendszer között kell összehasonlítást végezni. Ahogy a szociológusok használják e fogalmat, a társadalmi rendszer kifejezés jelölhet bármiféle társadalmi egyesülést az egyetlen családtól végig a teljes emberi civilizációig. Ha azt mondjuk, hogy összehasonlítást kell tenni különböző társadalmi rendszerek között, akkor az összehasonlítás nemzetek, intézmények, önkéntes egyesülések, családok, városok vagy civilizációk között, a kutatás célkitűzésétől függően, egyaránt jogos.

Ennek az új megfogalmazásnak egyik nehézsége, hogy mivel nincs két teljesen egyforma jelenség, nincs elméleti háttár sem, hogy mennyire lehetnek kicsik, vagy jelentéktelenek az összehasonlítási egységek. Az összehasonlító módszerrel magyarázható egészen jelentéktelen egységek közti egészen jelentéktelen különbségek is. De ez nem az összehasonlító történelem sajátja; bármely történész választhat jelentéktelen problémát kutatása tárgyául. Az összehasonlító módszer nem várázsolat. Felhasználható bármilyen fontossági fokkal bíró jelenség megmagyarázására. Az, hogy milyen jelenséget választ feldolgozása tárgyául, a történész felelőssége, nem az összehasonlító módszeré.

Az összehasonlítási egységek körüli szabályok meghatározása fontos következményekkel jár az összehasonlító történelem gyakorlatában. Elsősorban felkészít rá, hogy elkerüljük azt a súlyos hibát, mely sok összehasonlító történetírási kísérletnél előfordul: a nem rugalmas összehasonlító keret használátát. Így pl., ha összehasonlító tanulmányt akarunk írni az angol és német imperializmusról, nem szabad kötve éreznünk magunkat, hogy csak a német és angol imperialista tapasztalatokat vessük egybe. Ha úgy találjuk, hogy a brit imperializmus bizonyos vonatkozásait jobban meg tudjuk érteni, ha az angol tapasztalatot a franciával vetjük össze, vagy

akár a régi római birodaloméval, tegyük ezt. Röviden, azt kell tudnunk, hogy bármely adott történelmi tanulmányon belül különböző problémák megoldására különböző összehasonlító keretek lesznek alkalmasak. Másodszor, e szabályok arra is készítenek, hogy elvessük azt az általános feltételezést, hogy egy tanulmányban ahhoz, hogy összehasonlító történelmi munka legyen, két vagy több társadalmat kell fókuszába állítania. Egyetlen nemzet története is lehet összehasonlító történet, ha összehasonlítás alapján állítunk fel problémákat és ha a nemzet fejlődésének magyarázatait összehasonlító módszerrel ellenőriztük. Az összehasonlítást néha a nemzet különféle vidékei között tesszük, néha e nemzet és más nemzetek között, néha más társadalmi rendszerek között, a megoldásra váró problémától függően. Valójában Bloch Les caractères originaux de l'histoire rurale française-ében a legjobb példákat szolgáltatja az összehasonlító történetírás ilyen fajtájára. Végül elkerülhetjük vele az összehasonlító történelmi tanulmányok leggyakoribb fogyatékoságát: az arra való hajlamot, hogy igazi összehasonlítás nélkül állítsunk szembe két külön tanulmányt két különböző társadalom párhuzamos fejlődéséről. Ha összehasonlítási egységeink a magyarázatra váró elmélettől függenek, melyet ellenőrizni akarunk, nincs értelme összehasonlító keretet állítani fel addig, míg néhány megoldásra váró problémát ki nem emeltünk.

Az összehasonlító történetírás határai

Az összehasonlító történetírásról írt elméleti cikkében Bloch jelzi, hogy az összehasonlító módszer nem képes mindent megoldani, azonban az összehasonlító történelem határait ő maga soha nem tanulmányozta rendszeresen. Igyekezete arra irányult, hogy az összehasonlító módszer hasznos voltát igazolja egy olyan történetész-generáció előtt, aki nem ismerte ezt a módszert. Napjainkban, mikor az összehasonlító történelem széleskörű, és bizonyos fokig kritikátlan dicséret tárgya, határainak vizsgálata már sokkal indokoltabb.

Bloch egy határra már utal akkor, mikor azt bizonyítja, hogy az összehasonlító módszer szigorú és kritikai használata csak akkor lehetséges, ha olyan társadalmakat hasonlítunk össze, melyek földrajzilag szomszédosak és történetileg kortársak. Egymással térben és időben nagy távolságra fekvő társadalmakat összehasonlítani - amit ő úgy jelöl meg, mint "nagyvonaluan folytatott összehasonlító módszer" - bizonyos célokra nem teljesen haszontalan, de túl pontatlan ahhoz, hogy "tudományos szempontból" sok haszna legyen. Olyan társadalmakat összehasonlítani, melyek történetileg kortársak, melyek állandóan befolyásolják egymást, és melyeknek közös az eredete, egészen más, sokkal többet ígérő dolog, mint a "nagyvonalú összehasonlító módszer" és sokkal több tartós eredményt hozhat számunkra.

De az összehasonlító módszer e feltételezett határa nem jól állja a tüzetesebb vizsgálatot. Nehéz nyomós érvet találni rá, hogy a történelmi összehasonlítás e két típusát "tö-

kéletesen eltérőnek" lehessen nevezni. A két típusu összehasonlítás ugyanazon a logikán alapszik, és Bloch maga elismeri egy lábjegyzetben, hogy azonos fajta történeti problémák megoldására mindkét fajta összehasonlítás felhasználható. Az egymással térben és időben közel fekvő társadalmak összehasonlításának egyetlen előnye, hogy az ilyen társadalmaknál, nagyjából azért, mert egymást szüntelenül befolyásolják, a közös vonásokra több valószínűség van, mint az egymástól távol eső társadalmaknál. Következésképp több valószínűsége van, hogy elérjük azt a feltételt, hogy "minden egyéb tényező azonos". Például, mikor a Velence előtti firenzei és genovai arany-pénz-verést a kelettel való kereskedelmi mérlegek közti különbségekkel magyarázzuk, a városok kultúrája és gazdasági élete közti hasonlóság alapján indokoltan bizhatunk benne, hogy nincsenek más különbségek, melyek Velence később kezdődő arany-pénz-verését okadatolják. Ha Firenzét vagy Genovát a XIII. századi Pekinggel, vagy a XIX. századi Angliával hasonlítani össze, már nem ez lenne az eset.

Pusztán időbeli és helyi közelség azonban nem biztosítja a hasonlóságot, és néha egymástól nagyon távol eső társadalmak sokkal jobban hasonlítanak - legalábbis olyan vonatkozásokban, melyek bizonyos magyarázatra váró problémák megoldásánál döntőek - mint egymással szomszédos társadalmak. Pl. kevesen fogják tagadni, hogy egy iparosodásról szóló tanulmány során Németország és Japán összehasonlítása épp olyan eredményes lehet, mint Németországé és Ausztriáé. Természetesen az, hogy egymástól távol eső társadalmak gyümölcsözően használhatók fel összehasonlító történeti kutatásoknál, új oldalát világítja meg a megfelelő összehasonlítási egységek problémájának, és nincs rá ok, miért ne használhatnánk ugyanazt a szabályt a probléma minden vonatkozásában. Óvatosnak kell ugyan lennünk, mikor egymástól térben és időben távol eső társadalmi rendszerekkel foglalkozunk, de bármely társadalmi rendszert felhasználhatunk összehasonlításra, mely hasznos lehet elméletünk érvényességének eldöntésére. Röviden, helyesebb felhívni a történészek figyelmét a távoli társadalmak közti összehasonlítás lehetséges buktatóira, mint a kronológiai és földrajzi szomszédságnál huzni meg az összehasonlítás határait.

Ahogy az összehasonlító módszer nem szükhethető le kronológiai és földrajzi szémszédokra, nem határolható le a történelem bizonyos területeire sem. Hogy az összehasonlító módszer használata célravezető lesz-e, nem a történelem területétől függ, hanem a megoldásra váró probléma típusától. Bloch elméleti tanulmányának "Az európai társadalmak összehasonlító történelme felé" a címe és a legtöbb példa, mellyel összehasonlító módszerét illusztrálja, az általában társadalom- és gazdaságtörténetnek nevezett területről való. Bloch azonban az eszmétörténet területére is átvizsi módszerét, Les rois thaumaturges (Strasbourg, 1924) c. művében, mely összehasonlító tanulmány a királyok természetfölötti hatalmá-

ról kialakult felfogás fejlődéséről a középkori Angliában és Franciaországban, továbbá a politikai történetre is La société féodale (1939)-ban, ahol az összehasonlítást a kormányzás feudális intézményeinek tanulmányozására használja. Mindkét fenti példában, és számos más esetben is, ahol Bloch az összehasonlító módszert használja, olyan megoldandó problémákkal foglalkozik, melyek túllépik az egyes társadalmi rendszerek határait. Ha figyelembe vesszük mindazt, amit az összehasonlító módszerről, és az összehasonlítási egységek megválasztásáról mondtunk, ez pontosan az, amit várhattunk. Az összehasonlító módszert minden fajta történész használhatja, aki két vagy több társadalmi rendszerben előforduló jelenségeket akar megmagyarázni. Egyes területeken, pl. a politikai történet vagy eszmetörténet terén ilyen problémák ritkábban fordulhatnak elő, mint a gazdaság- vagy társadalomtörténetben, de bizonyos mértékig mindenütt megtalálhatók és az összehasonlító módszerrel mindegyik hasznosan tanulmányozható. Nélkülözhetetlen lenne pl. az összehasonlító módszer a XIX. századi európai romantizmus kialakulásának tanulmányozásánál, vagy a XX. század első fele fasizta mozgalmainak tárgyalásánál.

Megállapíthatjuk tehát, hogy az összehasonlító módszer valódi határai abban rejlenek, hogy csak bizonyos problémafajtáknál alkalmazható, nem pedig az, hogy bizonyos területek nem tudják hasznosítani. Ahogy láttuk, e módszer csak akkor célravezető, ha többé kevésbé általános jelenségeket próbálunk meghatározni. De még ezt a korlátozást is tovább kell finomítani, mert egyedi, külön események bizonyos aspektusainak magyarázatára is felhasználható. Tegyük fel pl., hogy egy munkásszakszervezetekkel foglalkozó kutató megpróbálja megmagyarázni, miért szavazott sztrájk folytatására egy adott alkalommal a szakszervezet tagsága. Ebben az esetben a munkások haboztak, belemenjenek-e a sztrájkba, mert attól féltek, ez az akció, hasonlóan az előző évben indított hosszú és sikertelen sztrájkhoz, kudarccal fog járni és csak még szegényebbé teszi őket azzal, hogy hetekre, esetleg hónapokra megfosztja őket jövedelmi forrásaiktól. Azonban, tekintettel az üzleti élet élénk menetére, a cégnek nehézségeket jelentett a minden rendelés teljesítése, úgy látszott tehát, hogy jó kilátásai vannak a sztrájk sikerének. Amellett a szakszervezeti vezetők többsége a sztrájk mellett volt, és ami még fontosabb, az egyik vezető, egy különösen népszerű, mesteri szónok, aki ellenezte a sztrájkot, beteg volt a tagsági gyűlés napján és nem vehetett részt a szavazáson. A körülmények ilyen egyedülálló alakulása folytán a munkások, hosszú és viharos ülés után, nagyon kis többséggel, a sztrájk mellett szavaztak.

Történészünk a szavazás eredményét magyarázva megmutatta, hogyan vezetett az erőviszonyoknak ez a sajátos alakulása ehhez az egyedi eredményhez – más, ehhez eléggé hasonló helyzetet nem fogunk találni, hogy összehasonlító kísérleteket tudjunk tenni. De még ebben az esetben is alkalmazható

az összehasonlító módszer. E sajátos esemény magyarázata ugyan is általánosabb magyarázó elvek kombinációjában rejlik: "szakszervezeti tagok haboznak sztrájkolni, ha nemrégiben vesztek el egy hosszú és költséges sztrájkot", "a sztrájk sikere valószínűbb, ha az érintett cégnek nehézségei vannak rendései kielégítésénél", "e szakszervezetben a tagok arra hajlanak, hogy a vezetők által elfoglalt álláspontra szavazzanak", és "a távollévő vezető képes volt befolyásolni a tagság szavazatait." A két első magyarázó tétel több szakszervezetre is áll, nemcsak az itt taglaltra, és mivel azt egynél több társadalmi rendszerre alkalmazzák, összehasonlítással ellenőrizhető. A két utolsó magyarázó elv csak egy társadalmi rendszerre alkalmazható - a szóbanforgó szakszervezetre - ezért ellenőrzésükre az összehasonlító módszer nem használható, bár talán kontrollálni lehetne őket a szakszervezet egyéb szavazásainak rendszeres tanulmányozásával. Bármely adott történelmi tanulmányban a magyarázó tételek közül sokat, melyek egy kapcsolódnak egymáshoz, hogy bizonyos választ nyújtanak, elfogadhatók esetleg úgy is, hogy nem vetik őket alá rendszeres ellenőrzésnek, vagyis feltételezéseként tekintik őket. De ha ezeket a feltételezéseket kétségbevonják, ellenőrizni kell őket akár az összehasonlító módszer, akár bármely más alkalmas módszer segítségével.

A leglényegesebb korlát azonban az összehasonlító módszer alkalmazásánál nemcsak az, hogy csak akkor használható, ha egyetlen társadalmi rendszer határain túlmenő jelenségeket próbálunk magyarázni, hanem az is, hogy csak egy lépéssel visz előre a magyarázó folyamatban, és ez a legkönnyebb és legnyilvánvalóbb lépés. Az összehasonlító módszer: módszer, szabályok összessége, melyet módszeresen és rendszeresen lehet alkalmazni, bizonyítékokat gyűjtve és nyújtva a magyarázó hipotézisek ellenőrzésére. Nem magyarázatokat ad, amelyeket próbáratételnek lehet alávetni: ez a történész-képzelet feladat. Ehhez olyan képességek kellenek, melyek függetlenek attól, amit a történész az összehasonlító módszeren keresztül megkaphat: éleslátás, beleérzés, intellektuális erő, hogy felismerje a modelleket, és kidolgozza a logikai folyamatot, melyen a történelmi események következései alapulnak. Az összehasonlító módszer bizonyos esetekben kiegészítheti a történelmi képzelőerőt, ahogy pl. akkor történt, mikor Bloch a délfranciaországi elkerítési folyamat megvilágítására használta fel. De az összehasonlító módszer sohasem helyettesítheti be a történelmi képzelőerőt: alárendelt eszköz az, amely felett rendelkezni kell.

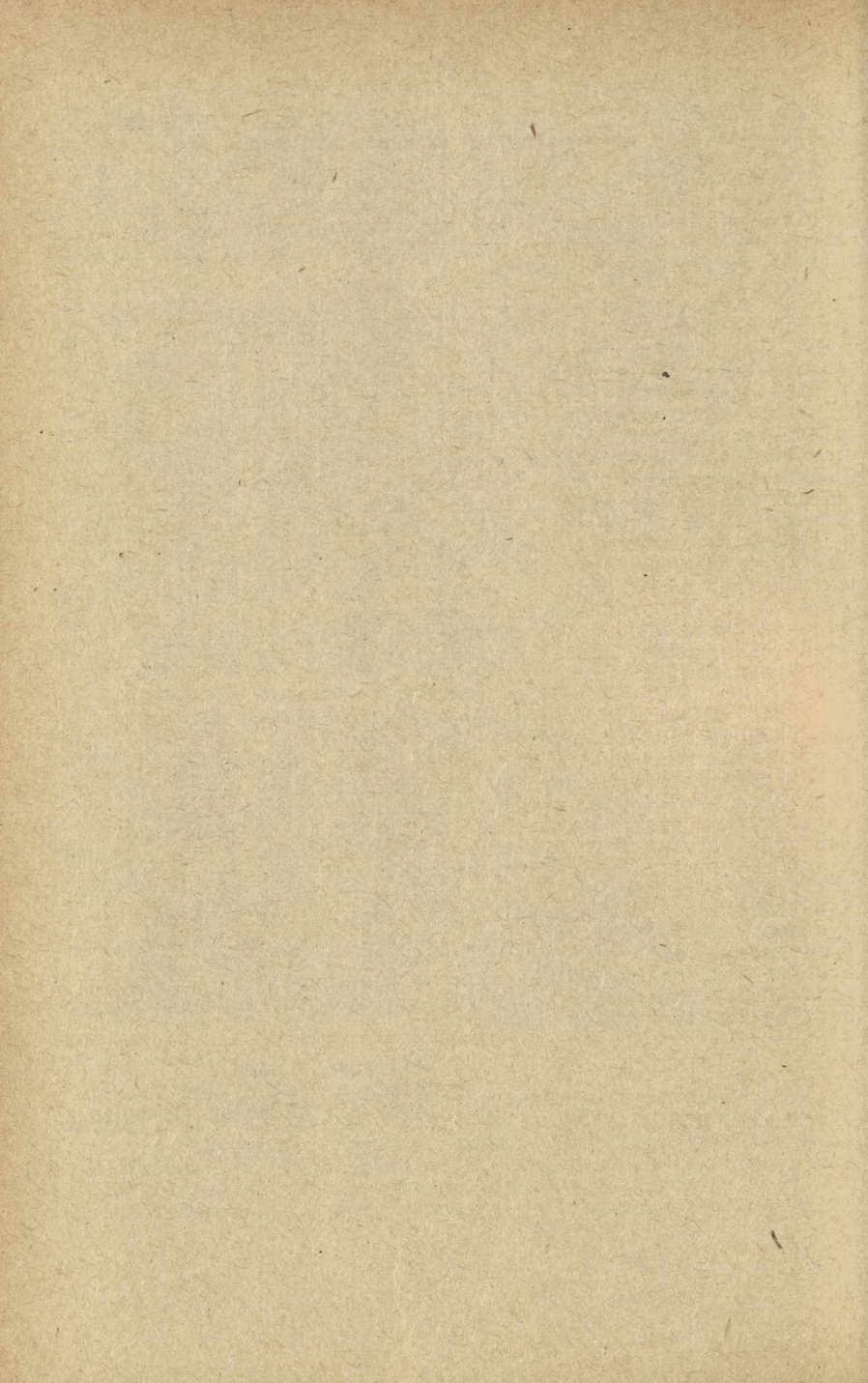
Az összehasonlító módszernek megvannak tehát a maga korlátai. De e korlátokon belül tagadhatatlanok érdemei. Ahogy Bloch The Historian's Craft c. tanulmányában megjegyezte, sokszor ugyanazok a történészek, akik kutatásaikat végtelen gond- dal és kritikával végzik, akkor, amikor egy történelmi tény megállapítására kerül sor, akármilyen látszat-magyarázattal

is megelégednek, ha értelmezni próbálják, miért fordult az elő. E szerencsétlen szokás nagyban orvosolható lenne, ha a történészek hajlandók lennének, amikor csak lehetőség nyílik erre, magyarázataikat összehasonlító próbának vetni alá. Az összehasonlító módszer logikájának, használatának világos megértése rábírná a történészeket, hogy tudatosan és pontosan foglalkozzanak azokkal a magyarázó problémákkal, melyeket most sokszor eléggé nagyvonalúan kezelnek.

Végül, mivel ez a cikk az összehasonlító módszer felhasználásáról szól a történelemben, tisztában kell lennünk azzal is, hogy az összehasonlító történelem kifejezésnek más értelmezései is lehetnek. Ez értelmezések egyike az összehasonlító perspektíva, vagyis történelmi problémákat tágabb vonatkozásaikban nézni, mint a kifejezett társadalmi, földrajzi vagy időbeli keretek. Az összehasonlító perspektívát nem korlátozzák ugyanazok a határok, mint az összehasonlító módszert, azonfelül még alkalmazását sem lehet egyszerű szabályok összessége közé szorítani, módszeresen használva azt bizonyos specifikus problémák megoldására. Az összehasonlító perspektíva csökkenteni korlátozottságainkat azzal, hogy értékek és világképek alternatív rendszerét tárja fel előttünk és fogalmat ad bizonyos mértékig az emberi tapasztalat gazdagságáról és változatosságáról; nem szabályokat ad, de betekintést. Az összehasonlító perspektíva értékes tehát olyan történészek számára is, akik az összehasonlító módszert nem tudják használni.

Ennek ellenére akkor, mikor a legtöbb történész az összehasonlító történet kifejezést használja, nem az összehasonlító módszert érti ezen, sem az összehasonlító perspektívát, hanem az összehasonlító történelmet, mint külön tárgyat; vagyis tanulmányokat, melyek rendszeres összehasonlításokat végeznek két vagy több társadalom között és eredményeiket összehasonlítási formában tárják elének. Természetesen majdnem minden tanulmány használ összehasonlítási módszert és perspektívát, de lényeges, hogy a fogalmat ne szükítsük le ilyen kis területre. Különbözik az a történész; akinek kutatási tárgya körülhatároltabb, azt fogja érezni, hogy az összehasonlító történelem semmit sem nyújthat számára. Tekintettel arra az értékes segítségre, melyet mind az összehasonlító módszer, mind az összehasonlító perspektíva minden történésznek nyújthat, ez komoly tévedés lenne.

William H. Sewell
 cikke a History and Theory
 1967. 2. számában, 208-218.1.

A KAPITALIZMUS KELETKEZÉSI FOLYAMATÁNAK ÁLTALÁNOS
ÉS SAJÁTOS VONÁSAI KÖZÉP-, ÉS KELET-EURÓPA
ORSZÁGAIBAN

(Kérdésfelvetés)

A konkrét, új kutatások, az átfogó művek, valamint "az egyik társadalmi-gazdasági formációról a másikra való átmenet és a társadalom történeti fejlődésének törvényszerűségeivel", mint komplex problémával foglalkozó Tudományos Bizottság keretein belül "a kapitalizmus keletkezése" szekció koordinációs tevékenysége során szerzett tapasztalatok lehetővé teszik számunkra, hogy megfogalmazzunk néhány következtetést az általános és a sajátos viszonyáról a kapitalizmus keletkezése során azokban a nyugat-európai országokban, ahol ez a folyamat a manufakturális periódusban (XVI-XVIII. század) játszódott le, s ott, ahol a XVIII. század végén s a XIX. században bontakozott ki, a gyári stádium feltételei mellett. A második ut, alapjában véve, - meggyőződésem szerint - a közép-, és kelet-európai országokra jellemző, azaz a szláv országokra s azok régiójára. [1]

A kapitalizmus keletkezése hosszadalmas, bonyolult és sokrétű folyamat, amely nem csupán az egymemű és egymással mechanikus kapcsolatban álló tények és kategóriák időbeni és térbeni egyszerű halmazát jelenti, hanem a kapitalista világszisztem és az azt alkotó elemek, az egész és a rész, az általános és a sajátos dialektikus egységét, a formák változását és fejlődését, minőségi változásait és deformációit.

Innen adódik annak szükségessége, hogy tanulmányozásuk során szigorúan történeti módon közelítsük meg az említett jelenségeket, s feltétlenül vegyük figyelembe mindazokat a minőségi sajátosságokat és különböző fázisokat, amelyek a társadalmi fejlődés világméretű fejlődési folyamatában mutatkoznak a kapitalista világszisztem kialakulása és fejlődése során. Figyelembe kell vennünk azt a tényt is, hogy a kapitalizmus természetéből és a kapitalizmusra jellemző bővített ujratermelés törvényéből fakad az a következmény, hogy ez a termelési mód már megszületési stádiumában tullép a nemzeti kereteken. Az adott területen végzett bármínó kutatás sikere jelentős mértékben függ attól, hogy a szerzőnek mennyiben sikerül a tények és jelenségek statikus ábrázolása helyett a fo-

lyamat dinamikáját ábrázolnia, az egy-egy országra összpontosított izolált vázlat helyett a nemzeti-, avagy a regionális variáns sokoldalú jellemzését nyújtania, kifejtve egyben eme variáns közvetítő elemeit, genetikus és oki kapcsolatait a kapitalista világfejlődés adott fázisával. Ez nem absztrakt szociológizálást jelent, hanem a marxizmusnak, mint világnézetnek és mint kutatási módszernek igazán alkotó módon való alkalmazását.

Sajnos, a kutatói gyakorlat gyakran még nem felel meg ezeknek a követelményeknek, s ez időnként arra vezet, hogy erőinket másodrendű kérdésekkel kapcsolatos dogmatikus vitákra pazaroljuk, továbbá a kelet- és középeurópai országokban a kapitalizmus keletkezésével és az eredeti tőkefelhalmozással kapcsolatos fontos problémákat krónikusan a megoldatlan és vitás kérdésekhez soroljuk. [2]

Két megközelítési mód alakult ki az említett probléma megoldásával kapcsolatban: vagy azt igyekeznek bebizonyítani, hogy a közép- és kelet-európai országokban, így tehát Oroszországban is, a kapitalizmus keletkezési folyamata többé-kevésbé szinkronban volt a nyugat-európai országok fejlődésével és azonos tipust mutatott, annak ellenére, hogy itt ez a folyamat elnyújtottabb volt és néhány helyi "sajátosság" tette bonyolultabbá; vagy megegyeznek abban, hogy az említett régiókn belül ezek a jelenségek később mentek végbe, a XVIII. század végén s a XIX. században, azonban ezeket a jelenségeket azoknak a törvényszerűségeknek és következtetéseknek az "egyesen ráhuzásával" próbálják meg tanulmányozni és interpretálni, amelyeket a marxizmus megalapítói Angliával és más XVI-XVIII. századbeli fejlett nyugateurópai országgal kapcsolatban tártak fel és fogalmaztak meg, mechanikusan operálva a tényekkel és kategóriákkal s figyelmen kívül hagyva azokat a minőségi módosulásokat és deformációkat, amelyek az említett törvényszerűségek és következtetések a XVIII. század végén és a XIX. században kialakult és egészen más körülmények között keresztülmentek. S ez nem csupán a historizmus elveinek mond ellent, hanem magának Karl Marx figyelmeztetésének is, aki felhívta a figyelmet arra, hogy a nyugat-európai kapitalizmus keletkezéséről általa nyújtott történeti vázlatot ne tekintsék olyannak, mint amely általános érvényű valamennyi ország s még inkább bármely időszak számára. [3]

II.

A társadalmi-gazdasági fejlődés általános törvényszerűségeinek hatása a feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet idején kétségkívül kiterjedt a közép- és kelet-európai országokra is. A kérdés azonban az, hogy mikor zajlott le ez a folyamat; milyenek voltak a történeti feltételek, amelyek között végbement; milyen volt az adott történeti feltételekből fakadó foka az említett törvényszerűségek deformációjának az adott régiókn belül, a fejlődés adott stádiumában.

Ezzel kapcsolatban célszerűnek tűnik nagy vonásokkal rövid jellemzést nyújtani az említett országcsoport fejlődésének sajátos történeti feltételeiről az európai kapitalizmus manufaktúrális stádiumának periódusában (XVI-XVIII. sz.). Ismeretes, hogy meghatározott okok következtében ezekben az országokban a feudalizmus fejlődése lelassított ütemben haladt. A déli és részben nyugati szláv, a magyar és a román területeken, - amelyek török uralom alatt állottak, - gyakorlatilag nem csupán arra nem volt lehetőség, hogy a XVI-XVIII. században kialakuljanak a kapitalizmus előfeltételei, hanem éppen sőt fordított folyamat figyelhető meg - az árutermelés csökkenése.

Gyengébb volt (talán a cseh területeket kivéve) a paraszti szektor árutermelése és ugyyszintén a városok fejlődési foka azokon a közép- és kelet-európai területeken is, amelyek nem kerültek török uralom alá. Ez feltételeket teremtett a német kolonizáció számára, ami - többek között a cseh, a szlovák (s helyenként a lengyel) területeken - azt eredményezte, hogy a jövevény német elem magához ragadta az uralkodó pozíciókat a kézműességben, az iparban és a nagykereskedelemben, [4] s eredményezte továbbá valamennyi ezzel kapcsolatos következményt ezen területek nemzetgazdasága számára.

A szláv területek jelentős része a különböző időkben a német birodalomhoz, Ausztriához és Oroszországhoz tartozott, mely országok, - mint ismeretes, - nem tartoztak a XVI-XVIII. századi Európa gazdaságilag erősen fejlett országai közé.

A széleskörű, progresszív népi megmozdulásokat ebben a régióban mind a megelőző korszakban (huszitizmus), mind később (az 1514. évi magyarországi felkelés, a cseh felkelések a harmincéves háború idején, stb.) vérbefojtották. A társadalmi-gazdasági fejlődés progresszív tendenciái nem erősödtek meg, amint pl. Angliában és Németalföldön történt (az 1381. évi felkelés Wat Tyler vezetése alatt, a "kenyér és sajt-háború" a XV. sz. végén, paraszti-plebejus és városi felkelések a XVI. század első felében).

Mindezek a körülmények nem utolsó szerepet játszottak abban, hogy a közép- és kelet-európai országok társadalmi-gazdasági fejlődése olyan utra tért, amely elvezetett a "második jobbagység" megjelenéséhez. Az adott történeti jelenség jellemzését Sz.D. Szakkin nyújtja speciális kutatásaiban, [5] levonva azt a tökéletesen helyes következtetést, hogy az események ilyen menete semmilyen esetben sem jelentette az eredeti tőkefelhalmozás és a kapitalizmus keletkezésének specifikus formáját a közép- és kelet-európai országokban, hanem a feudális reakció aktusa volt. Az eredmény a (kapitalista tendenciákat hordozó) progresszív gazdasági fejlődés visszafordítása volt ott, ahol az ilyen jellegű szimptomák egyáltalán megállapíthatók. Ugyanilyen mértékben megfelel az igazságnak

Sz.D. Szkazkin következtetése arról, hogy a jövőben a "második jobbágyság"-gal kapcsolatos kutatásokat komplex módon szükséges végezni, bevonva a vizsgálat körébe olyan tényezőket, mint a földbirtokviszonyok formái, a nemesek és parasztok státusa, a külső piacokkal való kereskedelmi kapcsolatok jellege, az osztálykonfliktusok kimenetele, stb.

Véleményem szerint azok a törekvések, amelyek a "második jobbágyság"-ot a kapitalizmus keletkezésének sajátos formájaként próbálják jellemezni, a marxista politikai gazdaságtan szempontjából nem állják ki a kritikát. Ismeretes, hogy a feudális termelési mód szilárdságát - annak első periódus idején - nem csupán a feudális földtulajdon jellege biztosította, azaz a feudális uralkodó osztály monopoljoga a föld birtoklására, hanem két másik tényező is: 1./ az, hogy a földtulajdon számos esetben lehetett (és volt) csupán része annak a tulajdonnak, amelynek alapján egyes személyek a közvetlen termelők személye felett rendelkeztek, [6] 2./ az, hogy a jobbágyság viszonyai közepette minden ingó vagyonnal való bírás kapcsolatban állt a földbirtoklással, s az ingó vagyon egyre inkább ugyanazoknak a kezében összpontosult, akik a földtulajdonnal bírtak. [7]

Az ártermelés és a piaci kapcsolatok fejlődése nyomán a falvakban és a városokban, különösen a fejlett feudalizmus idején, meglazultak avagy teljes mértékben eltűntek nem csupán a jobbági kötelékek, de meglazult vagy eltűnt az ingó vagyonnak a feudális földtulajdon körül történő polarizálódása is. Ez egyik fontos tényezője volt a feudalizmus ezt követő felbomlásának és a kapitalista fejlődés előfeltételei létrejöttének. A "második jobbágyság" nem a már egyszer megtett szakaszhoz való visszatérést jelentette. A második jobbágyság rendkívüli mértékben lecsökkentette, egyes esetekben pedig teljes mértékben a nullával tette egyenlővé a tőkefelhalmozás lehetőségét a városi polgárok és a parasztok kezén, annál is inkább, mivel most a földesurak maguk vették közvetlenül kézbe a saját birtokaikon termelt termékek eladását a külső, és jelentős mértékben a belső piacon is. Az ilyen módon szerzett pénzt a földbirtokosok - általában - pazarló, nem termelői jellegű kiadásokra fordították, ami az egész gazdasági élet elhuzódó stagnálásához vezetett.

Természetesen, a "második jobbágyság" nem volt egyszerű és abszolút mértékű visszatérés azokhoz a feltételekhez, amelyek a feudalizmus első periódusában voltak jelen, amikor a földesuri-jobbági rendszer mindenekelőtt és legfőképpen a feudális ur személyes igényeit elégítette ki. Most már az új jobbágyság-gazdaság a piac felé orientálódott, méghozzá a kialakulóban lévő kapitalista világ-piac felé, ami megváltoztatta a helyzetet. Azonban ebben az aspektusban is a közép- és kelet-európai országok földesuri-jobbági rendje a XVI-XVIII. században nem a kapitalista irányban történő evolúciót tükrözte, hanem csupán érintette a feudális rend-

szer felbomlásának kategóriáit. Amint V.I. Lenin hangsúlyozta, az orosz földesurak piacra történő gabonatermelése a jobbágság alkonyán, a XIX. században, már a régi rend széthullásának előhírnöke volt. [8] Minden esetre azonban csak előhírnöke! Mégpedig a XIX. században s nem a XVII. században.

Nem teremtett előfeltételeket a kapitalista fejlődés számára a parasztság részleges expropriációja sem, amelyre a földesuri-jobbágyi rendszer regenerációja során került sor. A parasztlak jobbágyi személyi-jogi státusa, valamint az ilyen jellegű országok általános gazdasági regressziója kizárta annak lehetőségét, hogy az árutermelő gazdasági szektorban felhasználják a földtelenné vált parasztlak munkáját, nem is beszélve kapitalista módon berendezett vállalkozásokról. Alapjában véve e parasztlak legtöbbje továbbra is a földbirtokon maradt, alárendelve a kizsákmányolás függésbe döntő, jobbágyi formáinak, még a földbirtokosok manufaktúráiban is. E manufaktúrák ugyanis egyáltalán nem voltak olyan kapitalista vállalkozások, amelyek jellemző vonása a személyi függéstől és a céhi jellegű kényszertől szabad munkaerő alkalmazása. [9] Karl Marx az amerikai ültetvényeken megfigyelhető rabszolgaság gazdasági természetét elemelve ismételten hangsúlyozta, hogy a néger rabszolgák személyes rabsága - kizárva a szabad munkát - egyidejűleg kizárja magának a kapitalista termelésnek az alapját is, a jobbágy pedig, hasonlóképpen a rabszolgához, jelentős mértékben még termelési eszköz marad. [10]

Éppen ezért a "második jobbágság" országaiban a jobbágmunkára alapozott földesuri és állami manufaktúrák nem kapitalista vállalkozások voltak, hanem csupán egyik formája annak, ahogyan a feudalizmus adoptálta és magába fogadta a kibontakozó kapitalizmus gazdasági tényezőit. Amilyen mértékben pedig érintkeztek a piaccal s orientálódtak a piac felé, olyan mértékben érintkeztek (de csupán érintkeztek) a későfeudális rend felbomlása során jelentkező kategóriákkal. Végezetül pedig, ezen országok csoportjának politikai fejlődése alapjában véve a feudális reakció zászla alatt ment végbe, és így a gazdasági fejlődésükben végbement ilyen jellegű fordulat társadalmi-gazdasági vonatkozásban is törvényszerű volt náluk, mint a feudális bázis védekezési formája az őt bomlasztó kapitalizmus hatásával szemben. Nem új az a tisztán historiográfiai aspektusban vett koncepció, amely szerint a "második jobbágság" lényegében véve csupán az eredeti tőkefelhalmozásnak és a kapitalizmus keletkezésének sajátos útja volt. Ilyen nézeteket propagált a XX. század elején O. Bauer, később pedig nem egy szovjet történész, pl. Sz.G. Tomszinszkij és A. Malisev. [11] Azonban sem ezek, sem a későbbi kísérletek, melyek célja az volt, hogy hasonló eszméket fejtsenek ki, a szovjet történészek körében nem lettek jelentős népszerűsége.

Igy vázolhatnánk fel a legáltalánosabb vonásokkal a "második jobbágság" országaiban mutatkozó gazdasági és társadalmi fejlődés sajátosságait a manufaktúrális periódus keretein belül.

E sajátosságokkal együtt léteztek olyan általános jellegű tényezők, amelyek közvetlenül vagy közvetve hatást gyakoroltak a közép- és kelet-európai országok helyzetére. E tényezőkhöz tartozott az élelmiszerárak emelkedése, különösen a gabonáé, mint az európai kontinensen jelentkező általános "ár-forradalom" egyik megnyilvánulása. Ez már a XVI. században az általunk vizsgált régióon belül ösztönzőleg hatott a földesuri-jobbági rend terjedésére. Egyidejűleg megnyilvánult a nemzetközi munkamegosztásra irányuló tendencia, melynek során egyrészt kialakult a gazdaságilag és iparilag fejlett országok csoportja, azon országoké, amelyek már a kapitalista utra léptek, avagy készek voltak arra, hogy rátérjenek erre az utra, másrészt a gazdasági evolúciójukban elmaradott országok komplexuma, azon országoké, amelyek fokozatosan az előző országok agrár-nyersanyag-függvényeivé váltak. A kapitalista korszak - írta F. Engels, - úgy jelezte jövetelét a faluban, mint a jobbágyparaszatok jobbági munkájára alapozott nagyméretű mezőgazdasági termelés korszaka. [12] A jelenségek ezen oldala a lengyel és az Elbán-tuli birodalmi területeken nyert leginkább kifejezést.

Fontos jelenség volt a kézművesség és az ipar nagyobb termelékenysége a manufakturális periódusban, mint a mezőgazdaságé, ami azzal magyarázható, hogy mind a földművelésben, mind az őt szolgáló tudományok szféráiban, azaz a kémiában és a biológiában, lassu ütemben haladt a termelő erők fejlődése. Ez a szituáció nyújtott lehetőséget a jobbágytartó földesuraknak arra, hogy az ismételten röghöz kötött parasztok tulmunkája útján, s az adott feltételek között bizonyos gazdasági előnyt nyújtó naturálgazdálkodás alapján konkurráljanak a XVI-XVII. századi fejlett országok kapitalista módon fejlődő földművelésével. Ezekben az országokban az agrotechnika és az agrikultúra fejlődése, a munka termelékenységének a növekedése még jelentéktelen volt, a költségek hatalmasak voltak, s maga a "naplopó-farmer" (K. Marx kifejezése) nem rendelkezett azzal a mozgékonyssággal és gazdasági-szervezési vállalkozókedvvel, amely a későbbi mezőgazdasági kapitalistát jellemezte, aki nagy lendülettel cselekedett, felvértezve a tudományos módszerekkel és jelentős tőkével. [13] Ugyanakkor a kibontakozó nemzetközi munkamegosztás során a fejlett nyugat-európai országok mezőgazdasága fontosnak tartotta, hogy a jól jövedelmező munkaigényes ipari növényekre, valamint a tejgazdaságra specializálja magát, a kelet-európai országokra bizva a gabonafélék termesztését.

Szükséges hangsúlyozni, hogy a "második jobbágyság" megjelenése csak megelőzte a kapitalista fejlődés "porosz útját" és sajátos vonásokat kölcsönzött annak, (a közép- és kelet-európai országok agrárfejlődésére jellemző ilyen vagy amolyan modifikációkban), azonban nem képezte annak sem szerves alkotó részét, sem annak kezdeti stádiumát.

Ugyanakkor azonban, amidőn arra a szerepre összpontosítjuk figyelmünket, amelyet a "második jobbágyság" megjelenése és a földesuri-jobbági rend regenerációja játszott a közép- és kelet-európai országok általános társadalmi-gazdasági fejlődésében, valamint különösen agrárfejlődésében, nem szabad általánosítanunk és abszolutizálnunk ezt a jelenséget. A jobbágytartó gazdaság, amely szem előtt tartotta a nemzetközi, s mindenekelőtt a gabonapiacot, széles körben elterjedt elsősorban azokon a területeken és régiókban, amelyek földrajzi fekvésüket tekintve (közelség a nagy hajózható folyókhoz, a tengeri kikötőkhöz), továbbá politikai és egyéb feltételeik révén lehetőséggel rendelkeztek arra, hogy olcsón szállítsanak s akadálytalanul exportálják saját termékeiket. Ott pedig, ahol ilyen vagy olyan okból ilyen feltételek nem álltak fenn, ahol más gazdasági, külpolitikai és egyéb viszonyok uralkodtak, ott másnak kellett lennie és más is volt az agrárfejlődés.

Ismeretes pl. hogy milyen jelentőséggel bírt az állattenyésztés, az állatkereskedelem és a marhahajtás Dániából és Dél-Kelet-Európa egyes területeiről a különböző német területeken fekvő legelőkre azért, hogy ott felhizlalják, majd levágva husáruként eladják a jószágot. A közép- és kelet-európai országok agrárszférájában mutatkozó evolúció általános problématikájának ezen és más oldalai, valamint variációi, a "második jobbágyság" találkozása a földbirtoklás paraszti szektorának a megerősödésével, a pénzjáradék, valamint a bér-munka különböző formáinak a terjedésével, stb. [14] napjainkig nem képezték kellő mértékű tanulmányozás tárgyát, holott éppen az adott irányban folytatandó kutatások kiszélesítése, új forráscsoportok bevonása az adott kérdéssel kapcsolatos elképzeléseink igen széleskörű gazdagítását igéri. Ugyanis nem csupán az alapfolyamat, azaz a "második jobbágyság" tendenciáját kell ismernünk, hanem az azt kísérő formákat és tendenciákat is. Azt is meg kell állapítanunk továbbá, hogy ezek alternatívák-e, az evolúció másik útját képezték-e, avagy jelenlétük csupán arról tanuskodik, hogy itt a más országokban és más területeken már végbement alapvető folyamat korai s kevésbé kifejezett szakaszával találkozunk.

III.

Megalapozottnak tűnik az a megállapítás, hogy a közép- és kelet-európai országokban az eredeti tőkefelhalmozás és a kapitalizmus kibontakozása, nem mint szétszórt, sporadikus jelenség, hanem mint a társadalmi-gazdasági fejlődés fő vonala, kronológiai szempontból a XVIII. század végén és a XIX. században bontakozik ki. Ez nem csupán és elsősorban nem mennyiségi és időbeli tényezőkkel kapcsolatos, hanem jelentős minőségi sajátosságokkal. Amennyiben ugyanis a manufaktúrális periódusban a kapitalista fejlődés útjára csupán egyes, leginkább élenjáró országok léptek, a kapitalista világszisztem kialakulása csak kezdeti állapotában volt, viszont

a XVIII. század végétől a helyzet lényegesen megváltozott. Az ipari forradalom adekvát gazdasági-technikai bázist teremtett a kapitalizmus számára, a kapitalizmus fejlődését visszafordíthatatlanná tette, [15] s a kapitalista világ-rendszer a világtörténeti fejlődés domináló tényezőjévé vált, belépve egyben létének új szakaszába, a gyáripari szakaszba. Az adott, gyökerében megváltozott körülmények közepette mindenütt megnőtt a kapitalista világrendszer fejlődési folyamatának a hatása, s így megnőtt annak hatása azoknak az országoknak és régióknak a történeti fejlődésére is, amelyek elkésve léptek a kapitalista fejlődés útjára.

Karl Marx és Friedrich Engels hangsúlyozták, hogy a világ színpadára lépő győztes burzsoázia - a pusztulástól félvén, - minden nemzetet arra kényszerítette, hogy átvegye a termelés burzsoá módszerét. [16] S a kapitalista világrendszernek ez a hatása nem csupán az általunk vizsgált tipushoz tartozó országok és régiók burzsoá fejlődésének kényszerű meggyorsításával volt kapcsolatos, hanem e fejlődés lényeges, minőségbeli deformációival is. Eppen ezt igen gyakran nem veszik figyelembe a marxista kutatókban, pedig éppen ezzel magyarázható elsődlegesen az, hogy sikertelen marad a közép- és kelet-európai országokban végbement eredeti tőkefelhalmozás és kapitalista genezis folyamatának a kutatása. Magától értetődik, hogy az ilyen jellegű deformációk nem csökkentik az egyes országok szubjektív tényezőjének és "nemzeti-történeti" háttérének jelentőségét, azonban számos deformáció többé-kevésbé azonos az általunk vizsgált régió országaiban.

Lényeges deformációkkal jelentkezik már maga az eredeti tőkefelhalmozás folyamata. Az ipari forradalmat s a gyáriparra, valamint az arra jellemző géprendszerre való áttérést követően a bennünket érdeklő országokban és régiókban a manufakturális periódus időben rövid volt, sőt, teljességgel hiányozhatott. A manufaktura pedig jelentkezhet úgy, és jelentkezik is úgy, mint nem a burzsoá ipari termelés szervezésének önálló és meghatározó formája, hanem mint a gyári fejlődés kísérő-, mellékterméke. A mezőgazdaságban szintén növekednek a méretek, áttérnek a tudományos módszerekre, a tökéletesebb felszerelésre, később pedig gépeket kezdenek alkalmazni. Ennek következtében a közvetlen önálló termelők termelési eszközei elértéktelenednek, expropriációjuk azonban, amely a manufakturális periódusban az eredeti tőkefelhalmozás központi láncszemét képezi, az új viszonyok közepette csekély jelentőséggel bír. Csupán a föld őrzi meg, sőt időnként növeli értékét, továbbá a rajta elhelyezett ingatlan s a jószág.

A parasztság kisajátítása avagy a kisparaszti tulajdon megerősítése itt általában különböző típusú földreformok képében megy végbe. Az a tény, hogy a fejlett kapitalista országok uralkodó helyet foglalnak el a világpiacon, továbbá sokkal intenzívebb és termelékenyebb gyáriparuk és mezőgazdaságuk, azt a következményt vonja maga után, hogy az árak

világ-színvonalát - a gyengébben fejlett országok hátrányára - az előbbieket termelékenyebb társadalmi munkájának a magasabb színvonalára szabja meg.

A nemzetközi munkamegosztás gyorsan fejlődő folyamata a gyengébben fejlett országok (és ezen országokon belül egyes területek) gazdasági és politikai alárendelésének jellegét ölti a fejlettebb országokkal szemben, és ez az alárendeltség az egyszerű hatástól egészen a nemzeti elnyomásig és a fegyarmati helyzetig fokozódó variációkat mutathat. A dolgok ilyen állása mellett a gyengébben fejlett országok számára igen korlátozottakká válnak az eredeti tőkefelhalmozásnak olyan forrásai, mint pl. a külkereskedelmi expanzió (tekintve, hogy maguk inkább az objektumok, semmint a szubjektumok), a gyarmatok kizsákmányolása, a protekcionizmus, valamint az árforradalom a maga klasszikus, XVI-XVII. századi formájában.

Egészében véve az ilyen és az ehhez hasonló történeti feltételek közepette az eredeti tőkefelhalmozás hatásossága, gazdasági jelentősége és szerepe erősen csökken. Ellenben tultengenek az eredeti tőkefelhalmozásnak olyan megmaradt egyes vonásai, mint az adószedés, az államadósság, elsősorban külső, s részben belső kölcsönök formájában. Mindezek azonban nem képesek eltüntetni azt az "ollót", amelyet egyrészt az eredeti tőkefelhalmozás gyenge hatásfoka, másrészt a manufaktúrális periódussal összehasonlítva az egy munkahelyre (mindenekelőtt az épületekre és a gépi felszerelésre) fordított tőkebefektetés rendkívül megnövekedett méretei hívtak életre. Nagy aránytalanság alakul ki a munkapiacon jelenlévő kvalifikált (deficit) és kvalifikálatlan (felesleg) munkaerő között.

Ezekben az országokban az eredeti tőkefelhalmozás folyamatában továbbra is megtartja jelentőségét az uzsora-tőke és a kereskedő tőke. Itt azonban a konkrét kutatások során felmerül annak a minőségnek a problémája, amelyben a kereskedő és az uzsorás jelentkezik: mint a tőke önállóvá lett, különvált részének a képviselője (ami elsősorban a középkorra és a manufaktúrális periódus nagyobb részére volt jellemző), avagy mint "a sajátos funkcióval bíró tőke" képviselője, ami pedig a gyáripari periódus jellemző vonása. E probléma eldöntésétől függ a kutatónak az a következtetése is, hogy a jelenségek melyik kategóriájába sorolja az adott konkrét esetet, az eredeti, kapitalista felhalmozás kategóriájába, avagy valaminő átmeneti jellegű formába.

Néhány más aspektus tekintetében is deformálódik az eredeti tőkefelhalmozás folyamata. Mint kapitalizmus előtörténete csupán azokban az országokban fogható fel, ahol közvetlenül megy végbe. A kapitalista világ-rendszer keretein belül azonban jelentkezhet és jelentkezik is, összefonódva és összekapcsolódva a kapitalizmus fejlett formáival, mint a kapitalizmus megjelenésének sajátos formája stb. Más szóval: a feudális intézmények felbomlásával, valamint az eredeti tőkefelhalmo-

zással kapcsolatos valamennyi kategória jelentősebb "burzsoá tartalmat" hordozhat és hordoz is. Emellett magukban azokban az országokban, ahol végbemegy az eredeti tőkefelhalmozás folyamata, az szorosabban és szerveesebben kapcsolódik a termelés, valamint a csere burzsoá formáinak geneziséhez, mint az a manufakturális periódusban volt megfigyelhető. Következésképpen ilyen variáns mellett feltétlenül megnő a kapitalizmust megelőző formákról a burzsoá formákra való közvetlen átmenet lehetősége, vagyis - K. Marx szavaival élve, - "a forma egyszerű váltásának" a lehetősége. [17]

Az általunk vizsgált országokban és történeti feltételek mellett specifikus deformációt szenved a termelés és csere kapitalista formáinak a létrejötte is. A manufakturális periódus körülményei között az agrár szférában a kapitalista fejlődés üteme és iránya az adott szférán kívül lejátszódó burzsoá evolúció menetétől függ, azaz attól, ami az iparban és a kereskedelemben játszódik le; valamint attól, hogy az adott ország uralkodott-e vagy nem a világpiacon. [18] A gyáripari stádium feltételei, valamint a nemzetközi munkamegosztás ezzel kapcsolatos növekedése, ennek specifikus uralkodó és alárendeltségi formái mellett a kevéssé fejlett országok részére ilyen közvetítő szerepet játszhat és játszik a kapitalista világpiacon, az egyes országok burzsoá fejlődése pedig alkalmas arra, hogy magára ölthesse, és időnként magára is ölti, az agrárkapitalizmus formáját.

A gyengén fejlett országok számára a fentebb jellemzett helyzetből adódó egyetlen haszon az, hogy rögtön, olyan előzetes fázisok és stádiumok elkerülésével, amelyeket a fejlett országok már megtettek, csatlakozhatnak a legújabb technikához, technológiához, a burzsoá termelés szervezésének formáihoz, iparukat és mezőgazdaságukat magasabb szervezeti-technikai szinten hozhatják létre, mint maguk a fejlett kapitalista országok, ahol mindig fennmarad a morálisan elavult felszerelés és az elavult technológiai folyamatok többé-kevésbé jelentős állománya.

E lehetőségnek valósággá változtatása függ mind az egyes országok általános gazdasági és politikai helyzetétől, mind a politikai felépítmény, az államhatalom magatartásától, melynek szerepe az ilyen vagy ehhez hasonló történeti helyzetben megnövekszik. Éppen ezen utóbbtól nem kis mértékben függ az, hogy az állami adók és kölcsönök formájában nyert anyagi eszközök milyen hányada kerül produktív, ill. inproduktív befektetésre; a jelentős, bár gyors gazdasági eredményt nem nyújtó objektumok (vasut, egyéb utak, stb.) finanszírozására milyen hányadot fordítanak; milyen vám- és pénzügyi politikát kezdenek folytatni, stb. Azonban még a legoptimálisabb variáns mellett is a gazdaság burzsoá átalakítása itt elengedhetetlenül összefonódik a proletár tömegek és a dolgozó parasztság kiszármányolásának rendkívül súlyos formáival, s a fejlett burzsoá országokhoz viszonyítva ezek rendkívül alacsony anyagi színvonalával.

Az általunk vizsgált periódusban lezajlott osztályharcok kimenetele elvégezte a "korrekciókat" ebben a folyamatban.

A fentebb említett és egyéb tényezők figyelembevételével, a konkrét adatok, valamint a különböző régiók, országok és területek nemzeti sajátosságainak és történeti specifikumainak a gondos elemzése segítséget nyújthat ama nehéz és bonyolult kérdések megoldásában, amelyekkel minden olyan tudós találkozhat, aki a közép- és kelet-európai országokkal kapcsolatosan a kapitalista viszonyok keletkezésének és fejlődésének a történetét vizsgálja. Segítenek elhatárolni és klasszifikálni a kategóriáknak azt a sokaságát, amelyben összefonódik a magát túlélte feudalizmus, a felemelkedő kapitalizmus, valamint az "átmeneti formák tarka káosza". Ilyen számbavétel, elhatárolás és klasszifikáció nélkül könnyen eshetünk hibába és könnyen vonhatunk le téves következtetéseket az eredeti tőkefelhalmozás, a kapitalizmus genezise, a tanulmányozott országok gazdasági fejlődésében általuk elfoglalt súly és formák jellegét illetően, valamint helyükről a világtörténeti fejlődésben az adott periódusban. Ebben az esetben is a tanulmányozás és a tipizálás stadiális-regionális módszere rendkívül perspektivikusnak látszik.

A fentebb kifejtett elképzelések csupán a kérdés felvetését képezik, melynek helyességét vagy helytelenségét a kutatói gyakorlat, valamint az új elméleti kutatás lesz hivatva ellenőrizni.

A.N. Csisztozvonov tanulmánya a
Вопросы первоначального
накопления капитала и
национальные вдвижения в
славянских странах. c. kötetben
/М. Изд. Наука, 1972./

Jegyzet

- [1] Összeurópai méretekben a kérdés felvetését ld.: A. H. Чистозвонов. Некоторые основные теоретические вопросы проблемы генезиса капитализма в европейских странах. "Теоретические и историографические проблемы генезиса капитализма." М. 1969. 8-101.
- [2] Az oroszországi hasonló jelenségek tanulmányozásával kapcsolatos kérdésfelvetést ld. "Переход от феодализма к капитализму в России". М. 1969.

- [3] K. Marx, F. Engels, Összes művei, 19.k. 120, 315. l. oroszul.
- [4] U.ott, 8.k.
- [5] С. Д. Сказкин. Основные проблемы так называемого второго издания крепостничества в Средней и Центральной Европе. "Вопросы истории", 1958. Но. 2.; Ugyancsak tőle: Очерки по истории западноевропейского крестьянства в средние века. М. 1968. 327-349.
- [6] K. Marx, F. Engels, Összes művei, 25.k. II. rész, 184.l. oroszul.
- [7] U.ott, 19.k. 497.l.
- [8] V.I. Lenin, Összes művei, 3.k. 184.l. oroszul.
- [9] K. Marx, F. Engels, Összes művei, 23.k. 727.l. oroszul.
- [10] U.ott, 726.l.
- [11] П. П. Щеголев. Учение Карла Маркса о первоначальном накоплении. А "Карл Маркс и проблемы истории докапиталистических формаций". С. kötetben "Известия ГАИМК", вып. 90. М. - Л. 1934. 573-574.
- [12] K. Marx, F. Engels, Összes művei, 19.k. 341.l. oroszul.
- [13] U.ott, 26.k. II. rész, 115.l.
- [14] С. Д. Сказкин. Очерки по истории западноевропейского крестьянства в средние века. 344.
- [15] E kérdéssel kapcsolatban ld. A. Н. Чистозвонов. Понятие и критерии обратимости и необратимости исторического процесса /на материалах генезиса капитализма/. "Вопросы истории", Но. 5. 1969.
- [16] K. Marx, F. Engels, Összes művei, 4.k. 428.l. oroszul.
- [17] U.ott, 23.k. 770.l.
- [18] U.ott, 25.k. II. rész, 361-363.l.

SZOVJET TÖRTÉNETI IRODALOM OROSZORSZÁG
TÖRTÉNETÉRŐL A FEUDALIZMUS KORSZAKÁBAN

(Az 1969-1970. évi kiadványok)

Az 1969-1970. év - a történészek nagyszabású alkotó munkájának korszaka volt. A két év alatt a szovjet történészek mintegy 100 monográfiát és több mint 1000 - különböző terjedelmű - cikket publikáltak a hazai történet feudalizmuskori problémáival kapcsolatosan, s számos új forrást tettek hozzáférhetővé a kutatók számára. Természetesen mindezt a hatalmas anyagot nem ölelheti fel a jelen beszámoló. Ehelyett csupán a kutatómunka legfőbb és legfontosabb ágazataira térhetünk ki. [1]

Az általunk vizsgált periódus egyik jellemző vonása - Lenin eszmei örökségének, s többek között azon munkáinak, minden eddiginél elmélyültebb tanulmányozása, - amelyek a feudalizmuskori hazai történet egyes kérdéseit érintik ... A Lenin által érintett tematika köréből tanulmánykötetek jelentek meg, amelyek a feudális Oroszország történetének egyes kérdéseit vizsgálják. [2] Tulajdonképpen a szovjet történész-folyóiratok jubileumi számai is hasonló tanulmánykötetek szerepét töltik be.

Számos kollektív mű foglalkozik a feudalizmuskori Oroszország történetének egyes problémáival. [3] Fontos esemény volt a moszkvai egyetem tudós-csoportja által (főszerkesztő A.V. Arcihovszkij) írott "Очерки русской культуры XIII-XV. ВВ." c. mű megjelenése. [4] Számos tematikus gyűjteményes kötet tárgyalja az ország egyes körzeteinek a történetét, így pl. az egyes szövetségi és autonóm köztársaságok [5], a SzU északkeurópai része [6], Szibéria [7] és más területek történetét [8].

Számos tematikus gyűjteményes kötet tükrözi azt - az utóbbi években határozottan megnövekedett - érdeklődést, amelyet a szovjet történészek a történeti segédtudományok iránt tanúsítanak. Megjelent a V.K. Jacunszkijnek ajánlott, s a történeti geográfia kérdéseivel foglalkozó gyűjteményes kötet, [9] "А történeti segédtudományok" ("Вспомогательные исторические дисциплины") c. mű két kötete, s egy sor más kollektív munka. [10]

Megjelent néhány nagyobb terjedelmű monográfia a forráskutatás és a speciális történészdiszciplínák tárgyköréből. A novgorodi, fűzfakéregre írott okmányok elemzéséről igen tartalmas monográfiát készített L.V. Cserepnin. [11] Első ízben jelent meg munka az orosz diplomacia (azaz a történeti dokumentumok külső jegyeit tanulmányozó történeti segédtudomány, Szerk.) tárgyköréből, amelyet Sz.M. Kastanov írt. [12]

Az olvasó megismerkedhetett V.L. Janyin kétkötetes munkájával az óorosz pecsétékről. [13] Negyedik kiadásban jelent meg I.G. Szpaszszkij könyve a numizmatikáról. [14]

V.A. Kucskin rendezte sajtó alá a néhai A.N. Naszonov monográfiáját. [15] E munka - mely a szerző sokéves munkásságának a gyümölcse, - fontos határkő az orosz évkönyv-írás tanulmányozásának a történetében. A rjazanyi pedagógiai főiskola tankönyvként kiadta A.G. Kuzmin könyvét. [16] V.G. Mirzojev könyve összegezte a forradalomelőtti szibériai történetírás eredményeit. [17] Amint látjuk, az 1969-1970. évet a forráskutatás és az egyéb történeti segédtudományok terén végzett aktív kutatómunka jellemzi.

A szláv népek keleti ágának a kialakulása, az óorosz nép létrejötte, a feudális viszonyok kibontakozása és az államiság megjelenése a keleti szlávoknál - ezek az egymással szoros összefüggésben álló problémák szinte állandóan vonzzák a szovjet kutatók figyelmét. E problémák intenzív tanulmányozása az általunk vizsgált periódusban is folytatódott.

Még távol vagyunk attól, hogy véglegesen megoldjuk a fentebb említett problémákat, azonban ennek ellenére bizonyos eredményekkel már rendelkezünk. Erről mindenekelőtt P.N. Tretyakov munkái alapján győződhetünk meg. [18] A szerző feltevézése szerint a szlávok által legrégebben lakott terület a Wisla (Visztula) felső és középső folyása által határolt medence volt, s keleti irányban a Dnyeper középső folyásáig terjedt. A zarubineci kultúrához tartozó törzsek széttelepülési körzetét tekintve P.N. Tretyakov a szlávok keleti ága "őshazájának".

Minél több eredményt ér el a tudomány a keleti szláv etnogenezis tanulmányozása terén, annál bonyolultabbnak tűnik az a folyamat, amelynek legfőbb tartalmát - P.N. Tretyakov meggyőződése szerint - nem annyira a szlávok széttelepülése jelentette a kelet-európai síkságon, mint inkább a számos, nem-szláv törzs (mindenekelőtt a keleti baltok) általuk történő asszimilációja. P.N. Tretyakov az óorosz nép kialakulásának alapvető előfeltételét az ősközösségi rend felbomlásában-, az osztályviszonyok kialakulásában-, új gazdasági kapcsolatok megjelenésében, valamint a Kelet-Európát az i.sz. I. évezred végén lakó különböző etnikumu lakosság fejlődésében mutatkozó egyenlőtlenségben látja.

Művében P.N. Tretyakov az u.n. "retrospektív módszert" alkalmazta, amely szerint az anyagi kultúra terén az archeológusok által feltárt folyamatosság - az etnikai fejlődésben érvényesülő folyamatosság tükröződése. E módszerrel kapcsolatban speciális pozíciót foglal el L.Sz. Klein, aki a szlávok keletkezésének a kérdését mindössze nyelvi közösségük kialakulásának a kérdésére vezeti vissza s éppen ezért mindekelőtt a nyelvészet segítségével kívánja megoldani azt. [19] Az archeológusok többsége nem osztja ezt a nézetet és továbbra is széles körben alkalmazza a retrospektív módszert.

1964-ben Moszkvában tudományos ülészek voltak, amely a Szovjetuniót alkotó népeknél a feudalizmus kialakulását vizsgálta. A konferencia 1969-ben kiadott-, s a történészek számára addig majdnem teljesen ismeretlen adatokat tartalmazó előadásai fényt vetnek arra, milyen bonyolult problémakomplexum is a feudális viszonyok kialakulásának problematikája a keleti szlávoknál.

V.I. Dovzsenok megkísérelte kideríteni azokat a gazdasági előfeltételeket, amelyek szükségesek voltak ahhoz, hogy a keleti szlávok áttérjenek a feudalizmusra.

Dovzsenok a csernyáhovi kulturát szlávoknak tekintve feltételezi, hogy az adott kulturához tartozó törzseknél az I. évezred második felében a termelő erők már lehetővé tették a termékefelésleg jelenlétét: a Dnyeper vidékén lakó szlávok minden egyes települése ebben az időben territoriális közösséget jelentett, ami az ősközösségi rendről a feudalizmusra való átmeneti periódus sajátja. [21] M.Ju. Brajcsevszkij kifejtette azt a nézetét, hogy az i.sz. I. évezred közepén a szláv földközösségeken belül már kialakult az individuális földhasználat. [22] Ezzel szemben V.V. Mavrogyin a patriárchális családközösségek felbomlását és azok alapján a kis családok kialakulását csupán a VIII-X. századra teszi. [23] Ugyanakkor viszont - hangsúlyozva, hogy a keleti szlávok korai osztálytársadalmának gazdasági életében több szektor jelenléte figyelhető meg, - az I.Ja. Frojanovval közösen írott művében [24] arra a következtetésre jut, hogy a X-XII. századi Oroszországot a nagycsalád jellemezte.

V.V. Mavrogyin és I.Ja. Frojanov bírálják M.N. Tyihomirov koncepcióját az órosz városok kialakulásának okairól. M.N. Tyihomirov szerint ugyanis a város csak kialakult feudális társadalom keretei között jöhetett létre. A szerzők a kézműves-települések létrejöttét a keleti szláv ősközösségi földközösségek széthullási folyamatával magyarázzák, nem pedig a feudális társadalom fejlődésével. [25] A fentebb említett tudományos ülészek anyagai sorában jelentek meg B.A. Ribakov előadás-tézisei, amelyek ugyszintén az órosz városok előtörténetére vonatkoznak. B.A. Ribakov meggyőződése szerint az órosz város mindekelőtt a falusi körzeti vásárhely.

(pogoszt) adminisztratív centruma volt. Ami pedig a szláv törzsek szövetségét illeti, B.A. Ribakov az ősközösségi társadalom legmagasabb szervezeti formájának tekinti azt, amely "embriónálisan" magában foglalta "a leendő feudális állam egy sor intézményét" és hozzávetőlegesen a VI-VII. században jött létre. [26]

A vita során felmerült az a kérdés is, hogy mi az oka annak, hogy a szlávok úgy tértek át a feudalizmusra, hogy közben elkerülték a fejlett rabszolgatartó társadalom lépcsőfokát. Napjainkban mind több történész hajlik arra a felfogásra, hogy a rabszolgatartás, mint uralkodó termelési mód, sokkal inkább jelent eltérést a történeti folyamat normális menététől, mint törvényszerűséget, s hogy a rabszolgatartás éppen a speciális fejlődési feltételek következtében vált széles körben elterjedté egy népeknél. [27]

A.P. Pjankov más nézeteket fejtett ki az ülésszakon. Meggyőződése szerint a VI-VIII. században a keleti szlávok társadalmában a rabság nem kihalóban volt, hanem, éppen ellenkezőleg, erősödött és hatalmas szerepet játszott a feudális viszonyok kialakulása terén. [28] Ez a nézet nem nyert támogatást az ülésszakon, mindenesetre azonban az a kérdés, hogy milyen szerepe volt a rabszolgatartó szektornak a feudális viszonyok kialakulásában a keleti szlávok körében, gondos tanulmányozás tárgyává vált.

Ju.A. Kizilov szintén úgy tartja, hogy a patriarchális rabszolgatartás döntő szerepet játszott a szláv népeknél az osztályok kialakulási folyamatában, azonban, meggyőződése szerint a patriárchális rabszolgatartás szférája nem terjedt ki a gazdaság kulcspozícióira. [29]

Ja.N. Scsapov és Je.I. Kolicseva szintén kísérletet tettek arra, hogy tanulmányaikban meghatározzák a rabszolgatartó szektor helyét a feudális viszonyok kialakulásával kapcsolatban. [30]

Je.I. Kolicseva ezenkívül elvégezte a holopok jogi helyzetének az összehasonlító elemzését Oroszországban ill. az orosz államban a XV. sz. végén és a XVI. században. A szerző bemutatja, hogy - annak ellenére, hogy a Ruszszkaja Pravda által megszabott egy sor norma továbbra is érvényben volt, - a XV-XVI. században már megváltoztak avagy elfeledetté váltak azok a cikkelyek, amelyek erőteljesen korlátozták a holopok jogi helyzetét. Ilyen módon a holopok fokozatosan elveszítették speciális vonásaikat. [31]

A.P. Pjankov ezzel szemben azt tételjezi fel, hogy abban az időben éles határvonal húzódott a holopok és a függő lakosság más kategóriái között, s ez a határvonal csak a jobbagyi függőség bevezetése után tűnt el (XVII. század.) [32]

A történészek figyelmét magukra vonták a szmerd-kategória tanulmányozásával kapcsolatos problémák. Így pl. I.Ja. Frojanov véleménye szerint szmerdeknek a leigázott és adókkal sújtott törzseket nevezték, később pedig azokat a foglyokat és rabokat, akiket a fejedelmi földekre telepítettek. Ezen utóbbi kategória megjelenésével (a XI. század második felében) kezdett az adó feudális járadékká válni. [33]

Más nézeteket tartalmaz M.B. Szverdlov cikke, amely azt a széles körben elterjedt véleményt védelmezi, amely szerint a "szmerd" terminus a XI-XIII. századi oroszországi szabad falusi lakosságot jelenti. [34]

Ehhez a nézethez csatlakozik Sz.A. Pokrovszkij is. [35] Ugyanakkor azonban ő is, mint A.P. Pjankov, úgy véli, hogy Oroszországban a rabszolgatartás nem patriarchális jellegű volt, amennyiben a Ruszszkaja Pravdában és a vele egykorú krónikákban a rab "beszélő szerszám"-ként szerepel. Ha pedig a rabszolgatartás Oroszországban nem vált a társadalmi termelés alapjává, úgy az - Sz.A. Pokrovszkij véleménye szerint - elsősorban a földrajzi környezet feltételeivel magyarázható.

Az archeológiai kutatások eredményeit felhasználva V.L. Janyin azt javasolja, hogy gyökeres módon vizsgáljunk felül néhány olyan tradicionális elképzelést a novgorodi republikáról, amely elsősorban B.D. Grekov művein alapszik. [36] Így pl. V.L. Janyin vitathatónak tartja a novgorodi vecséről kialakított azon elképzelést, amely szerint az az ókori népi gyűlés rudimentuma (azaz elsődleges, kezdeti orgánuma) volt. Ez nem valamennyi polgár népgyűlése, hanem a hatalmat kézben tartó osztály (300 - 400 fő) gyűlése. A szerző továbbá úgy véli, hogy az 1136 évi felkelést semmiképpen sem lehet egy forradalommal egyenértékűnek tekinteni. Meggyőződése szerint Novgorod politikai-, és állami strukturájának specifikuma nem 1136-ban keletkezett, hanem már a megelőző időkben is fennállt, legfőbb elemét pedig az képezte, hogy a fejedelmi hatalom másodlagos volt a város ősi állami institútumaival szemben.

L.V. Cserepnyn fentebb említett monográfiáján kívül számos tanulmány foglalkozik a novgorodi, fűzfakéregre írott okiratok elemzésével. [37]

Ja.N. Scsapov fényt derít az uralkodó egyház és az állam közötti kapcsolatok forrásaira. [38]

Sz.Sz. Sirinszkij arra tett kísérletet, hogy tanulmányában bemutassa az orosz állam kialakulási folyamatában a szubjektív faktorok stimuláló szerepét (az államapparátus rendszerének megszervezése és tökéletesítése, az államvédelem eszméje, a keleti szláv földek egyesítésének eszméje). [39]

Az u.n. "varég"-kérdéssel foglalkoznak A.G. Kuzmin cikkei. [40] Az első cikkben a szerző az "Igor-ének" historiográfiai sémáját vizsgálja, mint a normann-elmélet tarthatatlanságának bizonyítékát. Második cikkében megengedi, hogy a varégek behívásáról szóló legenda "tükröz valamiféle reális eseményeket a szlovén-varég kapcsolatokból a IX-X. században", de úgy véli, hogy ez a legenda tökéletesen fantasztikussá válik, amikor az óoroszl állam megalakítására kerül a szó, különösen pedig a "Rusz" elnevezés megjelenésére északon. Következő cikkében A.G. Kuzmin tiltakozik - az irodalomban elterjedt - azon elképzelés ellen, amely szerint a varégek skandináv (germán) eredetűek. Meggyőződése szerint a Baltikum déli partvidékének vegyes-, de alapjában véve szláv lakossága, (a "varégek") amely Rügen szigetén élt és a "rusz" nevet viselte, hozta a IX. században ezt a terminust a keleti szláv földek északi peremvidékére. Ezt az álláspontját a szerző megkísérli összebékíteni azzal a hipotézissel, mely szerint a "rusz" szó déli (dnyepermenti) eredetű. A szerző azt állítja, hogy a Dnyepermenti és a Tengermenti-Rusz valaha egységes egészet alkottak. Ezzel kapcsolatosan a szerző felülvizsgálja a szláv földek "három csoportjának" elhelyezkedéséről az arab forrásokban található tradicionális magyarázatot és azt állítja, hogy Slavia nem novgorodi föld volt, hanem a nyugati tengeremelléke (Pomorje), Artániát pedig Rügen szigetével azonosítja. A fentebb kifejtett koncepció a tudósok tiltakozását váltotta ki s így a szerzőnek a jövőben meg kell alapoznia állításait.

V.T. Pasuto a "varég kérdést" a korai szláv-skandináv kapcsolatokkal foglalkozó problematika részének tekinti. [41]

V.T. Pasuto nem tagadja Rurik reális létezésének lehetőségét, valamint a varég fejedelmek behívásának a tényét, azonban kategórikusan tiltakozik ama tézis ellen, amely szerint a normannok meghódították és kolonizálták volna Ruszt. Ezzel szemben kifejti azokat a tényeket, amelyek az "Oroszország és az észak-európai népek közötti ősi és különböző kapcsolatokról" tanuskoznak, s amelyek szerint "az Észak-Európából jöttek hosszú időre hazát találtak maguknak a mi országunkban". (57.l. az idézett műben).

L.Sz. Klein, G.Sz. Lebegyev és V.A. Nazarenko szintén vizsgálják azt a szoros kapcsolatot, amely a kijevi Rusz és Skandinávia anyagi kulturájának fejlődésénél fennáll s amely fejlődési folyamat - véleményük szerint - hozzátétlenül egy mederben haladt egészen a XII. századig (a "viking korszak" végéig). [42] V.M. Potyin a numizmatikai leletek alapján derít fényt a IX-XII. századi orosz-skandináv kapcsolatokra. [43] M.B. Szverdlov bemutatja, hogy a XI. században szilárd és sokféle politikai és kereskedelmi kapcsolat állt fenn Dánia és Oroszország között. [44]

Sz.M. Alijejev egy sor új elképzelést fejtett ki a Kaspi tenger déli partjára vezetett korai orosz hadjáratok dátumával kapcsolatban. [45] Az 1043-ban történt Konstantinápoly elleni orosz támadás időpontját tette pontosabbá G.G. Litavrin (július, nem pedig június, mint korábban vélték.) [46]

B.A. Ribakov Dél-Oroszország politikai és katonai jelentőségét fejtegeti az "Igor-ének" korszakában. [47] Figyelemmel kíséri Dél-Oroszország védelmi rendszerének fejlődési etapjait és bemutatja, hogy a XII. század végére az már bonyolult, és szerteágazó volt s benne minden egyes láncszem életfontossággal bírt. B.A. Ribakov az Igor által 1185-ben vezetett sikertelen fejedelmi hadjárat következményeinek a lényegét a dél-oroszországi védelmi rendszer két fontos láncszemének (a szeverszkinnek és a kurszkinak) a likvidálásában látja. Meggyőződése szerint éppen az így adódó rés eltöméséhez szükséges erők összegyűjtésének a szükségessége készítette az "Igor-ének" szerzőjét arra, hogy felhívja a fejedelmeket: "zárják el a mezők kapuit".

Az utóbbi években a szovjet kutatók figyelmét ismét magára vonta a tatár-mongol támadás kérdése, 1970-ben a SzUTA Keleti Intézete tanulmánykötetet adott ki "Татаро-монголы в Азии и Европе" címen; a kötet összeállításában számos neves tudós vett részt, így a hazaiak közül I.P. Petruszevszkij, A. Galsztjan, L.V. Cserepnjin és V.T. Pasuto. [48] A szerzők bemutatják, hogy a tatár-mongol támadások rablóhadjárat-jelleűek, és következményeket tekintve egyértelműen reakciószak voltak. Nem hoztak a leigázott népeknek semmit a termelő erők borzalmas pusztításán-, az elviselhetetlen szenvedéseken és a hatalmas emberáldozatokon kívül.

A tanulmánykötet sokoldaluan vizsgálja a tatár-mongol csapatok győzelmének okait s ugyszintén annak okait is, hogy miért hiúsult meg a Nyugat-Európa elleni támadásuk. Európa nem volt felkészülve Batu-kán csapatainak a visszaverésére, s így Európát a mi országunk népeinek és a kelet-európai népeknek a hősi küzdelme mentette meg, valamint a Mongol Birodalom különböző helyein fellángoló felszabadító mozgalom.

V.V. Karganov népszerű cikksorozatot írt arról a harcról, amelyet az orosz nép folytatott Batu-kán ellen. [49]

V.A. Kucskin a XIII. század végéig kísért nyomon a fejedelemségek kialakulását Észak-Kelet-Oroszországban a mongol támadást követő periódusban. [50] Arra a következtetésre jut, hogy Batu-kán hadjáratai, valamint az ezt követő büntető expedíciók következtében megváltozott az Észak-Kelet-oroszországi fejedelemség-szövetség területiális bázisa: az egyesítő centrum szerepére korábban jelentéktelen városok kezdtek igényt tartani (Moszkva, Tver, Kosztroma, Gorodec).

A központositott orosz állam kialakulására nem fordítottak olyan figyelmet az utóbbi két évben, mint korábban. Az adott témával foglalkozó munkák közül csupán az 1969-ben kiadott előadás-sorozatot említhetjük, A.M. Szaharov tollából. [51] Szeretnénk remélni, hogy a jövőben folytatódik a központositott orosz állam létrejöttével kapcsolatos, elvileg fontos és komplikált probléma tanulmányozása.

Az egyik legjelentősebb és egyben legvitatottabb kérdés - a jobbágyság kialakulása okainak a kérdése Oroszországban. B.D. Grekov a jobbágyságot a robotból vezette le s a jobbágyságot úgy tekintette, mint annak következményét, hogy a XVI. századtól kezdve széles körben elterjedt a munkajáradék. A munkajáradékot pedig a maga részéről a belső gabonapiac növekedése hívta életre. [52] Ezt a nézetet az utóbbi években egy sor munka szerzője vitathatónak tekinti.

L.V. Danyilova cikkében a jobbágyság kialakulása nem a robottal függ össze (ami - a szerző véleménye szerint - maga is "az orosz történet egy új periódusának" a szülötte), hanem a konkrét természeti-geográfiai és történeti környezetben leli a magyarázatát. [53] A jobbágyság fejlődését előfeltételező tényezők sorában L.V. Danyilova különösen hangsúlyozza a külpolitikai faktor szerepét, az uralkodó osztálynak azt a törekvést, hogy az abban az időben élenjáró országok színvonalán álljon. Ezenkívül utal egy sor egyéb konkrét-történeti feltételre: az oroszországi lakosság területi elhelyezkedésének egyenlőtlen volta s egyes területek gyéren lakott volta, ami lehetővé tette a parasztok számára a szökést stb.

V.I. Koreckij továbbra is összekapcsolja a jobbágyi függőség kialakulását a robot elterjedésével, de B.D. Grekovval ő sem ért egyet egy sor kérdésben. V.I. Koreckij egy véli, hogy a robot a XVI. század első felében széles körben elterjedt jelenség volt Oroszországban, a század második felében pedig uralkodó helyet foglalt el a paraszti kötelezettségek sorában. [54] Magának a robotnak, ill. a robot megjelenésének az okát azonban nem annyira a belső piac fejlődésében, mint inkább abban látja, hogy a feudális alapon létrejött centralizált államban megnövekedtek az uralkodó osztály igényei, továbbá, hogy mind a városokban, mind a falvakban fejlődtek a termelő erők. V.I. Koreckij monográfiájában igen érdekes a jobbágytörvényhozás rekonstrukciója a levéltári anyagok alapján.

Az 1969-1970 során végzett kutatások egyik kulcs-témája az abszolutizmus kérdése Oroszországban. E problémakör bonyolultságát ismételten megmutatta az a vita, amely az "История СССР" c. folyóirat hasábjain indult 1968-ban. [55]

Az orosz abszolutizmus genezisének és természetének a feltárását jelentős mértékben elősegítheti előtörténetének a tanulmányozása. A.A. Zimin egy cikk-sorozatot publikált, amelyben Oroszország államrendjét vizsgálja a XVI. században. Az egyik cikkben - a "moszkvai cárság"-ról Lenin által nyújtott meghatározásból kiindulva, - a szerző azt bizonyítja, hogy a feudális széttagoltságnak milyen sok jelével találkozhatunk az orosz állam politikai rendjében a XVI. században. Leszögezi, hogy az adott periódusban csupán feltételesen beszélhetünk centralizációról. [56] Egy másik cikkében A.A. Zimin a zemszkij szoborok (rendi képviselők gyűlése a régi Oroszországban. Szerk.) előtörténetét vizsgálja. [57] A szerző óva int attól, hogy azonosítsuk ezeket a más (egyházi) formájú későbbi zemszkij szoborokkal. Míg tehát Sz.O. Schmidt és R.G. Szkrinyikov az 1560., az 1568. és az 1570. évi zemszkij szoborokat az előbbiekkkel azonosítják, A.A. Zimin úgy véli, hogy azok egyházi-zemszkij szoborok voltak s a XVI. első felében tartott szoborok típusának feleltek meg, amikor is a nagyfejedelmi hatalom kezdte igénybe venni az egyházi gyűlést az ország irányításához, azzal a céllal, hogy az egyházat a maga szolgálatába állítsa és ellenőrzése alá vonja. Meggyőződése szerint a mesztnicsesztvo (az állami hivatalok betöltése a bojárok által, nemzetségük nemességétől és elődjeik beosztási fokától függően. Szerk.) inkább a családfánál játszott szerepet, mint a szolgálatban s fénykorát csak a bojárok uralkodásának a korában élte. [58] A.A. Zimin speciális tanulmányt szentelt a Rettegett Iván és Simeon Bekbulatovics közötti kapcsolatok elemzésének; e tanulmányában A.A. Zimin fényt derít arra, hogy IV. Iván milyen okokból és milyen tényezők hatására mondott le ideiglenesen a fejedelmi trónról. [59]

Sz.M. Kastanov Rettegett Iván föld-immunitás-politikáját vizsgálja Kazány vidékén, a XVI. század 50-es éveiben keletkezett iratok alapján. [60]

Különböző vélemények hallhatók arról, hogy milyen irányúak és méretűek voltak Rettegett Iván repressziói az opricsnina időszakában. R.G. Szkrinyikov az "Опричный тер-POP" c. munkájában (ami második, befejező részét képezi az opricsnina történetére vonatkozó kutatásainak) összeszámolva azokat a személyeket, akik az opricsnina éveiben üldözöttesnek voltak kitéve, arra a következtetésre jut, hogy a különböző forrásoknak olyan hirasai, amelyek szerint több tízezer áldozata lett volna az opricsninának, nyilvánvaló túlzások. A szerző ismételten hangsúlyozza, hogy - Sz.B. Vesze-lovskij és A.A. Zimin véleményével ellentétben - az opricsnina-represszióknak kifejezetten bojárellesnek jellegük volt. A kutatás során R.G. Szkrinyikov egyik igen fontos forrása "Синодик опальных царя Ивана Грозного /1583 г./" volt. Megjegyezve, hogy a "synodikos (azaz az elhunytak nevét tartalmazó könyv, szerk.) hirasai nem tarthatnak igényt a teljességre" (id. mű 263.l.), a szerző mégis úgy véli, lehet-

séges összesítő számításokat végezni az adott forrás alapján. Meggyőződésünk szerint itt még további kutatások szükségesek.

V.B. Kobrin felvetette, hogy szükséges lenne részletesen klasszifikálni a feudális urak földbirtoklási formáit az orosz államban a XV. század végén és a XVI. században. [61]
Cikke - egy újfajta klasszifikáció első kísérlete.

G.V. Abramovics a feudális földesuri osztály szervező szerepét vizsgálja Oroszországban, a mezőgazdaság fejlődésében a XV-XVII. században. [62] A szerző a feudális kölcsön egyes formáit (Beszkabalnaja szszuda, podmoga) feltétlenül progresszívnek tartja gazdasági jelentőségük szempontjából. Meggyőződése szerint a feudális urak amikor hozzájárultak a paraszti gazdaság megszilárdításához, nem csupán saját személyes jövedelmüket növelték, de objektíve hozzájárultak az összállami jövedelem növeléséhez is, ami nélkül lehetetlen lett volna a centralizált állam létrehozása.

L.Sz. Prokofjeva a XVI. századi kölcsön-nyújtást más szempontból vizsgálja, vagyis úgy, mint a parasztok röghözkötésének hathatós eszközét a földesur részéről. [63]

Sz.P. Mordovina a fejedelmi földbirtoklás (ugyelnoje zemlevlagyenije) utolsó maradványairól ír az orosz államban s azt bizonyítja, hogy az állami vagy katonai tisztségeket viselő (u.n. szluzsilije) magasrangú nemesek kezén a XVI. század végén még jelentős földbirtokok és vagyonok voltak, s mindez igen észrevehető politikai hatalmat biztosított a számukra. [64]

Az állami és katonai tisztségeket viselő nemesek számáról Oroszországban a XVII. század végén és a XVIII. század elején, valamint a jobbágyok megoszlásáról az uralkodó osztályok egyes csoportjai között ír Ja. Je. Vodarszkij. [65]

M.T. Beljavszkij cikke hangsúlyozza a feudális Oroszország osztály-, és rendi strukturája tanulmányozásának a szükségességét és lényegében véve, a szovjet történeti irodalomban első ízben vizsgálja az adott problémakör néhány aspektusát. [66] A szerző többek között bemutatja, hogy az "osztály" és a "rend" fogalma nem esik egybe, valamint kutatja azokat a változásokat, amelyek Oroszország rendi szerkezetében végbementek. A nem-rendi jellegű XVIII. századi intézmények szerepét és jellegét vizsgálva tiltakozik ama nézet ellen, amely szerint az említett intézmények létrehozásának a ténye a rendi struktúra felbomlásának a szimptomája.

Sz.M. Troickij új forrásra hívja fel a tudósok figyelmét, midőn az oroszországi államigazgatás történetét tanulmányozza. Ez - a központi és a helyi intézményekben a tisztviselők névjegyzéke az 1754-1756. évekből. Egy másik

cikkében olyan, eddig ismeretlen anyagokat elemez, amelyek bemutatják az abszolutizmus birtokpolitikáját a XVIII. század első felében Ingermanlandiában. [67]

O.F. Kozlov a XVIII. század első felében az orosz papság körében tapasztalható ellenzéki hangulatot vizsgálja. [68] A szerző véleménye szerint az a harc, amely azért folyt, hogy az egyházat alárendeljék az államhatalomnak, még a XVIII. század második negyedében sem ért véget. Mindenesetre a tanulmányban idézett anyag aligha elegendő a fenti következtetés igazolására.

G.A. Potraszova a Titkos Főtanács tervezeit elemezve bemutatja azt - az abszolutista állam számára általában szokatlan - kísérletet, amellyel korlátozni kívánta II. Péter halála után az önkényuralmat. [69]

G.P. Mahnova cikke adatokat közöl az 1775-1785 évi adminisztratív-területi reform végrehajtásának menetéről és végső eredményeiről. [70]

Végeredményben a történeti fejlődés különböző periódusaiban az orosz abszolutizmus által gyakorolt belpolitikával kapcsolatos kérdések rendkívül nagy jelentőséggel bírnak az oroszországi abszolút monarchia természetének tanulmányozása szempontjából s további elmélyült kutatást igényelnek.

A XVII-XVIII. századi periódus központi problémája továbbra is a kapitalista viszonyok keletkezése és fejlődése a feudális társadalom méhében. A történészek körében napjainkban is komoly nézeteltérések tapasztalhatók e kérdés fel fogásában: elegendő megemlíteni, hogy a kapitalista szektor keletkezésének idejét hazai történetünkben a legkülönbözőbb időpontokra teszik, kezdve a XV. század végétől egészen a XIX. sz. elejéig.

A szovjet történészek széles köre számára igen érdekes volt annak az 1965-ben megtartott összszövetségi vitának a kiadása, amely a feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet kérdéseit tárgyalta Oroszországban. [71] Az ülészakon megvitatott problémák kutatása folytatódott az azóta napvilágot látott művekben.

Az oroszországi kapitalizmus kialakulásával kapcsolatban N.E. Noszov a Rettegett Iván zemszkij reformjáról szóló monográfiájában fejti ki nézeteit. [72] Könyvének egyik fontos megállapítása a következő: a XVI. század első felében Oroszország előtt a fejlődésnek két útja állott - a feudális-jobbági, melynek bázisa a Centrum volt, s a burzsoá, amelyet az ország északi vidéke képviselt, ahol megvoltak a feltételek a korakapitalista és előburzsoá elemek érlelődése számára. Azonban az objektív és szubjektív jellegű okok egész

sorának az összefonódása következtében az az irányvonal vált uralkodóvá, amely az önkényuralom és a jobbágytartó rendszer megerősítését óhajtotta, minek következtében a fejlődés második útja gyakorlatilag lehetetlenné vált.

Az orosz kapitalizmus genezisével kapcsolatos kérdés megoldását nagy mértékben elő fogja segíteni az ipar, a kereskedelem és a mezőgazdaság fejlődésének a tanulmányozása a XVI-XVIII. századi Oroszországban. E téren az utóbbi évek során nem kevés történt.

Je.I. Zaozerszkaja munkája bemutatja a XVI-XVII. századi orosz iparban a nagy méretekben folyó termelés kialakulását. [74]

A XVI-XVIII. századi oroszországi kézműves- és háziipar fejlődésével a következő szerzők foglalkoznak: V.A. Oborin, L.L. Muravjeva, É.G. Isztomina, G.Sz. Kirillova. [75]

G.Sz. Iszajev monográfiája eddig feltáratlan kérdést tanulmányoz: a textilipar helyzete az 1760-1860. években. Tisztázza a textilipar szerepét az oroszországi kapitalizmus kialakulásában. [76]

M.Ja. Volkov a közép-Volga-vidék nagykereskedője, Iván Miklajev gazdaságának a példáján mutatja be a "kapitalista kereskedők" gazdálkodására általában jellemző vonásokat a XVII. sz. végén és a XVIII. sz. elején. [77] Egy másik cikkében M.Ja. Volkov bemutatja a szeszföldék elhelyezkedése és a gabonapiac fejlődése közötti kapcsolatot a Tengerpart vidékén, valamint az Uralban a XVIII. sz. 30-40-es éveiben. [78] O.N. Vilkov azt kutatja, milyen hatást gyakorolt a gabonaárak alakulása a tobolszki piacon a XVII. században a vám-negyedek (?) súlyára. [79]

B.N. Mironov az ártörténeti források, valamint a XVIII. századi oroszországi gabonaárváltozásra vonatkozó források feldolgozásának módszertani kérdéseivel foglalkozik. [80]

I.D. Kovalcsenko és L.V. Milov a matematikai statisztika egyik módszeréről bizonyítják, hogy alkalmazása igen gyümölcsöző. A korrelációs analízis az oroszországi agrárpiac kialakulási folyamatának tanulmányozásában igen eredményrevezető. [81]

A történészek körében már régóta folyik a vita arról, hogy Lenin az oroszországi piac XVII. századi kezdődő kialakulását összekapcsolta-e a kapitalista viszonyok jelentkezésével a termelés szférájában, avagy a kapitalista jellegű kapcsolatokról csak a kereskedelem szféráját illetően beszélt. Ezt a vitát folytatja Ju.A. Tyihonov és Ju.R. Klokman cikke. [82]

A XVII. századi oroszországi pénzforgalom történetével foglalkozik A.Sz. Melnyikova, V.M. Rjabcevic és V.A. Titok cikke.

N.B. Golikova nagyobb terjedelmű munkát irt az uzoratókérő az orosz városokban a XVIII. század elején. [84] A szerző hangsúlyozza, hogy az uzoratókének szerepe volt a társadalmi egyenlőtlenség elmélyülésében. Egyidejűleg kifejti, hogy a XVIII. század eleji uzorás tipikus alakja a feudális viszonyoknak.

M.P. Pavlova-Szilvanszkaja a XVIII. század második felében felvett külföldi kölcsönökre vonatkozó, forradalom előtti irodalmat tekinti át. Az orosz kölcsönöknek az az archaikus vonása, hogy igen rövidlejártauk voltak, rendkívül csökkentette hatásfokukat. E kölcsönök másik sajátos vonása abban rejlett, hogy nem termelői célokra használták fel azokat (a hadsereg fenntartására mentek el és a bürokratikus államgépezetre). Ebből adódik a következtetés, hogy a cári kormány által felvett külföldi kölcsönöket nem tekinthetjük az eredeti tőkefelhalmozódás tényezőiként. [85]

L.V. Milov olyan anyagot vizsgál, amely arról szól, hogy a jaroszlávi kormányzásban a kolostor gazdaságában olyan munkaerőket alkalmaztak, akiket maguk a jobbágyparaszatok vettek fel. Arra a következtetésre jut, hogy az ilyen jellegű bérmunkás-alkalmazás nem változtatja meg a robotnak, mint a feudális járadék egyik formájának a lényegét és nem tekinthető a robot-viszonyok bomlását jelző ténynek. [86]

L.V. Milov vitázó jelleggel írott másik cikkében az oroszországi eredeti tőkefelhalmozás vitatott kérdéseivel foglalkozik. [87] A szerző tökéletesen elfogadhatatlannak tartja a téma elkülönítését a kapitalizmus genezisének a kérdésétől, amennyiben mindkét folyamat szoros kapcsolatban áll egymással és az egyik értelmetlen a másik nélkül. A feudális korszak közvetlen termelője hol gazdasági tényező-, hol kényszerítő, adminisztratív intézkedések hatására változott át a kapitalista formáció bérmunkásává. L.V. Milov midőn felveti a kérdést az egyik és másik tényező súlyáról az eredeti tőkefelhalmozás orosz variánsának a kibontakozásában, az első helyre a gazdasági tényezők szerepét teszi.

M.Ja. Volkov - L.V. Milov cikkére válaszolva, - [88] az eredeti tőkefelhalmozás kezdetét a XVII. századra teszi s az adott folyamatban a legnagyobb jelentőséget az erőszak módszerének tulajdonítja. M.Ja. Volkov azoknak a kritériumoknak a kérdésére fordítja a fő figyelmet, amelyek segítségével lehetséges különválasztani azokat az eredményeket, amelyek az eredeti tőkefelhalmozási folyamat szerves részévé váltak, azoktól az egyéb jelenségektől, amelyek a feudális rend bomlásának a következményei voltak.

Egész sor cikk tanulmányozza a munkaerőpiac alakulásának történetét a feudális Oroszországban.

Je.D. Haritonova a permi sókaravánok munkaerőszükséglet-kielégítését tanulmányozza a XVIII. sz. 40-50-s éveiben. Azt bizonyítja, hogy itt a jobbágyi munka volt túlsúlyban. [89] A.G. Kozlov úgy véli, megalapozatlanul sorolják az Ural-vidéki kincstári üzemek valamennyi munkását a XVIII. sz. közepén a jobbágyokhoz. [90] A.G. Kozlov nem származásuk szerint kvalifikálja a munkásokat, hanem különválasztja az üzemi (a bázist képező) munkásokat és a nem-üzemi (azaz kiegészítő jellegű) munkásokat. P.A. Vagina az urali proletariátus kialakulásának specifikus vonását nem abban látja, hogy a jobbágyi munkát kiszorítja a szabad bér munka, hanem a jobbágyi-munkás-lakosság belső evolúciójában, amely olyan mértékben haladt előre, amilyen mértékben a munkások szert tettek kvalifikációra, elsajátították a termelést és az új termelési viszonyok hordozóivá váltak. [91]

Sz.M. Tomszinszkij helyi anyagon vizsgálja a bányai ipar fejlődésének hatását az urali falvakban a XVIII. sz. 20-as éveiben végbemenő társadalmi-gazdasági folyamatokra. [92]

B.N. Kazancev, N.F. Demidova és G.D. Kapusztyna cikkei a paraszti elvándorlás kérdésével foglalkoznak a XVIII. században. [93]

V.A. Fjodorov olyan eseteket tanulmányozott, amikor a központi iparvidéken a jobbágy-parasztok földet vásároltak. A szerző azt a tényt, amikor birtokos parasztok földet vásárolnak - a kapitalizmus egyik keletkezési tényezőjének tartja, jóllehet, a földvásárlás lényegében véve nem áshatta alá a feudális földbirtoklást, még akkor sem, ha jelentős mennyiségű földet vont ki a hatásköréből. [94]

Z.D. Jaszman azt vizsgálja, miként kíséreltek meg egyes földbirtokosok gazdaságaikban újabb, tökéletesebb felszerelést alkalmazni. A szerző azt bizonyítja, hogy ezek a kísérletek gazdasági szükségszerűséget fejeztek ki és megteremtették az előfeltételeket az ország gazdasági életében bekövetkező fontos változásokhoz, elősegítve egyben magának a jobbágyrendszernek a felbomlását is. [95]

A.L. Sapiro és I.V. Sztjepanov cikkei a társadalmi-gazdasági statisztikai anyagok tudományos elemzésének lenini módszereivel foglalkoznak. [96]

É.Sz. Kogan figyelmét az a jobbágy-megváltási tervre vetta magára, amelyet 1794-ben A.B. Kurakin állított össze a saját rosztovi birtokával kapcsolatban. [97] A szerző véleménye szerint ez a terv az egyik variánsa volt a jobbágytartó gazdaságok és az egész

feudális rendszer válságát tükrözte s egyben azt jelezte, hogy a tervezet készítője megkísérelte az új gazdasági jelenségeket saját érdekében felhasználni.

M.A. Jucsasz bemutatja, hogy a legelőrelátóbb feudális földesurak a XVIII. sz. végén és a XIX. sz. elején keresték a megoldást, miként cserélhetnék fel az igen alacsony termelékenységű jobbágyi munkát a szabad ember munkájával Litvániában. [98]

P.A. Kolesznyikov a parasztság elföldtelenedését vizsgálja (mindenekelőtt a XVII. században és a XVIII. sz. első felében) és a folyamatot összekapcsolja a kapitalista viszonyok kialakulásával Oroszországban a XVII. században. Feltetelezi, hogy az orosz Tengeremlék (Pomorje) vidékén a gyökeres agrárátalakítás előfeltételei már jóval az 1860-as évek reformjai előtt megértek. [99]

Ju.A. Tyihonov a moszkvai körzet földesuri nyilvántartási könyveit elemezte a XVII. századból és a XVIII. sz. elejéről. E könyvek fontos adatokat tartalmaznak a parasztok helyzetéről a bojárok és a nemesek birtokain. [100] A.I. Kopanyev a dvinszki körzet 1560. évi fizetési könyvet elemezte és publikálta. [101]

Az összeírások jó forrásul szolgáltak a falusi települések történetének a tanulmányozásához, tükrözve fennállásuk idejét, valamint a falusi lakosság dinamikáját mind mennyiségi, mind strukturális vonatkozásban, [102] jó források a parasztcsaládok tanulmányozásához a XVIII. században, [103] s ugyancsak szintén az északi parasztság migrációjához a XVI. századtól a XVIII. század elejéig. [104]

N.P. Voszkobojnyikova és Ja.Je. Vodarszkij cikkeikben forráskutatási problémákkal foglalkoznak. Kifejtik, hogy nagy bizalommal fordulhatnak a kutatók az összeírási könyvek járási végeredményeihez. [105]

Az általunk vizsgált periódusban egy sor forráskutatási jellegű munka foglalkozott a mezőgazdaság és a parasztság történetével. [106]

Ja.Je. Vodarszkij nagy munkát végzett annak megállapítására, hogy a XVII. sz. utolsó negyedében az udvari birtokok lakossága miként oszlott meg helyileg, számban és strukturálisan. [107] Egy másik cikkében azt vizsgálja, miként voltak ellátva földdel a parasztok a központi ipari vidéken a XVII-XIX. században. [108] A szerző számításai szerint 1678-ban az általa vizsgált területen a parasztok földdel való ellátottsága teljesen elegendő volt ahhoz, hogy táplálkozásukról gondoskodhassanak.

A.L. Sapiro cikke a XV.XVI. századi oroszországi parasztgazdaságok nagyságát vizsgálja. [109]

A XVII. sz. második felében és a XVIII. században vizsgálja Je.I. Indova az oroszországi központi területeken a földművelés produktivitását. [110] Véleménye szerint "a feudális földtulajdon és a parasztok jobbágyi függősége már az 1730-as évektől nem szolgálhattak bázisul a termelő erők további sikeres fejlődéséhez". (id.mű 155.1.)

1969-ben jelent meg a "Материалы по истории сельского хозяйства и крестьянства СССР" soronkövetkező kötete, amely teljes egészében az elmúlt évek mezőgazdasági kutatásaival foglalkozik. [111]

Az északi országrész falusi településeinek a történetével foglalkozik Ja.Je. Vodarszkij és N.P. Voszkobojnyikova. [112]

R.Z. Janguzin a baskir földművelés eléggé gyengén tanulmányozott kérdését vizsgálva a XVII-XVIII. században, [113] tiltakozik ama széles körben elterjedt nézet ellen, amely szerint a baskir földművelés csupán az orosz, a tatár és a mari kolonizációt követően alakult ki, mivel sikerült bizonyítania, hogy Baskiria észak-nyugati részén a földművelés néhány ezredéven keresztül a lakosság alapvető foglalkozását képezte.

G.A. Turbin cikke a jelenlegi cseljabinszki területen a paraszti kolonizáció második szakaszát (1735-től) vizsgálja és kifejti annak sajátosságait. [114]

A.A. Kondrasenkov elkészítette monográfiája második részét az Uralon-tuli terület parasztljairól. [115] Míg az 1966-ban megjelent első kötetben a fő figyelmet a vidék betelepítésére fordította, addig a második, most megjelent kötetben, főleg új levéltári anyagok alapján, sokoldaluan vizsgálja azt a folyamatot, melynek során az orosz parasztok elsajátították az Uralontuli területeket. Egészében véve A.A. Kondrasenkov munkája lényegesen gazdagítja és elmélyíti ismereteinket az Uralon-tuli vidék parasztságáról a XVII-XVIII. században. A szerző társadalmi-gazdasági elemzést nyújt a parasztok egyes csoportjairól, elemzi a mezőgazdaság-, a paraszti ipar és a kereskedelem fejlődését. Az Uralon-tuli vidék és Szibéria földrajzi elkülönítése a könyvben - értetlenséget vált ki az olvasók körében. (ld. id. mű 2-6.1.)

Szibéria agrártörténete egy sor munkában került tárgyalásra. [116] ...

... Mint az elmúlt években, most is nagy figyelmet fordítottak az osztályharc történetére. V.D. Nazarov és

M.A. Rahmatullin cikke az "Актуальные проблемы истории России периода феодализма" c. kötetben azokkal a megállapításokkal foglalkozik, amelyeket Lenin fejtett ki az orosz parasztság osztályharcáról a feudalizmus idején. [125] Ugyanezt a kérdést vizsgálja I.Sz. Sepeljev munkája is. [126]

Sz.M. Troickij megkísérelt választ adni jónéhány kérdésre a trónkövetelők jelentkezésével kapcsolatban Oroszországban a XVII-XVIII. században. A jelenséget az osztályharc éleződésével magyarázza. [127]

1969-ben jelent meg M.N. Tyihomirov kötete, amelyben a XVII. századi oroszországi osztályharc történetével foglalkozik. [128] A kötetben nem csupán az adott problémakörrel kapcsolatban korábban megjelent írásai szerepelnek, hanem publikálatlan (előkészítő jellegű) munkái is, melyek eddig a tudós személyi irattárában heverték.

Két tanulmány foglalkozik a Sztyepán Rázin vezette felkeléssel. [129]

V.I. Nyedoszekin eddig ismeretlen részleteket közöl a Rázin-vezette mozgalom veteránjáról, Iván Loszkuotról. [130] A.P. Pronstein cikke tisztázza annak okát, miért vettek részt tömegesen a doni kozákok K.Bulavin felkelésében. [131] A szerző véleménye szerint a XVIII. század elején a kozákság vezetőit és tömegét - a közöttük lévő ellentétek ellenére - még egyesítették közös érdekeik.

A doni kozákság tanulmányozását a XVIII. században és a XIX. sz. elején feltétlenül elősegíti a rosztovi terület állami levéltárban található anyagok ismertetése. [132] Meg kell említenünk L.B. Zasedatyeljeva cikkét a kozákokról. [133]

I.G. Rozner felvetette azt a kérdést, hogy szükséges tanulmányozni a kozákság társadalmi szervezetét a XVI-XVIII. században. [134] Rozner cikkében sok érdekeset találunk, azonban az a következtetése, hogy a XV-XVIII. században a kozákoknál lehetséges holmi államalakulásról beszélni, továbbá, hogy a kozák "reszpublikák" (XV. sz. vége) keletkezése a "feudális-jobbágy rendszer kezdődő bomlásának ... a jele volt", természetesen, további és komoly bizonyításra szorul.

Számos munka foglalkozik a feudális korszak osztályharcának olyan formáival, mint a szökés. P.V. Szneszarevszkij megkísérelt bebizonyítani, hogy a szökések következtében az ország egyes vidékein a paraszti földbirtoklásnak olyan formái kezdtek kialakulni, melyek hajlottak afelé, hogy földmagántulajdonná váljanak, azaz már a XVII. században előkészítették a talajt az új termelési viszonyok számára. [135-140].

A szerző (A.I. Andruscsenko) halála után jelent meg az 1773-1775. évi parasztháború történetét bemutató monográfia, amely a tudós többéves munkássága nyomán tükrözi az utolsó oroszországi nagy, antifeudális paraszti megmozdulást. [141] ... Meg kell jegyeznünk, hogy sok elődjétől eltérően a szerzőnek sikerült elkerülnie a parasztháború résztvevőinek szükségtelen idealizálását és a maga teljes bonyolultságában és elmentmondásosságában bemutatni az 1773-1775. évi népi megmozdulást ...

A.I. Andruscsenko egy kisebb cikke azt vizsgálja, milyen hatást gyakorolt az 1768-1774 évi orosz-török háború a Pugacsov-felkelés menetére. [143]

1970-ben fejeződött be a szovjet történeti irodalomban első, átfogó, kollektív mű kiadása a Pugacsov-felkelés történetéről. [144] Az első kötetet V.V. Mavrogin írta és 1961-ben jelent meg. A harmadik kötetet, melynek zárszavában összegezik a kutatás végeredményeit, éppugy mint a második kötetet, szerzői kollektíva állította össze, V.V. Mavrogin szerkesztője mellett. Ugyanezen problémával még egy sor munka foglalkozott. [145] ...

... A XVI-XVIII. századi társadalmi gondolkodás fejlődését állandóan figyelemmel kísérik a szovjet történészek. ... [147-164]

Az 1969-1970-ben megjelent munkák közül több foglalkozott M.V. Lomonoszovval, az orosz tudomány fejlődéséről vallott nézeteivel. [165-167]

... Az utóbbi évek irodalmában jelentős helyet foglalt el az Oroszország és a más népek és államok közötti kulturális, gazdasági és kulturális kapcsolatok története.

Speciális tanulmánykötetek vizsgálják Oroszország és a skandináv országok [170], Oroszország és Franciaország [171] kapcsolatait. A francia-orosz kapcsolatokat tanulmányozzák O.P. Markova és E.D. Verbickij cikkei. [172]

Az oroszországi külpolitika kérdéseit az északi háború idején L.L. Muravjova és Sz.A. Fejgina cikkei vizsgálják. V.E. Sutoj népszerű-tudományos munkát írt a kérdésről. [173-175] ...

V.P. Zagorovszkij és
N.N. Nyikityin cikke az
"История СССР"
c. folyóirat 1972. 2. számá-
ban. (126-146.p.)

Jegyzetek

- [1] Néhány kivételtől eltekintve a szerzők általában nem mennek túl a XVIII. századon. A dokumentum-publikációkat a jelen szemle nem tekinti át. Ezen kívül csak az orosz nyelven kiadott munkákat tárgyaljuk.
- [2] "Ленинские идеи в изучении первобытного общества, рабовладения и феодализма". М., 1970; "Актуальные проблемы истории России эпохи феодализма". М., 1970; "В. И. Ленин и проблемы истории". Л., 1970; "В. И. Ленин и историческая наука". Л., 1970.
- [3] "Вопросы военной истории России. XVIII и первая половина XIX веков". М., 1970; "Материалы по истории сельского хозяйства и крестьянства СССР", Вологда, 1970; "Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, 1965, г.". М., 1970; "Татаро-монголы в Азии и Европе". М., 1970 и др.
- [4] "Очерки русской культуры XIII-XV веков", ч. I-II. М., 1970. См. рец. Н. М. Волынкина, В. В. Мавродина, И. Я. Фроянова. "История СССР", 1971, № 3.
- [5] "Казахстан в XV-XVIII вв." Алма-Ата, 1969; "Древности Белоруссии", Минск, 1969; "Вопросы Истории БССР", вып. 37. Минск, 1969; "Из истории Татарии", сб. 4. Казань, 1970; "Из истории Карачаево-Черкесии", вып. 6. Ставрополь, 1970.
- [6] "Материалы по истории Европейского Севера СССР. Северный археографический сборник" вып. I. "Труды Вологодской научной конференции по историографии и источниковедению". Вологда, 1970. /см. рец. Е. В. Владимировой и Л. В. Ширикова. "История СССР", 1971, № 5/; "Аграрная история Европейского Севера СССР". Вологда, 1970.
- [7] "Из истории Западной Сибири", вып. 31. Новосибирск 1969; "Из истории Сибири", вып. I. Красноярск, 1969; "Из истории Сибири", вып. I. Томск, 1970; "Вопросы истории Сибири", вып. 4. Томск, 1969.
- [8] "Вопросы истории Урала", сб. 8. Свердловск, 1969; "Исследования по истории Урала", вып. I. "Уз Пермского ун-та", № 227. Пермь, 1970; "Из истории Воронежского края", вып. 3. Воронеж, 1969, и др.
- [9] "Вопросы географии", сб. 83. М., 1970.
- [10] "Археографический ежегодник" за 1967 и 1968 гг. /далее: "АЕ"./ М., 1969, 1970; Источниковедение. Теоретические и методические проблемы". М., 1969; Источниковедческие проблемы народов Прибалтики". Рига, 1970; "Вопросы исто-

- [11] риографии и источниковедения", сб. 4. "УЗ Казанского пед. ин-та", 71. Казань, 1969; "Источниковедческие работы кафедры истории Тамбовского пед. ин-та", вып. 1. Тамбов, 1970.
- [12] Л. В. Черепнин. Новгородские берестяные грамоты как исторический источник. М., 1969. См. рец. А. Д. Горского. "История СССР", 1970, № 1.
- [13] С. М. Каштанов. Очерки русской дипломатики. М., 1970. См. рец. А. П. Пронштейна. "История СССР", 1970, № 4.
- [14] В. Л. Янин. Актовые печати Древней Руси X-XV вв., т. 1. Печати X - начала XIII в. М., 1970; т. 2. Новгородские печати XIII-XV вв. М., 1970.
- [15] И. Г. Спасский. Русская монетная система. Историко-нумизматический очерк. Л., 1970.
- [16] А. Н. Насонов. История русского летописания XI - начала XVIII века. Очерки и исследования. М., 1969.
- [17] А. Г. Кузьмин. Русские летописи как источник по истории древней Руси. Рязань, 1969.
- [18] В. Г. Мирзоев. Историография Сибири /домарксистский период/. М., 1970.
- [19] П. Н. Третьяков. У истоков древнерусской народности. Л., 1970; его же. Вопросы и факты археологии восточных славян. "Ленинские идеи в изучении первобытного общества, рабовладения и феодализма", стр. 161-188.
- [20] Л. С. Клейн. К постановке вопроса о происхождении славян. "Проблемы отечественной и всеобщей истории" Л., 1969, стр. 21-35.
- [21] "Проблемы возникновения феодализма у народов СССР", М., 1969.
- [22] В. И. Довженок. Об экономических предпосылках сложения феодальных отношений у восточных славян. Там же, стр. 29-38.
- [23] М. Ю. Брайчевский. Производственные отношения у восточных славян в период перехода от первобытнообщинного строя к феодализму. Там же, стр. 39-51.
- [24] В. В. Мавродин. К вопросу о развитии производительных сил в земледелии восточных славян и о связи этого процесса с разложением первобытнообщинных отношений. "Проблемы отечественной и всеобщей истории". М., 1969, стр. 36-49.

- [25] В. В. Мавродин, И. Я. Фроянов. В. И. Ленин и некоторые проблемы истории Киевской Руси. "Вестник ЛГУ". История, язык, литература, 1970, № 8, стр. 84-90.
- [26] В. В. Мавродин, И. Я. Фроянов. Ф. Энгельс об основных этапах разложения родового строя и вопрос о возникновении городов на Руси. "Вестник ЛГУ". История, язык, литература, 1970, № 20, стр. 7-15.
- [27] А. Рыбаков. Союзы племен и проблемы генезиса феодализма на Руси. "Проблемы возникновения феодализма у народов СССР", стр. 25-28.
- [28] См. "Проблемы возникновения феодализма у народов СССР", стр. 47-50, II2.
- [29] А. П. Пьянков. Социальный строй восточных славян в VI-VIII вв. Там же, стр. 52-70.
- [30] Ю. А. Кизилев. Предпосылки перехода восточного славянства к феодализму. "Вопросы истории", 1969, № 3, стр. 90-104.
- [31] Я. Н. Шапов. О социально-экономических укладах в Древней Руси XI - первой половины XII в. "Актуальные проблемы истории России эпохи феодализма", стр. 85-119; Е. И. Колычева. Некоторые проблемы рабства и феодализма в трудах В. И. Ленина и советской историографии. Там же, стр. 120-147.
- [32] Е. И. Колычева. Русская правда и обычное право о полных холопах XV-XVI вв. "Исторические записки", т. 85, стр. 268-306.
- [33] А. П. Пьянков. Холопство на Руси до образования централизованного государства. "Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1965 г.", стр. 42-48.
- [34] И. Я. Фроянов. Данники на Руси X-XII вв. "Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1965 г." стр. 33-41.
- [35] М. Б. Свердлов. Смерды в Древней Руси. "История СССР", 1970, № 5, стр. 61-76.
- [36] С. А. Покровский. Общественный строй Древнерусского государства. "Проблемы истории государства и права. Труды Всесоюзного юридического заочного ин-та", т. XIV. М., 1970, стр. 3-175.

- [37] В. Л. Янин. Проблемы социальной организации Новгородской республики. "История СССР", 1970, стр. 44-55. № I.
- [38] А. Д. Горский. Берестяные грамоты как источник по истории земледелия в Новгородской земле XII - первой половины XV в. "Вестник МГУ". История, 1969, № 3, стр. 66-80; его же. Берестяная грамота № 256. "Советская археология", 1969, № 3, стр. 79-85; его же. Некоторые итоги, задачи и перспективы изучения повгородских берестяных грамот. "История СССР", 1970, № 6, стр. 133-142; Л. В. Черепнин. Русская Правда и новгородские берестяные грамоты. "Вопросы истории", 1969, № 2, стр. 57-72; Д. А. Авдусин. Смоленские берестяные грамоты из раскопок 1966 и 1967 гг. "Советская археология", 1969, № 3, стр. 186-193.
- [39] Я. Н. Щапов. Церковь и становление древнерусской государственности. "Вопросы истории", 1969, № II. стр. 56-64.
- [40] С. С. Ширинский. Объективные закономерности и субъективный фактор в становлении Древнерусского государства. "Ленинские идеи в изучении истории первобытного общества, рабовладения и феодализма", стр. 189-211.
- [41] А. Г. Кузьмин. "Слово о полку Игореве" о начале Русской земли. "Вопросы истории", 1969, № 5, стр. 53-66; его же. Две концепции начала Руси в Повести временных лет. "История СССР", 1969, № 6, стр. 81-105; его же. "Варяги" и "Русь" на Балтийском море. "Вопросы истории", 1970, № 10, стр. 28-55.
- [42] В. Т. Пашуто. Русско-скандинавские отношения и их место в истории раннефеодальной Европы. "Скандинавский сборник", XV. Таллин, 1970, стр. 51-61.
- [43] Л. С. Клейн, Г. С. Лебедев, В. А. Назаренко. Норманские древности Киевской Руси на современном этапе археологического изучения. "Исторические связи Скандинавии и России /X-XX вв./". Л., 1970, стр. 226-252.
- [44] В. М. Потин. Русско-скандинавские связи по нумизматическим данным /IX-XII вв./. Там же, стр. 64-80.
- [45] М. Б. Свердлов. Дания и Русь в XI в. Там же, стр. 81-88.
- [46] С. М. Алиев. О датировке набега русов, упомянутых Ибн Исфандийаром и Амоли. "Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы". Л.-М., 1969, стр. 316-321.

- [47] Г. Г. Литаврин. Еще раз о походе русских на Византию в июле 1043 г. "Византийский временник". т. XXI. 1969, стр. 105-107.
- [48] Б. А. Рыбаков, Политическое и военное значение южной "Русской земли" в эпоху "Слова о полку Игореве". "Вопросы географии", сб. 83, стр. 69-82.
- [49] И. П. Петрушевский. Поход монгольских войск в Среднюю Азию в 1219-1224 гг. и его последствия, стр. 100-133; А. Галстян. Завоевание Армении монгольскими войсками, стр. 158-178; Л. В. Черепнин. Монголо-татары на Руси /XIII в./, стр. 179-203; В. Т. Пашуто. Монгольский поход в глубь Европы, стр. 204-221.
- [50] "Вопросы истории", 1969, № 2, 3, 4.
- [51] В. А. Кучкин, Формирование княжеств Северо-Восточной Руси в послемонгольский период /до конца XIII в./ "Вопросы географии", сб. 83, стр. 95-112.
- [52] А. М. Сахаров. Образование и развитие Российского государства в XIУ-XVII вв. М., 1969, См. рец. А. Г. Манькова. "История СССР", 1970, № 6.
- [53] Б. Д. Греков. Крестьяне на Руси. М. - Л., 1946.
- [54] Л. В. Данилова. К вопросу о причинах утверждения крепостничества в России. "Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1965 г.", стр. 130-140.
- [55] См. В. И. Корецкий. Закрепощение крестьян и классовая борьба в России во второй половине XVI в. М., 1970; его же. Хозяйственное разорение русской деревни во второй половине XVI в. и правительственная политика. "Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1965 г.", стр. 62-70. Подробнее о монографии В. И. Корецкого см. рец. В. М. Панеяха. "История СССР", 1972, № 1.
- [56] В настоящем обзоре не затрагиваются вопросы, обсуждавшиеся в дискуссии, поскольку в одном из ближайших номеров журнала будет опубликована итоговая статья по проблемам абсолютизма.
- [57] А. А. Зимин. В. И. Ленин о "Московском царстве" и черты феодальной раздробленности в политическом строе России XVI века. "Актуальные проблемы истории России эпохи феодализма", стр. 270-293.

- [58] А. А. Зимин. Зарождение земских соборов. "Вопросы историографии и источниковедения", сб. IV. "УЗ Казанского пед. ин-та", вып. 71. Казань, 1969, стр. 5-22.
- [59] А. А. Зимин. Источники по истории местничества в XV - первой трети XVI вв. "АЕ за 1968 год". М., 1970, стр. 109-118.
- [60] А. А. Зимин. Иван Грозный и Симеон Бекбулатович в 1575 году. "Из истории Татарии", сб. IV. "УЗ. Казанского пед. ин-та", вып. 80, Казань, 1970, стр. 141-163.
- [61] С.М. Каштанов. Земельно-иммунитетная политика русского правительства в Казанском крае в 50-х годах XVI века. Там же, стр. 164-203.
- [62] В. Б. Кобрин. О формах светского землевладения в Русском государстве конца XV-XVI в. /К постановке вопроса/ "УЗ Московского пед. ин-та им. В. И. Ленина", № 309. М., 1969, стр. 3-17.
- [63] Г. В. Абрамович. К вопросу о значении кредитования крестьян феодалами в развитии сельского хозяйства Руси XV-XVI вв. "Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1965 г." стр. 49-61.
- [64] Л. С. Прокофьева. Вытны книги Кирилло-Белозерского монастыря как источник по истории крестьян середины XVI в. "Аграрная история Европейского Севера СССР", стр. 137-162.
- [65] С.П. Мордовина. Служилые князья в конце XVI века. "Труды Московского историко-архивного института", т. 28. М., 1970, стр. 326-340.
- [66] Я. Е. Водарский. Служилое дворянство в России в конце XVII - начале XVIII в. "Вопросы военной истории России. XVIII и первая половина XIX века", стр. 233-238.
- [67] М.Т. Белявский. Классы и сословия феодального общества в России в свете ленинского наследия. "Вестник МГУ", история, 1970, № 2, стр. 65-79.
- [68] С. М. Троицкий. Материалы переписи чиновников в 1754-1756 гг. как источник по социально-политической и культурной истории России XVIII в. "АЕ за 1967 г." М., 1969, стр. 132-148; его же. О некоторых источниках по истории землевладения в Ингерманландии в первой половине XVIII в. "Источниковедческие проблемы народов Прибалтики". Рига, 1970, стр. 109-127.

- [69] О. Ф. Козлов. К вопросу о политической борьбе в России в I-й половине XVIII века. "Ежегодник ГИМа 1965-1966 гг." М., 1970, стр. 119-128.
- [70] Г.А. Протасов. Верховный тайный совет и его проекты 1730 года. "Источниковедческие работы кафедры истории Тамбовского пед. ин-та", вып. I. Тамбов, 1970, стр. 65-103.
- [71] Г.П. Махнова. Ход и результаты административно-территориальной реформы 1775-1785 гг. в России "Вопросы географии", сб. 83, стр. 133-147.
- [72] "Переход от феодализма к капитализму в России. Материалы Всесоюзной дискуссии". М., 1969.
- [73] Н.Е. Носов. Становление сословно-представительных учреждений в России. Изыскания о земельной реформе Ивана Грозного. Л., 1969. См. рец. С.О. Шмидта. "История СССР", 1970, № 1.
- [74] Е.И. Заозерская. У истоков крупного производства в русской промышленности XVI-XVII веков. К вопросу о генезисе капитализма в России. М., 1970. К монографии Е. И. Заозерской примыкают ее статьи "К истории Тульской оружейной слободы" /"Вопросы военной истории России. XVIII и первая половина XIX века", стр. 137-156/ и "Соляные промыслы на Руси XIV-XV вв." /"История СССР", 1970, № 6, стр. 95-109/.
- [75] Подробнее о книге Е. И. Заозерской см. рец. М. В. Булгакова. "История СССР", 1970, № 6.
- [76] В. А. Оборин. Крестьянское ремесло и промыслы в XVI-XVII вв. "Исследования по истории Урала", в вып. I. "Уз Пермского ун-та", № 227. Пермь, 1970. стр. 5-22; Л. Л. Муравьева. О значении ленинской оценки "оптовых ремесел" в генезисе русского капитализма. "Актуальные проблемы истории России эпохи феодализма", стр. 250-269; Э. Г. Истомина. К характеристике крестьянских промыслов северо-запада России второй половины XVIII в. /По материалам Новгородской губернии/. "Труды Московского историко-архивного ин-та", т. 28. М., 1970, стр. 310-325; ее же. Опыт историко-географического исследования Новгородской губернии второй половины XVIII в. "Вопросы географии", сб. 83. М., 1970, стр. 148-161; Г. С. Кириллова. Оборудование слояных варниц XVIII-XIX вв. "Ежегодник ГИМа 1965-1966 гг." М., 1970, стр. 171-179.

- [77] Г. С. Исаев. Роль текстильной промышленности в генезисе и развитии капитализма в России. 1760-1860. Л., 1970. Подробнее см. рец. Л. В. Кошман. "История СССР", 1971, № 3.
- [78] М. Я. Волков. Хозяйство капиталиста-купца Среднего Поволжья И. А. Микляева в конце XVII - перв. четв. XVIII в. "Проблемы генезиса капитализма". М., 1970, стр. 200-241.
- [79] М. Я. Волков. О винокуренных заводах Поморья и Приуралья в 30-х - начале 50-х гг. XVIII в. "Аграрная история Севера СССР", стр. 449-464.
- [80] О. Н. Вилков. О приближении тобольских таможенных оценок к реальным рыночным ценам через увеличение весового содержания тобольских таможенных четвертей XVII в. "Проблемы истории советского общества Сибири /Материалы ноябрьского 1969 года симпозиума по истории рабочего класса и крестьянства Сибири/", вып. II. "История крестьянства Сибири досоветского периода". Новосибирск, 1970, стр. 85-94.
- [81] Б. Н. Миронов. О методике обработки источников по истории цен /К исследованию проблемы образования всероссийского рынка/ "АЕ за 1968 год", стр. 164-165; его же. О достоверности ведомостей о хлебных ценах XVIII в. "Вспомогательные исторические дисциплины", стр. 249-262; его же. Движение цен ржи в России в XVIII в. "Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1965 г.", стр. 156-163.
- [82] И. Д. Ковальченко, Л. В. Милов. О принципах исследования процесса формирования всероссийского аграрного рынка /XVIII-XX вв./. "История СССР", 1969, № I, стр. 27-57.
- [83] Ю. А. Тихонов. Проблема формирования всероссийского рынка в современной советской историографии. "Актуальные проблемы истории России эпохи феодальной России в произведениях В. И. Ленина. Там же, стр. 224-242.
- [84] А. С. Мельникова. Систематизация монет Алексея Михайловича /1645-1676 гг./ "Вспомогательные исторические дисциплины", стр. 201-216; "К истории денежного обращения на Украине в XVII веке". Публ. подг. А. С. Мельниковой. "Советские архивы", 1970, № 6, стр. 83-85; В. Н. Рябцевич, В. А. Титок. Русская монетная медь XVII века в кладах Белоруссии и Украины. "Древности Белоруссии", стр. 427-435.

- [85] Н. Б. Голикова. Ростовщичество в России начала XVIII в. и его некоторые особенности. "Проблемы генезиса капитализма", стр. 242-290.
- [86] М. П. Павлова-Сильванская. К вопросу о внешних долгах России во второй половине XVIII в. Там же, стр. 301-333.
- [87] Л. В. Милов. К вопросу об эволюции барщинных отношений в монастырском хозяйстве в середине XVIII в. Там же, стр. 291-300.
- [88] Л. В. Милов. О некоторых вопросах первоначального накопления и генезиса капитализма в России. "Вопросы истории", 1969, № 7, стр. 89-108.
- [89] М. Я. Волков. Об особенностях первой стадии первоначального накопления в России. "Вопросы истории". 1970, № 10, стр. 100-115.
- [90] Е. Д. Харитоновна. Обеспечение рабочей силой пермских соляных караванов в XVIII в. "Исследования по истории Урала", вып. 1. "УЗ Пермского ун-та", № 227. Пермь, 1970, стр. 62-84.
- [91] А. Г. Козлов. К вопросу о численности рабочих кадров на казенных предприятиях Урала в середине XVIII в. "УЗ Уральского ун-та", № 72. Серия историческая, вып. 9. Свердловск, 1969, стр. 7-14.
- [92] П. А. Вагина. Личное хозяйство и рабочая квалификация мастеровых частных заводов Южного Урала в последнюю четверть XVIII в. Там же, стр. 15-45.
- [93] С. М. Томсинский. Торговля и подрядничество крестьян с конторой Егояшихинского завода в первые годы его существования. "Исследования по истории Урала", вып. 1. "УЗ Пермского ун-та", № 227. Пермь, 1970, стр. 42-49.
- [94] Б. Н. Казанцев. Законодательство русского царизма по регулированию крестьянского отхода в XVIII-XIX вв. "Вопросы истории", 1970, № 6, стр. 20-31; Н. Ф. Демидова. Памятник местной статистики о крестьянских отходах в XVIII веке. /Ведомость Яренской провинциальной канцелярии/. "Материалы по истории Европейского Севера СССР", стр. 152-169; Г. Д. Капустина. Гужевой транспорт в Северной войне /по материалам Московской крепостной конторы начала XVIII в./ "Вопросы военной истории России", стр. 156-183.

- [195] В. А. Федоров. Землевладение крепостных крестьян в России /По материалам центрально-промышленных губерний/. "Вестник МГУ", история, 1969, № I, стр. 47-69.
- [196] Э. Д. Ясман. Попытки введения улучшенных сельскохозяйственных орудий в помещичьих хозяйствах второй половины XVIII в. /По материалам "Трудов Вольного экономического общества"/. "Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1965 г.", стр. 246-255.
- [197] А. Л. Шапиро. Ленинская группировка крестьянских хозяйств пореформенной России и ее значение для изучения аграрной истории феодальной Руси. "В. И. Ленин и историческая наука". Л., 1970, стр. 22-29; И. В. Степанов. Приемы научной работы над материалами социально-экономической статистики в трудах В. И. Ленина. Там же, стр. 30-47.
- [198] Э. С. Коган. Проект выкупа крестьян /Ростовская вотчина кн. Куракиных. Конец XVIII века/. "Ежегодник ГИМ-а 1965-1966 гг." М., 1970, стр. 150-170.
- [199] М. А. Ючас. Попытки освобождения крестьян в Литве в конце XVIII в. - начале XIX в. "Труды АН Литовской ССР". Общественные науки. Вильнюс, 1970, № 3, стр. 85-96.
- [100] П. А. Колесников. Некоторые вопросы аграрных отношений на Европейском Севере в период позднего феодализма. "Аграрная история Европейского Севера СССР", стр. 64-99.
- [101] Ю. А. Тихонов. Отписные и отказные книги Поместного приказа как источник о боярских и дворянских владениях Московского уезда XVII - начала XVIII в. "АЕ за 1968 год". М., 1970, стр. 142-153.
- [102] А. И. Копанев. Платежная книга Двинского уезда как источник по социально-экономической истории Севера. "Вспомогательные исторические дисциплины", II, стр. 240-248.
- [103] И. В. Власова. Материалы переписей населения XVIII - I четв. XX в. как источник для изучения сельского расселения. "Материалы по истории Европейского Севера СССР", стр. 109-122.
- [104] Е. Н. Бакланова. Переписная книга 1717 г. как источник по истории крестьянской семьи и Вологодском уезде. Там же, стр. 170-181.

- [105] П. А. Колесников. Писцовые и переписные книги как источник для изучения миграции поморского населения в XVI - начале XVIII в. Там же, стр. 182-196; его же. Миграция северного крестьянства в XVI - начале XVIII в. Там же, стр. 353-374.
- [106] Н. П. Воскобойников. Писцовые и переписные книги Яренского уезда XVI-XVII вв. как исторический источник. "Материалы по истории Европейского Севера СССР", стр. 212-236; Я. Е. Водарский. Сводные источники о земельных угодиях Вологодского уезда в первой половине XVII в. Там же, стр. 237-244; его же. О достоверности итогов переписи сельского населения 1678 г. в сводных источниках начала XVII в. "АЕ за 1967 г." стр. 99-106; его же, К вопросу о достоверности итогов переписных книг XVII в. "История СССР", 1969, № 2, стр. 133-143.
- [107] А. В. Латушкин. Отказные книги XVII века. "Советские архивы", 1969, № 6, стр. 112-113; Д. Э. Лиепинь. Первые трактаты по сельскому хозяйству в Латвии, как исторический источник. "Источниковедческие проблемы народов Прибалтики". Хозяйственная отчетность ливляндских имений в XVIII веке: мызыный архив из Мазстрауне. Там же, стр. 153-201. Л. Г. Дубинская. Материалы Устюжской четверти 1675-1700 гг. по истории северных уездов. "Материалы по истории Европейского Севера СССР", стр. 497-505; Л. С. Прокофьева. Обзор материалов архива ЛОИИ АН СССР по аграрной истории Европейского Севера СССР. Там же, стр. 506-521; Ю. С. Васильев. Важские писцовые книги и сотницы XVI-XVII вв. Там же, стр. 537-564; его же. Кодимская волость Важского уезда в XVI в. "Материалы по истории Европейского Севера СССР", стр. 381-397; А. В. Камкин. Порядные крестьян-половников поморских уездов XVI-XIX вв. "Аграрная история Европейского Севера СССР", стр. 100-107; А. И. Копанев. Кростровские столбцы XVI в. "Материалы по истории Европейского Севера СССР", стр. 398-431; А. А. Зимин. А. И. Копанев. Материалы по истории Вымской и Вычегодской земли конца XVI в. Там же, стр. 432-486.
- [108] Я. Е. Водарский. Население дворцовых владений в России в последней четверти XVII в. "Вопросы географии", сб. 83, стр. 113-125.
- [109] Я. Е. Водарский. Количество земли и пашни на душу мужского пола в центрально-промышленном районе в XVII-XIX вв. "Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1965 г." стр. 237-245.

- [110] А. Л. Шапиро. Средневековые меры земельной площади и размеры крестьянского хозяйства в России. "Проблемы отечественной и всеобщей истории", стр. 59-79.
- [111] Е. И. Индова. Урожай в Центральной России за 150 лет /вторая половина XVII- XVIII в./ "Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1965 г.", стр. 141-155.
- [112] "Материалы по истории сельского хозяйства и крестьянства СССР". Сб. VII. "Из исторического опыта сельского хозяйства СССР", М., 1969. Подробнее см. рец. П. А. Власюка и В. А. Капитанчука. "История СССР", 1971, № 1.
- [113] Я. Е. Водарский. Вологодский уезд в XVII в. /К истории сельских поселений/. "Аграрная история Европейского Севера СССР", стр. 253-366; Н. П. Воскобойникова. К истории поселений Яренского уезда в конце XVI - начале XVIII в. Там же, стр. 367-448.
- [114] Р. З. Янгузин. Земледелие у башкир в XVII - первой половине XVIII в. "Вестник МГУ", история, 1970, № 4, стр. 43-52.
- [115] Г. А. Турбин. Из истории крестьянского населения Южного Урала в середине XVIII - начале XIX века. "Краеведческие записки Челябинского обл. краевед. музея", вып. II. Челябинск, 1969, стр. 26-36.
- [116] А. А. Кондрашенков. Крестьяне Зауралья в XVII - XVIII вв., ч. II. Экономика и положение крестьян. Челябинск, 1969.
- [117] В. И. Старцев. Крестьянское хозяйство Зауралья в XVII в. /Краснопольская и другие слободы Верхотурского уезда/. "Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1965 г." стр. 164-176; Н. М. Шепукова. К вопросу о развитии земледелия в Забайкалье во второй половине XVII в. Там же, стр. 185-194; Ф. С. Кузьмина. Хозяйственное освоение Барабинской степи во второй половине XVIII - первой половине XIX вв. "Из истории Сибири", вып. I. Томск, стр. 186-201; В. Д. Муравьева. Из истории колонизации и сельского хозяйства Барабы. "Научные труды Новосибирского пед. ин-та", вып. 39. Новосибирск, 1970, стр. 16-23.
- [118] В. Д. Назаров. О некоторых вопросах ленинской теории классовой борьбы русского крестьянства в эпоху позднего феодализма. "Актуальные проблемы истории России периода феодализма", стр. 330-366; М. А. Рахматуллин. Проблема общественного сознания крестьянства в трудах В. И. Ленина. Там же, стр. 398-441.

- [119] И. С. Шепелев. В. И. Ленин о крепостничестве и классовой борьбе в феодальной России. "Вопросы отечественной истории в произведениях В. И. Ленина". "УЗ Волгоградского пед ин-та", вып. 36, Волгоград, 1970, стр. 3-16.
- [120] С. М. Троицкий. Самозванцы в России XVII-XVIII веков. "Вопросы истории", 1969, № 3, стр. 134-146.
- [121] М. Н. Тихомиров. Классовая борьба в России XVII в. М., 1969.
- [122] З. А. Витков. Еще раз о Кгалыницком казачьем городке. "УЗ Курского пед. ин-та", т. 58. Орел, 1970, стр. 298-325; А. В. Клейякин. "Разинские работники" на Волге. "Вопросы истории", 1969, № 4, стр. 138-147.
- [123] В. И. Недосекин. Полковник булавиного войска Иван Лоскут. "Вопросы истории", 1969, № 8., стр. 187-189.
- [124] А. П. Пронштейн. Войско Донское накануне Булавиного восстания. "Вопросы военной истории России. XVIII и первая половина XIX века", М., 1969, стр. 314-327.
- [125] В. Е. Гаврилова, А. П. Пронштейн. К истории донского казачества XVII - начала XIX века. "Архивы - общественным наукам /сборник обзоров/". Ростов-на-Дону, 1970, стр. 6-38.
- [126] Л. Б. Заседателяева. К истории формирования качества. "Вестник МГУ", история, 1969, № 3, стр. 53-65.
- [127] И. Г. Рознер. Антифеодальные государственные образования в России и на Украине в XVI-XVIII. вв. "Вопросы истории", 1970, № 8, стр. 42-56.
- [128] П. В. Снесаревский. Крестьянские побег и феодальная собственность на землю в России XVII века. "УЗ кафедры истории Тульского пед ин-та им. Л. Н. Толстого", вып. 2. Тула, 1969, стр. 149-161.
- [129] С. М. Томсинский. Бегство рабочих людей с заводов Урала в первые десятилетия XVIII века как форма классовой борьбы. "Исследования по истории Урала", вып. 1. "УЗ Пермского ун-та", № 227. Пермь, 1970, стр. 23-41.
- [130] А. И. Комиссаренко. Движение сельского населения Вятки в первой половине XVII века. "Аграрная история Европейского Севера СССР", стр. 121-136.

- [131] В. И. Буганов. Московские восстания конца XVII в. М., 1969; его же. Стрелецкие восстания 1698 г. и начало ликвидации стрелецкого войска. "Вопросы истории России XVIII и первая половина XIX века", стр. 45-53.
- [132] При оценке работы В. И. Буганова мнения разделились: см. рец. М. Я. Волкова /"Вопросы истории" 1970, № 12/, В. И. Корецкого /"Новый мир", 1970, № 10/ и Н. И. Паленко. "История СССР", 1971, № 3.
- [133] А. И. Петрова. Антифеодальная борьба крестьян Тверского края в первой половине XVIII века. "Крестьянское и революционно-демократическое движение в XVIII - XIX вв. Из прошлого и настоящего Калининской области". Калининский пед. ин-т им. М. И. Калинина. Историко-краеведческий сборник аспирантских и студенческих работ, вып. 2. Калинин, 1969, стр. 3-22; Я. А. Балагуров. Кижское восстание. 1769-177. Петровоздск, 1969, изд. 2; Я. Н. Мараш. Из истории борьбы народных масс Белоруссии против экспансии католической церкви. Минск, 1969; В. И. Бабкин. Новые материалы о классовой борьбе крестьян в 1812 г. "Вопросы военной истории России", стр. 343-350; Б. М. Джимов. Крестьянское движение в дореформенной Адыгее /1793-1868 гг./. "УЗ Адыгейского научно-исслед. ин-та языка, литературы и истории", т. XI, История, этнография, археология. Майкоп, 1970, стр. 90-180; Е. И. Дракохруст. Антифеодальное выступление крестьян промысловых сел владения Кочубеев в Новгород-Северском наместничестве /1795 г./ "Ежегодник ГИМа, 1965-1966", стр. 106-118; А. С. Орлов. Волнения на Каских заводах в 1759-1761 гг. и экспедиция кн. А. А. Вяземского "Сборник научных работ аспирантов исторического ф-та МГУ", М., 1970, стр. 328-342.
- [134] А. И. Андрущенко. Крестьянская война 1773-1775 гг. на Яике, в Приуралье, на Урале и в Сибири М., 1969.
- [135] А. И. Андрущенко. Пугачевское восстание и Кючук-Кайнарджийский мир. "Вопросы военной истории России", стр. 339-342.
- [136] "Крестьянская война в России в 1773-1775 годах. Восстание Пугачева", т. III. М., 1970. Отв. ред. В. В. Мародин. См. рец. П. Г. Рындзюнского и М. А. Рахматуллина в настоящем номере журнала.
- [137] Р. В. Овчинников. "Немецкий" указ Е. И. Пугачева. "Вопросы истории", 1969, № 12, стр. 133-141; Л. А. Гольденберг, Р. В. Овчинников. Картографические

- [138] материалы как источник по истории Крестьянской войны, под руководством Е. И. Пугачева. "Вопросы военной истории России", стр. 404-421; Л. С. Прокофьева. О действиях повстанцев Правобережья в Крестьянской войне под предводительством Е. И. Пугачева. Там же, стр. 328-339.
- [139] Ю. К. Бегунов. Повесть о втором браке Василия III. "Памятники русской литературы X-XVIII вв. Труды Отдела древнерусской литературы ин-та русской литературы АН СССР", т. XXV, Л., 1970, стр. 105-118.
- [140] С. О. Шмид. О послании Ивана Грозного в Кирилло-Белозерский монастырь /постановка вопроса/. "Литература и общественная мысль древней Руси. Труды отдела древнерусской литературы Ин-та русской литературы АН СССР", т. XXIV. Л., 1969, стр. 163-166.
- [141] А. И. Иванов. К вопросу о нестяжательских взглядах Максима Грека. "Византийский временник", т. XXIX. М., 1969, стр. 135-147.
- [142] Н. Н. Покровский. Сибирская находка /Новое о Максиме Греке/. "Вопросы истории", 1969, № II, стр. 129-133.
- [143] Н. А. Казакова. Вопрос о причинах осуждения Максима Грека. "Византийский временник", т. XXIX. М., 1969, стр. 108-134.
- [144] О. А. Белоброва. К изучению "Повести о некоей брани" ее автора Евстратия. Там же, стр. 150-161.
- [145] А. А. Назаревский. К изучению "Повести о Горе-Злосчастьи". Там же стр. 199-204.
- [146] А. М. Панченко. Слово и Знание в эстетике Симеона Полоцкого /на материале "Вертограда многоцветного" "Памятники русской литературы X-XVIII вв.", стр. 232-241; П. И. Берков. Книга в поэзии Симеона Полоцкого. "Литература и общественная мысль древней Руси", стр. 260-266; И. Ф. Голубев. Забытые вирши Симеона Полоцкого. Там же, стр. 254-259.
- [147] А. С. Елеонская. У истоков старообрядческой публицистики XVII века. "УЗ Московского пед. ин-та им. Ленина", № 389. М., 1970, стр. 99-113.
- [147] А. М. Панченко. О русском литературном быте ребенка XVII-XVIII вв. "Литература и общественная мысль древней Руси", стр. 267-271.

- [148] А. С. Демин. Для чего Аввакум написал первую челобитную? "Литература и общественная мысль древней Руси", стр. 233-236; его же. Челобитные Аввакума и одна из неисследованных традиций деловой письменности XVII в. "Памятники русской литературы X-XVII вв.", стр. 220-231; Н. С. Лемкова. К вопросу об истоках автобиографического повествования в "Житии" Аввакума. "Литература и общественная мысль древней Руси", стр. 228-232; ее же. Творческая история "Жития" протопопа Аввакума. "Памятники русской литературы X-XVII вв.", стр. 197-219.
- [149] В. С. Румянцева. О датировке краткой редакции "Жития" протопопа Аввакума. "Вестник МГУ", история, 1969, № 6, стр. 56-70.
- [150] В. С. Румянцева. Неизвестные материалы о семье протопопа Аввакума. "Русская литература", 1970, № 2, стр. 156-160.
- [151] А. И. Мазунин. Из комментария к Повести о боярине Морозовой. "Литература и общественная мысль древней Руси", стр. 237-238.
- [152] А. Подмазов. Старообрядчество в Латвии. Рига, 1970.
- [153] В. С. Шулгин. Капитоновщина и ее место в расколе XVII в. "История СССР", 1969, № 4, стр. 130-139.
- [154] А. Б. Просина. Апология абсолютизма в учении Феофана Прокоповича о государстве и праве, "Вестник МГУ", право, 1969, № 2, стр. 52-59; ее же, Теоретическое обоснование Ф. Прокоповичем реформ Петра I. Там же, № 6, стр. 63-71.
- [155] С. М. Троицкий. "Система" Джона Ло и ее русские последователи. "Франко-русские экономические связи". М. - Париж, 1970, стр. 30-38.
- [156] И. П. Щеплыкин. Михаил Ломоносов. Очерк жизни и поэтического творчества. М., 1969; А. Г. Селезнев. Михайло Ломоносов. 1711-1765. Архангельск 1969; М. А. Барсова. Борьба русской общественной мысли середины XVII в. за разрыв науки с теологией. "Сборник ученых трудов Свердловского юридического ин-та", вып. 10. Свердловск, 1969, стр. 296-311; А. Н. Кочетков. Русская военная литература и военная мысль второй половины XVIII - начала XIX века. "Вопросы военной истории России", стр. 109-125.

- [157] В. П. Лыцов. М. В. Ломоносов о социально-экономическом развитии России. Воронеж, 1969.
- [158] Р. С. Кабисов. Некоторые вопросы нравственной программы. М. В. Ломоносова. "УЗ Юго-осетинского пед. инта", т. XIV. Серия гуманитарных наук. Цхинвали, 1969, стр. 209-222.
- [159] "Исторические связи Скандинавии и России /IX-XX вв./", Л., 1970. См. рец. А. С. Кана и А. Л. Хорошкевич. "История СССР", 1970, № 6.
- [160] "Франко-русские экономические связи", М. - Париж, 1970. В сборник вошли статьи французских и советских исследователей.
- [161] О. П. Маркова. О нейтральной системе и французских отношениях /вторая половина XVII в./. "История СССР", 1970, № 6, стр. 42-55; Э. Д. Вербицкий. Борьба тенденций в правящих кругах России в отношении буржуазной Франции в конце XVIII ст. /1795-1800 гг./ "Симпозиум по истории Франции XVIII столетия и ее связей с Россией, Украиной и Молдавией. Доклады", Кишинев, 1970, стр. 42-47.
- [162] Л. Л. Муравьева. Из истории политических отношений России с Гданьском /Данцигом/ в период Северной войны. "Вопросы военной истории России", стр. 279-289; С. А. Фейгина. Миссия А. И. Остермана в Швецию в 1719 г. Там же, стр. 290-299; В. Е. Шутой. Северная война /1700-1721/. М., 1970.
- [163] Г. А. Санин. Правобережная Украина и русско-польские переговоры 166. г. в Москве. "История СССР", 1970, № 1, стр. 128-136.
- [164] Л. Е. Семенова. Русско-валашские отношения в конце XVII - начале XVIII в., М., 1969.
- [165] Е. Б. Шульман. Прорусская партия в Валахии и ее связи с Россией в 1736-1737 годах. "Русско-румынские и советско-румынские отношения". Кишинев, 1969, стр. 7-41.

KÉT TÖRTÉNÉSZTALÁLKOZÓ

I.

Történész konferencia a bécsi Hofburgban (1972 október 23-28)

Az osztrák köztársaság idei nemzeti ünnepéhez kapcsolódva (október 26-án, az örök semlegességről kiadott nyilatkozat 17. évfordulóján) két nemzetközi konferencia zajlott le a bécsi Hofburgban. Az egyik a tudományok jövőjét vizsgálta, míg a másik - amelyen a magyar történetírás képviselőiben e sorok írója vett részt - történészek, politikusok és élő kortársak népes fóruma előtt az első osztrák köztársaság tragikus bukásának előtörténetét, az 1927-1938 közötti időszak történeti problémáit elemezte. A nemzetközi konferenciát Dr. Bruno Kreisky kancellár és Dr. Alfred Maleta, a parlament elnöke kezdeményezte, vállalván a tudományos bizottság feletti védnökséget. Két tekintélyes osztrák alapítvány (a Theodor Körner-Stiftung és a Leopold Kunschak-Preis) támogatja a bizottság kutatásait.

A történettudomány képviselőiben megjelentek a két világháború közötti korszak történetének hazai és külföldi kutatói. Az osztrákok közül Prof. Ludwig Jedlick, Dr. Rudolf Neck, Prof. Wandruska, Prof. Fellner, Prof. Stadler és Prof. Leser neveit említjük, míg a külföldiek közül Robert Kann (USA), V.M. Turok (SzÜ), Hans Mommsen (NSzK), Felix Kreissler (Franciaország) neveit emeljük ki.

Érdekes és izgalmas kísérletnek lehettünk részesei. A rendezők ugyanis abból - az egyhetes konferencia idején rendkívül hasznosnak bizonyult - megfontolásból kiindulva, hogy az 1938-as Anschlusshoz vezető drámai eseményeknek még jó néhány olyan kortársa él, akik aktívan résztvettek az 1927-1938 közötti politikai harcokban, közülük is többeket meghívott a konferenciára. A két világháború közötti osztrák szociáldemokrata mozgalom vezető tagjai közül jelen volt például Otto Leichter (aki az 1934-es februári bécsi forradalmi

események után Svájcban Pertinax néven írott könyvében izzó szenvedéllyel leplezte le Dollfuss és Starhemberg fasiszta üzelmeit), ott volt az Ansterlitz-Pollack szerkesztette Arbeiter Zeitung egykori munkatársa, több nagy angol lap bécsi- és keleteurópai tudósítója, Friedrich Scheu, jelen volt az osztrák Kommunista Párt és az ellenállási mozgalom jelentős képviselője, Friedl Fűrberg, résztvett a halkszavu és törékeny magyar származású Ducsinszka Ilona, Rosa Jochmann, az egykori gyári munkásnő és szociáldemokrata parlamenti képviselő, de résztvettek olyanok is, akik e korszak roppant erejű társadalmi összecsapásainak idején a frontvonalakon kívül, vagy éppen a barrikád másik oldalán álltak.

Kevés történész részesülhet abban a megrázó élményben, hogy váratlanul megszólal számára a kor, amelyet eddig kutatása tárgyának tekintve, csak a levéltárak poros aktáiból, vagy könyvek és írásos visszaemlékezések retortáin átszűrve ismert. Egymást követték a nemzetközi irodalomból jól ismert memoár "könyvcimek" élő képviselőinek felszólalásai. A szerény és művelt Friedrich Scheu soha nem hallott részleteket tár fel a multból. Ducsinszka Ilona aprótermetű-kedves alakja szenvedélyes vihart fakasztó óriássá növekedik, amikor a Republikanischer Schutzbund harcairól beszél. A történeti nevek, a mai fiatalságnak már keveset mondó események egyszerre érzékelhető valósággá válnak. Érezzük a Karl Marx-Hof védőinek kétségbeesett elszántságát, amikor megpillantották a házakra irányított ágyúcsöveket. A kortársak nem kutatási tárgyakról, életükről vallanak. Többen közülük olyan szenvedéllyel, mintha ez a konferencia lenne az utolsó alkalom, hogy ifjúságuk történeti élményeiről, eszményeikről, vagy éppen gyarló tévedéseikről adjanak végső számvetést. A témák is szárnyat adnak az emlékezésnek: 1927 július 15, a schattendorfi gyalázatos ítéletet követő bécsi tömegtüntetés, a lánokban álló igazságügyi palota; az osztrák munkásosztály 1934 februári küzdelme; a Heimwehr-fasizmus diadala; a nácik előretörése és Dollfuss meggyilkolása; Ausztria önkéntes-kényszerű csatlakozása Mussolini és Horthy oldalára és végül az első osztrák köztársaság vége: erőszakos beolvasztása a hitleri birodalomba.

Többen kifogásolták a konferencia emócióktól telített hangját. Némelyek azt várták, hogy valamiféle koalíciós szemlélettől vezetve "proporcionáltan" ítélkezik majd a kor politikai mozgalmait felett, "igazságosan" elosztva a felelősséget a harcoló táborok között. Nem ez történt. A konferencia többsége - a fiatal tudósok lelkes egyetértésével - azt a felfogást tette magáévá, hogy a "mult legyőzése" érdekében nevükön kell nevezni a gyilkosokat és érdemük szerinti tiszteletben kell részesíteni az áldozatokat.

Az egyhetes konferencia ritka lehetőséget kínált a történész szakemberek és kortársak együttműködésére. Mind-

egyik tanult a másiktól. A történészek a "vád és védelem" élő dialógusából izelítőt kaptak "témájuk" erkölcsi-érzelmi tartalmából, amit levéltári források aligha tudnak közvetíteni, a kortársak viszont láthatták, hogy - még a legtisztább indítéku - erkölcsi nézőpont sem pótolhatja egy korszak alapos elemzését. A társadalom osztály-strukturájának, gazdaságtörténetének, politikai eszmetörténetének, nemzetközi összefüggéseinek egzakt tanulmányozása nélkül nem adhatunk választ a tárgyalt kor problémáira. Ez a szintézis a Hofburg-i konferencia fontos eredménye volt. A magyar történetírástól azt várják, hogy a Heimwehr-fasizmus olasz-osztrák-magyar vonatkozásainak okmányszerű feldolgozásával, továbbá a római hármass-egyezmény nemzetközi szerepének kimunkálásával járuljon hozzá a konferencia keretében megalakult nemzetközi tudományos bizottság munkájához.

A konferenciát a nézetek őszinte és nyílt összecsapása kísérte. A résztvevőket mégis összekötötte és a jövőben is össze fogja kötni egy nagy közös gondolat, amelyet Dr. Rudolf Neck az osztrák kormány tagjainak jelenlétében lezajlott ünnepi ülésen így fogalmazott meg: "Sok kérdésben vitatkoztunk és vitatkozni is fogunk. Egy dologban azonban nincs közöttünk vita. Valamennyien egyetértünk a független és semleges Ausztria létének történeti szükségességében." Ebben az alapkérdésben - ami három évtizeddel ezelőtt korántsem tűnt ilyen természetesnek és egyértelműnek - valóban teljes volt az egyetértés. Elegendő alap ez a nemzetközi bizottság gyümölcsöző együttműködéséhez.

KEREKES LAJOS

II.

A kölni 28. német történészkongresszusról.
(28. Versammlung deutscher Historiker und
Tagung der Geschichtslehrer Deutschlands.
31. März. bis 5. April 1970)

Az un. 28. német történészkongresszust, a nyugat-német történetírás négyévenként esedékes seregszemléjét ezuttal a nyugatnémet történelemtanárok tudományos ülésszakával egybekapcsolva 1970 március 31. és április 5. között tartották a kölni egyetem egyik új épületében.

A két első napon - amelyen főként középiskolai tanárok vettek részt - az iskolai történelemtanítás kérdéseit

(az oktatásban felhasznált kategóriák, a történelemoktatás hatékonyságát, a tanárképzés problémáit) vitatták meg. A tulajdonképpeni történéskongresszusra április 2-től kezdődően 3 nap jutott, s az ülésszakot szakmai kirándulás zárta le.

A kölni történéskongresszus rendezői (elsősorban Theodor Schieder) ezuttal arra törekedtek, hogy a vizsgálódás súlypontját az új és legújabbkori gazdaság, társadalom és politikatörténeti kérdések képezzék, bár jelentős teret kapott a feudális társadalom felépítményének elemzése is. Ez utóbbiakból megemlítenénk Kretschmar müncheni professzornak az egyháztörténeti kutatás módszertani kérdéseiről, Kurze (Berlin) előadását az alsópapság társadalmi szerepéről a középkorban, Elm (Freiburg) előadását a középkori rendek társadalmi funkciójáról és történeti tudatáról. A 17. századi egyház és politika tárgyköréből a puritanizmusról (Lamont-Brighton), a jansenizmusról (Weis - Berlin) és a pietizmusról (Lehmann - Kiel) kis referátumai alapján rendeztek vitát.

A "korai ujkor", a 18. század problematikájából v. Aretin prof. (Darmstadt) II. József császár birodalmi politikájáról tartott előadása, ill. Hofmann (Würzburg) Birodalmi és állami politika a 18. században című előadása közül bontakozott ki vita. Aretin professzor bennünket is közelebbről érintő előadásában I. József rövid uralkodásának (1705-1711), elsősorban nyugati politikájának főbb jellegzetességeit határozta meg. A császár a "mindent vagy semmit" politikáját követte, a nagyjából 1706-ra kialakított békeprogramjában tulajdonképpen egy komplex birodalmi terv körvonalát bontakozik ki. Délen Milánó kézbe tartása a cél, felfogása szerint aki ezt uralja, annak kezében a kulcs Itáliához. Tervét Anglia és Hollandia is akceptálta. Nyugaton XIV. Lajos teljes megverésének programja volt a kiindulási alap. A terv részleges sikere szabta meg az Eszaki Szövetség sorsának alakulását, Hollandia részleges behatolásának lehetőségeit. V. Aretin konkluziója: a Habsburgok egyszerre akartak sok - erejüket meghaladó - célt elérni, lényegében visszaállítani a nagy Habsburg birodalmat, a súlypontban Ausztriával.

Az új, illetve legújabbkor kérdéseivel foglalkozott a két nagyelőadás ("öffentlicher Vortrag") is. A kölni G.Stökl professzor "A kis népek és a történelem" című, mély humanista meggyőződéstől áthatott előadásában először megpróbálta meghatározni a kis nép, ill. nemzet kritériumait, s nagyjából arra a megállapításra jutott, hogy nyelv, nemzet, terület, tradíció épp e kisépnepeknél (itt főleg a Balkánra utalt) esik legkevésbé egybe. Stökl előadásának gyengéje éppen a gazdaságtörténeti, pontosabban társadalomtörténeti háttér felvázolásának hiányából adódott. Ezért maradtak mintegy légtüres térben az olyan általa felvetett gondolatok, mint pl. "a kis népek igyekeznek a nagyokat utánozni", "törekvés az ideális határokra", vagy a nagyonis lényegi kérdésre tapintó megállá-

pitása: "a nyugati kisépekkel szemben a keletiek az un. kornyomás (Zeitdruck) alatt álltak". S ugyanezen háttér hiánya vezette az előadót olyan steril kísérletre mint pl. a "balkanizálás" fogalmának meghatározása, amely szerinte egy első világháboru utáni folyamat, melyben egy nagyobb területet olyan körülmények között apróznak fel, amikor hiányzik a "képeség" a kisállamiságra. Stökl előadásának egészét azonban nem korlátai, hanem humanizmusa, e történeti problémák megoldásának keresése jellemezték.

A nyugat-berlini R. Löwenthal professzor Nemzetközi helyzet és államon belüli rendszerátalakulás (Internationale Konstellation und innerstatlicher Systemwandel) c. előadása egyike volt a legszívnonalasabbaknak, bár nem a szorosan vett történetírás, hanem inkább a politologia tárgykörébe tartozott, s annak módszereire is épült. A két szuperhatalom köré így vagy úgy csoportosul az egész világ - mondotta - s ez hat az egyes országok belső fejlődésére is. A kis országok nem vonhatják ki magukat a világ főáramlatainak hatása alól. Új nemzetközi helyzet alakulhat ki, ha az egyik nagyhatalom belső strukturájában hatalmi eltolódás következik be. Ezt azonban Löwenthal rendkívül egyoldalúan és célzatosan csak a Szovjetunióban látja lehetségesnek, s nem hajlandó tudomásul venni sem a kettős polarizáció ellen ható tényezőket, sem pedig azt, hogy a korszak egyik fő kérdése az amerikai imperializmus elleni harc, s az amerikai imperializmus válságának ugyancsak megvan a maga, a nemzetközi helyzetet lényegesen befolyásoló hatása.

A kortörténet tárgyköréből érdekes volt Roos (Bochum), Schmidt (Münster) és Fraenkel (Nyugat-Berlin) referátuma, mindhárom az első világháboru utáni béketárgyalások, illetve a nemzetközi kapcsolatok történetéből. Roos a Kelet-Európában megalakult tanácsok szerepével foglalkozott, nagyító alá vette a wilsonizmust és kimutatta róla, mi az benne ami az októberi szocialista forradalomra vezethető vissza. Rámutatott a Magyar Tanácsköztársaság európai jelentőségére, vonzó hatására, elemezte a tanácskormány és a nacionalizmus problémáját, az internacionalizmus vállalásának nehéz felelősségét. A nemzetek önrendelkezéséről azonban már csak általánosságban, a társadalmi tartalom vázolása nélkül beszélt. Ugyanakkor nem zárkózott el a nyugati hatalmak, a francia kormány szovjetellenes politikájának, a cordon sanitaire kialakítására irányuló erőfeszítésének elemzése elől sem. Schmidt a párizsi béketárgyalásokon felvetett angol gazdasági érdekekkel foglalkozott, majd rámutatott, hogy Angliának sem a tradicionális egyensúlypolitikát, sem az USA-val való együttműködést nem sikerült folytatnia. ("Az USA egy éves belépése a háboruba, elhomályosította 3 év angol vezető szerepét" - mondták.) Az angol kormány engedményt kellett tegyen a franciáknak is. E. Fraenkel az Egyesült Államok által gyakorolt "elismeréspolitikát" (Der amerikanische Beitrag zur Neuge-

staltung der zwischenstattlichen Ordnung) történetét foglalta össze. Kimutatta, hogy mint forradalomban kialakult országnak, az USA-nak is elismerési nehézségekkel kellett megküzdenie. Ebből következett, hogy aztán az amerikai elismerési politika is jórészt az egyes országokban lezajlott forradalmak megítélésétől függött. A magát a világon legforradalmibbnak tekintő amerikai kormányzat kifelé mutató demokratizmusa az első világháború végén kulminált. Nagyjából 3 formáját különböztették meg a forradalmaknak (genuin-, pervertiert-, Rutin-revolution). Az előadó kimutatta azt is, hogy az elismerés kérdéséből, vagy a forradalmak kritériumaiból mennyire nem lett dogma az USA kormánykörüi számára. A XIX. sz. elején a tényleges kormányokat tekintik törvényesnek; a Monroe-elv is ezt mondja. Ez a flexibilis elismerési politika a "legitimás elvet" és az "effektivitás elvet" egyaránt alkalmazta az egyes országokhoz fűződő kapcsolatok formai indoklásában.

Talán a legnagyobb érdeklődést a legujabbkori szekció által A modern imperializmus társadalmi, gazdasági és politikai tényezői címmel rendezett vitája keltette. Böhme (Darmstadt) a német imperializmus kérdéséről a marxista szakirodalomban vagy ahhoz közelálló szerzőknél található következtetésre jutott. Nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket az angol imperializmusról szóló előadás, s szintelen adatfelsorolássá kerekedett Wolfgang Schiedernek az olasz imperializmusról tartott előadása. Az előadások adatgazdagsága csupán részben ellensúlyozta az elemzésben megmutatkozó hiányosságokat. A gyengeségek két pont köré csoportosíthatók. Az egyik a kapitalista gazdaságnak nem mint organikus (tehát a gyarmatokat is valóban felölelő) egésznek a kezelése, továbbá a gyarmatokon végbemenő folyamatok vizsgálatának, illetve a gyarmati rendszernek az anyaországok gazdasági életére való visszahatásának elhanyagolása. Ziebura professzor (Nyugat-Berlin) a francia imperializmus sajátosságairól szóló előadásában pl. hangsúlyozta, hogy a századvégi francia gyarmatosítás lényegében nem más, mint "egyfajta revans Sedan-ért", illetve a francia belpolitika problémája. Ezen nagyjából helyes gondolatot nagy adatfelsorolással támasztotta alá, mely azt volt hivatva bizonyítani, hogy Franciaország számára az egész gyarmatosítás ráfizetéses volt, a franciák többet kereskedtek pl. Angliával, mint a gyarmatokkal, később pedig gyarmataik többet exportáltak máshová, mint Franciaországba, végül a francia tőkeexport is nagyrészt nem a gyarmatokra irányult. A helytálló adatokból levont téves következtetés - nézetünk szerint - a jelenségek tisztán mennyiségi megközelítéséből ered. Kimaradt pl., hogy Franciaország "ráfizetése" csak összköltségek szintjén igaz, az egyes szektorok és érdekcsoportok vizsgálata már mást mutat. Kimaradt, hogy a gyarmat (ezuttal máshová irányuló) exportja valójában a termelők és kitermelők profitorientációju exportját, s nem pedig az anyaországtól mintegy függetlenül létező gyarmat "önérdekü" exportját jelenti, s a mennyiségi mutatók egymagában nem tükrö-

zik a gyarmatnak mint egésznek az anyaország számára való rentabilitását. A vita legszínvonalasabb előadója H.U. Wehler (Köln) az amerikai imperializmus kérdéséről beszélt. Az ennek jellemzésénél használt "Informal Empire"-t, mint a klasszikusnak tekintett angol, francia gyarmatosítást megjelölő "Formal Empire"-al való szembeállítást azonban nem fogadta egyértelmű helyeslés. R. Löwenthal tapssal kísért hozzászólásában kifejtette, hogy egyértelműbb és használhatóbb a lenini félgyarmat fogalma, mint az "Informal Empire". Az egész imperializmus-vita jól tükrözte a nyugatnémet történetírás mai állását, átmeneti jellegét. A pozitivisták illetve szellemtörténeti hagyományok a színvonalas kutatóknál már háttérbeszorultak. A modern szociológia erősen, az újabb gazdaságtörténeti iskolák (francia ill. amerikai) kevésbé éreztek hatásukat. A marxista elmélet egyes elemeit, kategóriáit polgárosított formában felhasználják, a marxista módszerből társadalmi jelenségek vizsgálatánál figyelhetünk meg átvételi kísérletet. A differenciáltságra törekvés elsősorban a már ismert történeti jelenségek sokoldalú, árnyalt bemutatásában realizálódott, az újabb adatok azonban nem ösztönözték a szerzőket újabb általánosításokra. A referensek - úgy tünik - nem vették észre, hogy a modern gyárpar korában a gyarmat és anyaország, fejlett és elmaradt országok közötti gazdasági viszonylatokban már nem a szállítások volumene, hanem magának a gyarmati rendszernek, mint a kapitalista világgazdaság organikus részének a tőkevalorizációban betöltött funkciója a döntő szempont. Ennyiben igazat kell adnunk a konferencia egyik résztvevőjének, aki - a szóbanforgó előadó felé persze kissé igaztalanul - azt a Horkheimer parafrázist idézte, miszerint "aki nem akar a kapitalizmusról beszélni, az ne beszéljen az imperializmusról". Ugyancsak el kellett vetnie tehát a súlykot G. Gillessen-nek, egy volt történésznek, hogy a Frankfurter Allgemeine Zeitung-ban (Nicht mehr im letzten Wagen, 1970 ápr. 7.) az említett imperializmus-vitát "az imperializmus kapitalista determináltságáról szóló marxista tanítás kollektív megsemmisítésének" mutathassa be. Már csak azért sem volt így, mert a szerzőket ilyen szándék nem vezette, a vitán felhozott anyagok pedig éppen a marxista analízis módszerének helyességét és szükségességét igazolták.

A szorosan vett gazdaság és technikatörténet köréből megemlítjük W. Treue (Gottingen) előadását (melyre szinte stilszerűen a Humboldt-Deutz A.G. motormuzeumában került sor) Feltalálók, vállalkozók és finanszírozók a német iparosítás kezdetén 1820-1870 címmel. Az előadó az 1818-as porosz vámtörvény, a későmerkantilista reformsorozat egyik állomását választotta kiindulási pontnak. Előadásából kitűnt, hogy a korai időszakban még jellemző a "Beamteunternehmer", 1848-ban még mindig nincs igazi vállalkozóréteg, ezek 50 %-át munkások, illetve kisiparosok-kispolgárok adják s csak a századvégre lesz jelentéktelen a részarányuk. Az idegen tőke felvétele, a profitgondolkodás eluralkodása, az ipar számára prob-

lematikus egyetemi oktatás, főleg a vegyipar megjelenése után a kutatóintézet megteremtését eredményezi. Treue kimutatta, hogy a feltaláló, vállalkozó és finanszírozó egy egységet képeznek. Az ágazatokra szakadt, sokrétű, modern gyáripár e három együttműködését tételezi fel.

A felsorolt témakörök mellett a német technikai fejlődés regionális vonatkozásairól, a hírközlésnek a legújabbkori történelemben elfoglalt helyéről is hangzottak el kisleferátumok. Ez utóbbiakból megemlítjük Boelcke előadását a második világháború alatti idegennyelvű nemzetiszocialista rádióadásokról, valamint Dröge előadását a második világháború alatti suttogó hírközlésről.

A kölni nyugatnémet történész kongresszuson a mai német történetírás átmeneti stádiuma tükröződött vissza. Az itt megjelent, a tudományág művelésében már rangosnak számító történészeket ugyanaz az utkeresés jellemzi, mint a mai pályakezdő nyugatnémet történészgenerációt.

SZÁSZ ZOLTÁN

ROSA LUXEMBURG

életrajza és bibliográfiája

Elérkezett az ideje, hogy Luxemburgról, s a luxemburgizmusról elemző historiográfiai munka szülessen. A halála után is annyira élő, ifju Luxemburg 100 születésnapja is erre sarkallhatott volna. Ilyen munka azonban nem készült el. A Luxemburg reneszánsz számos tanulmány mellett néhány életrajz megírására, Paul Frölich, a barát és harcostárs első életrajzának ujrakiadására vezetett. A Német Demokratikus Köztársaságban és Lengyelországban új dokumentumokat, illetőleg dokumentumköteteket jelentettek meg. Mindenképpen új szint hozott a Luxemburg-irodalomban Nettl munkája. Nemcsak a terjedelem imponálás: 984 lap (s itt mindjárt idekiváncozik a gondolat, vajon melyik magyar kiadó vállalkozna ilyen terjedelmes tudományos életrajz megjelentetésére), hanem a feldolgozás terrénuma, módja, színvonala is. Nettl valóban a lengyel, orosz és német vonatkozásokat egyaránt felgöngyölítette, szólt a napi harcokról, a publicisztikai írásokról csakugy mint a teoretikus értékekről. Nettl írása "akadémikus" munka, amennyiben befejezett történeti eseményeket minuciózus pontossággal követ nyomon, de ugyanakkor szenvedélyes vitázó, arccal teljesen a mához fordulva. Szocialista választ keres, ezért nyult Luxemburghoz, de Nettl nem kommunista, de nem is szociáldemokrata. A szociáldemokrata mozgalom megítélésében Luxemburg bírálatával rokonszenvezik, a kommunista pártok esetében elsősorban a sztálini korszak hibái taszítják. S minthogy Nettl nemcsak Luxemburgról, hanem a luxemburgi örökségről is irt, a sztálini kor elhibázott értékelései megintcsak elkeserítően hatottak rá. Nettl munkájával sokan vitáztak, s még bizonyára sokan vitázni fognak. Kétségtelen azonban egyfelől, hogy alighanem a legszínvonalasabb Luxemburg életrajzot írta meg, másfelől pedig az, hogy a tragikusan elhunyt fiatal történész egyike volt azoknak a nyugati független baloldali kutatóknak, akik nemcsak a multban, hanem a jelenben is a szocialista feleletet keresték. Halljuk saját szavait.

Részletek J.P. Nettl: Rosa Luxemburg c. művéből

Miért kell Rosa Luxemburgról ily nagy - vagy bármekkora - életrajzot írni? Alakját mindazok jól ismerik, akik tanulmányozzák vagy hisznek a marxizmusban. Eletének és

munkásságának fő vonala ismert. Életrajzok megjelentek - ha nem is ujabban - róla, Angliában mindössze egy életrajzot adtak ki. Vajon új fontos forrásanyag előkerült, amely új fényben világítja meg? Vajon van-e ok arra, hogy a Rosa Luxemburgról szóló ismereteket a szélesebb közönség körében terjeszteni kellene, s ha igen, akkor egy ilyen méretű könyv vajon nem taszít-e inkább, mintsem vonzana. Miután először magamat kellett meggyőzőm, hogy a könyvet megírjam, azzal kezdem, hogy ezeket az okokat ismertetem.

Sokan ismerik Rosa Luxemburg nevét, de ezek az ismeretek meglehetősen bizonytalanok, tudják, hogy német volt, zsidó és forradalmár; de ez minden, amit tudnak róla. Akik érdeklődnek a szocializmus története iránt, azok előtt világosabban áll alakja, tudják róla, hogy a német baloldal szónoka és teoretikusa volt, s egyike a Német Kommunista Párt megalakítóinak. Életének két mozzanata különösen emlékezetes: halála, amely visszatekintően is különleges, s kissé szentimentális érdeklődést kelt a forradalmár nő iránt, akit a katonák brutálisan gyilkoltak meg; a másik a Leninnel folytatott vitái... Sok nyugati olvasó számára úgy tűnik, hogy ő a marxizmus demokratikus tradícióinak legélesebbszavu védelmezője. Amennyire a marxizmus demokratikus lehet, Rosa Luxemburg képviseli ennek a törekvésnek a csucsát. Ő lett azoknak az öreg, de örökké fiatal radikálisoknak legfőbb intellektuális bázisa, akik hisznek abban, hogy a kommunizmus az erőszak és a leghatártalanabb demokrácia ötvözete lehet. Gyakori nosztalgikus pillanataikban Rosa Luxemburg nevét emlegetik. Az akcióban bekövetkezett halála elejét vette, hogy küzdjön a bolsevikok ellen, akik nézeteit a mártíromság dicsfényével övezték. A nehézség azonban ott van, hogy ugyanezek a bolsevikok és követőik, akiknek felemelkedését ő állítólag ellenezte, szintén igényt formálnak reá. Ugynevezett tévedései, valamint a félreértelmezések ellenére úgy látják, hogy Luxemburg végül is a kommunizmussal jegyezte el magát a szociáldemokrácia ellenében; tovább él, akkor a választást még határozottabban megteszi, mint a zavaros 1918-as esztendőben. A halál időpontja így kettősen végzetes ...

Igy az egyik ok, amely Rosa Luxemburg jelentőségét a történelemben és a marxista politika történetében kijelöli, az halálának időpontja. Ő és Karl Liebknecht volt talán az egyedüli marxista, akik a bolsevik forradalomért léptek fel, mélyreható kritikai észrevételeik ellenére is. Ami Rosa Luxemburg esetét különösen érdekessé teszi az az, hogy Leninnel való vitái néhány alapvető marxista problémáról egészen 1903-ig húzódnak vissza - s centrálisak Rosa Luxemburg filozófiájában ...

Rosa Luxemburg jelentősége nem ér véget itt. Bár a történelem néhány kérdésben Luxemburg ellenére döntött, ugynevezett hibáinak jelentős részét nem annak alapján kell vizsgálnunk, amit mondott vagy gondolt, hanem munkásságának

későbbi értelmezése alapján - ami a politikai viták alapján kovácsolódt ki. Mai vitalitása részben ezeknek az értelmezéseknek köszönhető, olykor pedig éppen az értelmezések ellenére hat... Marxista írókat el lehet hallgattatni, de nem halnak ki, s nem tűnnek el.

... Esméinek finom összefüggései olykor inkább homályba vesznek, ha ezeket kifejtésük frissességével vetjük össze ... Nemcsak eszméinek minősége, hanem kifejtésük módja ... Az az elkeseredett harc, amely Rosa Luxemburnak egy jelentős s méginkább a forradalmi marxizmus egy kimagasló alakjának örökségéért foly. ...

Végül, és talán ez a legfontosabb, Rosa Luxemburg autonóm politikai gondolkodó, s ezt el kell hogy ismerje mindenki, függetlenül attól, hogy valaki hisz-e vagy visszautasítja, avagy azonosítja magát a marxizmussal. Esméi felbukkanak bárhol, ahol a politikai gondolatokat komolyan tanítják... Bár ő teljesen elkötelezte magát a marxizmusnak, gondolatainak egy része a marxista kereteket meghaladja. Egy alapjában morális doktrína vezette, amikor a szociális forradalomban - és a szocialista forradalmi aktivitásban - nemcsak a dialektikus materializmus törvényeinek érvényesülését látta, hanem az emberiség felszabadulását és haladását is. Rosa Luxemburg a résztvételt hirdette, s nem azt, hogy a győztes elit kezéből passzivan kapják meg a tömegek a jutalmat ...

A jelenre való visszahatása nélkül is a lengyel és német szocialista mozgalomnak jelentős történeti alakja. Kévésbé ismeretes orosz szerepe, s noha ez nem volt elsődleges jelentőségű, mégis figyelmet érdemel... Amit irt és tett, az már a történelemé. De milyen történelemé? A világ gondolkodó embereinek egynegyede számára ezek a profétikus évek, a kommunista biblia Ótestamentuma.

Rosa Luxemburg gondolatait és tevékenységét értelmesen, de töredékesen pusztán kiadott írásai alapján is fel lehet mérni. Szinte mindezt, elsősorban a németországi történetét, korábbi életrajzírói is alaposan felhasználták. A lengyel mozgalombéli tevékenysége azonban sokkal inkább homályban maradt... A nyelv itt szintén akadály. Megkíséreltem, hogy igazságot tegyek munkásságának mind lengyel-orosz, mind német összefüggésben. Véleményem szerint Rosa Luxemburg jelentőségének mérlege most is a németországi tevékenység javára billen, de nem olyan mértékben, mint ahogyan azt az elsőrendűen német források és kutatások alapján feltételezni lehetne.

De ami a korábbi munkákból különösen hiányzott, az Rosa Luxemburg magánéletének megvilágítása ...

Rosa Luxemburg elsősorban ujságíró, pamflettista volt. Gyorsan írt és kevés javítással; s mint igazi jó prakticista, munkája is új gondolatokat szült. Stilusa nem volt könnyű: hosszú logikus mondatokban fogalmazott, amit az olvasóknak olykor két-háromszor is el kellett olvasniuk, hogy ténylegesen megértsék gondolatait ... mindez olvasóinak hü körét a párt értelmiségieire szűkítette. De szélesebb közönséghez is eljutottak gondolatai - beszédei révén, s részben ezekben, részben leveleiben írta legszebb prózáját."

(J.P. Netti: Rosa Luxemburg. London, Oxford University Press. 1966. I.köt. 1-37. lapokról)

A bevezetőt írta és a szemelvényt válogatta

JEMNITZ JÁNOS

Karl Liebknecht - Rosa Luxemburg bibliográfia

(Összeáll. Lakos Katalin)

Bp., 1972, FSZEK, 35 l.

Jó hagyományaihoz hűen ismét "évfordulós" bibliográfiával jelentkezett a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár: 1971-ben volt Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg születésének századik évfordulója. A bibliográfia adataiból kitűnik, hogy a centenáriumi esztendő java termését is felhasználta Lakos Katalin, az összeállító, s ez indokolja, hogy 1972-ben jelent meg.

Kutatóknak és érdeklődőknek egyaránt segítséget nyújt e kiadvány ahhoz, hogy a német munkásmozgalom kimagasló, nemzetközi hatású gondolkodóinak megismeréséhez megfelelő irodalmat találjanak. A bibliográfiát az egymás után következő két életrajzi kronológia vezeti be. Ez a kettős vonalvezetés mindvégig megmarad, s az egyébként is jól tagolt anyagot még áttekinthetőbbé teszi. A bibliográfiai rész két, nagyjából azonos felépítésű fejezetre oszlik: az első a magyar, a második az idegen nyelvű irodalmat idézi.

Az első fejezet bevezető egységei Liebknecht és Luxemburg magyar nyelven megjelent munkáiról és a róluk szóló, tevékenységüket méltató írásokról tájékoztatnak. Nem a bibliografus hibája, hogy e fejezetek nem gazdagabbak; történetkutatásunk és könyvkiadásunk feladata lesz, hogy a század első két

évtizedének német munkásmozgalmával és az európai kommunista mozgalom e két vezető egyéniségével jelentőségük arányában foglalkozzon.

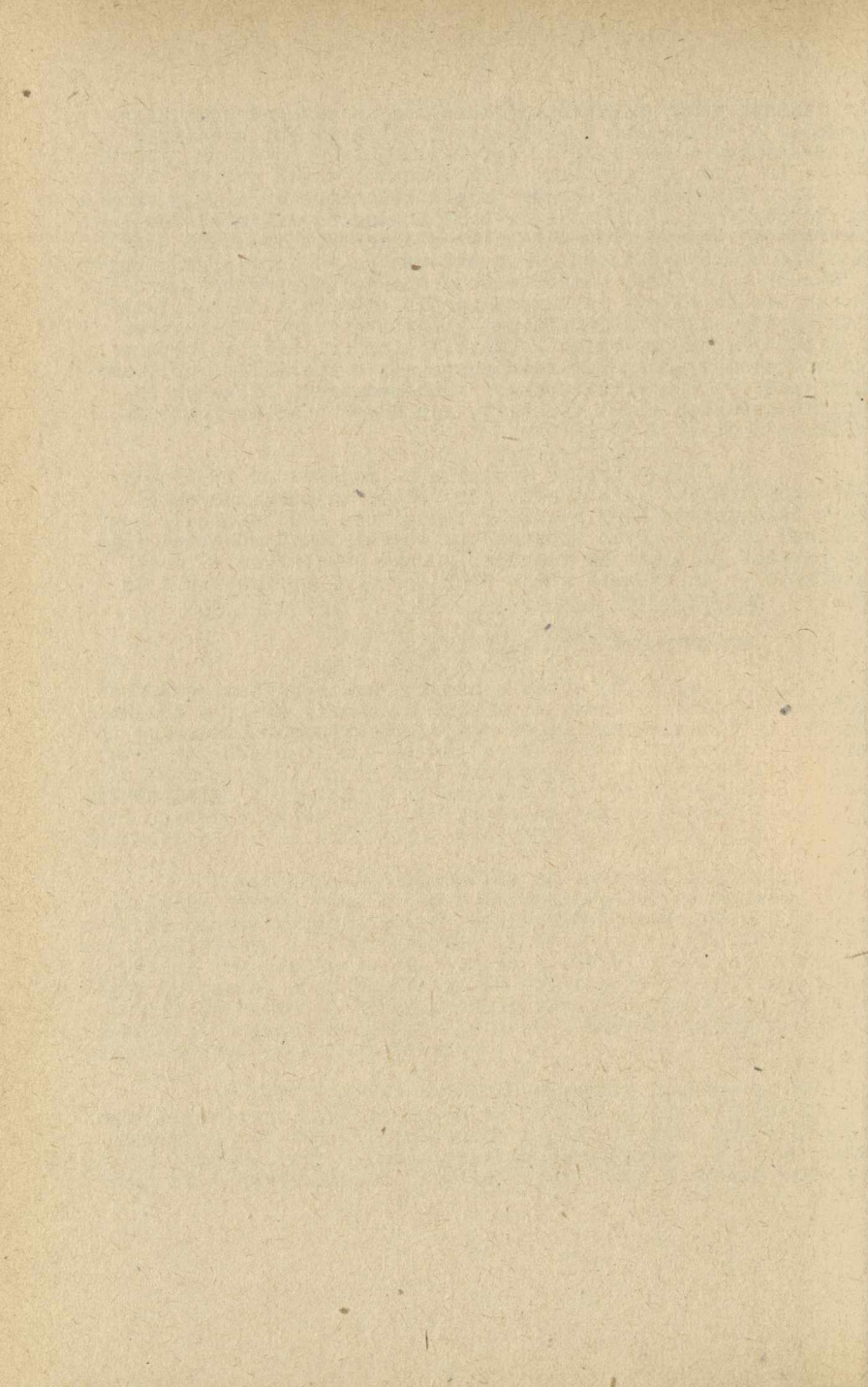
Három közös egység fejezi be a bibliográfia első fejezetét. Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg mozgalmi tevékenységének összeforrottsága, és az ennek vetületeként gyakran jelentkező szakirodalmi együtt-tárgyalás indokolja, hogy a "Harcuk a békéért, részvételük a munkásmozgalomban", a "Lenin Liebknechtről és Luxemburgról" továbbá a "Mártírjaink" című egység azokat a forrásokat gyűjtötte össze, amelyekben mindkettőjükéről szó esik. A "Mártírjaink" c. rész említésre érdemes erénye, hogy nem feledkezve meg a speciális jubileumi igényekről, a könyvrészleteken, tanulmányokon, cikkeken és megemlékezéseken kívül verseket, zeneműveket és rajzokat is említ.

Az Idegen nyelvű irodalom c. fejezet az 1950 után külföldön kiadott jelentősebb könyvekből és tanulmányokból nyújt válogatást. Nagy gyakorlati segítség a kutatóknak, hogy a szerző a Szabó Ervin könyvtárban megtalálható műveknek rögtön raktári jelzetét is megadja, s hogy tételeiben - ahol található - az idézett művek bibliográfiai apparátusára is utal.

A kiadványt névmutató zárja.

Jó lenne, ha ebben a hasznos kézikönyvben csak első lépését üdvözlénék annak a feltáró munkának, amely a korabeli forrásokig visszamenően képet nyújt a Liebknecht-Luxemburg irodalomról.

LÁNG PÉTER

ÚJ KÖNYVEK KELET-EURÓPÁRÓL

Strasimir Dimitrov, Krstju Mancsev, Istorija na balkanskite narodi, XV-XIX Vek., Nauka i Izkustvo, Szófia, 1971. 420 p.
(A balkáni népek története.)

Az elmúlt év őszén jelent meg Szófiában "A balkáni népek története" című munka.

Az utóbbi években napvilágot látott bolgár történelmi munkákban egyre világosabban észlelhető a kutatóknak az a törekvése, hogy a nemzeti történet problémáit a szomszédos népek történetével kölcsönhatásban vizsgálják, s így jussanak el a társadalmi és gazdasági jelenségek és folyamatok mélyebb, tudományosabb ábrázolásához. Ez a törekvés hatja át Bisztra Cvetková-nak a várnai csatáról "A népek emlékezetes csatája" (Pametna bitka na narodite, Várna, 1969.) írt könyvét; Krimka Sarova: "Ljuben Karavelov és a bolgár felszabadító mozgalom" (Ljuben Karavelov i blgarskoto osvoboditelno dvizsenie 1860-1867" Sofia, 1970.) c. munkáját, amelyben a szerző egész fejezetet szentel a nagy bolgár forradalmár és a szomszédos népek kapcsolatának. Veszelin Trajkov megírta "Rakovszki és a balkáni népek" (Rakovski i balkanskite narodi, Sofia, 1971.) c. művét, amelyben a Rakovszkiról rajzolt képet azzal sikerült hitelesebbé tennie, hogy feltárta a bolgár politikusnak a szerb, román, görög haladó mozgalmakhoz fűződő kapcsolatát, s tudományos alaposággal vizsgálja Rakovszkinak a szomszédos népekkel való együttműködésről vallott nézetét.

"A balkáni népek története" írói arra vállalkoztak, hogy a Balkán félszigeten élő népek történetét egymással kölcsönhatásban tárgyalják. A szerzők tisztában vannak vállalkozásuk nehézségeivel, jól látják a balkáni népeket elválasztó problémákat, de céljuk az, amint ezt könyvük előszavában is kifejtik, hogy figyelmüket arra fordítsák, ami összeköti ezeket a népeket és elősegíti közeledésüket.

Str. Dimitrov és K.Mancsev a Balkán félsziget mai államainak keretei között élő népek történetét ismertetik a XIV-XIX. századig terjedő korszakban. A könyv a bolgár olvasóközhöz készül, Bulgária történetét csak ott és annyiban érinti, amennyiben az a többi balkáni nép történetének megértését elősegíti.

A több, mint 400 oldalas munka két részből áll: az első, kisebb terjedelmű (125 old) a balkáni népek XIV-XVII. századi történetét, a második az ujjászületés korszakát (XVIII-XIX sz), az önálló balkáni államok kialakulásának körülményeit teszi vizsgálat tárgyává. A könyv nagy érdeme, hogy a balkáni népek történetének problémáit szerves egységben tekinti át az Oszmán Birodalom gazdasági, társadalmi és politikai fejlődésének kérdéseivel.

Az Oszmán állam kialakulása, hódításainak rövid ismertetése képezi az első fejezet tárgyát. Az Oszmán Birodalom gyors terjeszkedésének okát a szerzők a balkáni államok feudális széttagoltságában, az egyes feudális csoportosulások egymásközi harcában jelölik meg. "Az oszmán hódítók hadainak sorában ott látjuk a balkáni feudális urak seregeit is" - írják. (31. old.) Az oszmán hódítás következményeit pedig így összegezik: "A balkáni népek szabad politikai-kulturális fejlődésének feltételei hosszú időre eltűntek. A gazdasági fejlődés tekintetében hátralépés történt a feudális földtulajdon korai, éretlenebb formái és a zárt faluközösség konzerválása felé..."

A XIV. századi politikai-gazdasági helyzetkép ismeretése után a szerzők egy egész fejezetet szentelnek az oszmán hódításnak ebben az időben még sikeresen ellentálló Havasalföld és Moldva történetének. A következőkben az Oszmán Birodalom XVI-XVII. századi történetének világos, jól tagolt összefoglalását kapjuk. E fejezeten belül kap helyet az oszmán államképezet, valamint a kormányzati elvek leírása is.

A balkáni népek XV-XVII. századi szociális, gazdasági és politikai helyzetéről szóló IV. fejezet egyike a könyv legérdekesebb részeinek. Az Oszmán Birodalomra jellemző ázsiai típusú agrárviszonyokat fejlődésükben, mozgásukban ismerjük meg. Az egy kézben, a szultán kezében összpontosuló földtulajdon alapján keletkezett hász-timár-ziamet vakóf birtokok kialakulását az egész Oszmán Birodalom területén kísérik figyelemmel a szerzők. A mülk, vagyis a feltételek és feudális kötelezettségek nélkül adományozott magántulajdon létezését a Balkán félszigeten is kimutatják és hangsúlyozzák, hogy e birtokkategoría lehetett alapja egy örökletes birtokkal rendelkező feudális arisztokrata réteg kialakulásának. Jellemző azonban, hogy a mülk tulajdonjogának elismerését, megerősítését az ujonnan trónra lépő szultánoktól kérni kellett, II. Mehmed pedig kísérletet tett a magánfeudális birtokok felszámolására. Itt találjuk a csiflik korai megjelenési formáinak leírását is.

Már a legrégebb oszmán törvényhozás is éles különbséget tett a falusi rája és a városi lakosság között. A rája kategóriába tartozó egyének 15 évi városban lakás után polgárjogot nyertek. Az oszmán hódítás idején már létező balkáni városok általában megtartották városi jellegüket, kézműves

és adminisztratív központok lettek, kiépült a céhrendszer is. A legújabb kutatások eredményei szerint a balkáni városok lakóinak kb. 39 %-a a XVI. században muzulmán volt. Ebben az időszakban a legnagyobbak számító városok kb. 20 ezer lakóst számláltak, mint pl. Konstantinápoly, Adrianopol, Szaloniki. Athénnek 12 633, Szófiának 3 899 lakosa volt. A városokban viszonylag fejlett volt a kereskedelem. A XV-XVI. századi gazdasági életben jelentékeny szerepet játszottak a keresztények, s nem kevésbé a zsidók. A források Dimiter, Manol, Anton, Nikola nevű uzsorásokat tartanak számon. "A XV. században a diszkriminációt még nem alkalmazták olyan következetesen, a vallási tolerancia pedig nagyobb volt, mint a korabeli Európában" szögezik le a szerzők. (83. old.)

"A konstantinápolyi pátriárkaság intézménye" alcim alatt (84. old.) ismerkedünk meg az Oszmán Birodalomban működő keresztény egyház helyzetével. A keleti egyház helyzetét a következő momentumok határozták meg: a nyugati és a keleti egyház között fennálló ellentétek és az Oszmán Birodalom államszervezetének az a sajátossága, hogy kizárólag vallási szervezetek létezését ismerte el. A keleti és nyugati egyház között fennálló kibékíthetetlen ellentéteket az oszmán vezetők a maguk javára használták ki. A 14 tagú Szent Szinódus élén álló pátriárka széleskörű jogokat élvezett, a bizánci császárok idején kapott privilégiumokat csaknem teljes egészében megtartotta, még saját börtön is állott rendelkezésére, tehát büntető funkciókat is gyakorolt, döntő szava volt a keresztény lakosság ügyeinek intézésében. Ennek fejében ismerte el a keresztény egyház a szultánt ama "császárnak", akinek a szent írás parancsai szerint meg kell adni a járandóságát. Érdekesen rajzolódnak ki a nagy pátriárkák alakjai - Genadijé, (Georgi Skolarij), Kiril Lukarisé. A szerzők jól látják az egyház pozitív szerepét a keresztény népek kulturális kincseinek megőrzésében; az egyház a maga szervezetével, jogaival a mohamedanizálás legnagyobb akadálya volt. Ez a veszély egyes időszakokban komolyan fenyegette a Porta keresztény alattvalóit. A balkáni népek életében nagy szerepe volt a faluközösségnek, a számára biztosított jogok következtében a faluközösség a népi jelleg megőrzésének eszközévé válhatott.

Ebben a fejezetben térnek ki a szerzők a fanarióták szerepének vázlatos ismertetésére az Oszmán Birodalom életében. A szerzők különös figyelmet szentelnek Alexander Mavrokordatus alakjának, a karlócai békeszerződés egyik megalkotójának. (Kevéssé ismert tény, hogy Mavrokordatus évekig tartó levelezést folytatott Debrecen városával annak az 5500 tallérnak a kifizetése érdekében, amelyet a debreceniek ígértek neki, amiért a szultánnál a város kiváltság és oltalom leveleinek megerősítését kieszközölte.)

Az 5. fejezet a balkáni népek antifeudális felszabadító mozgalmait tárgyalja, de megismertet a török nép antifeudális harcaival, az 1416-ban Izmir és Manisa környékén ki-

tört felkeléssel, az 1519-ben kirobbant kisázsiai felkeléssel, a XVI. század végi antifeudális mozgalmakkal is. Itt kerülnek tárgyalásra az Oszmán Birodalom nyugati hadjáratai; a hadjáratokban elszenvedett vereségek felébresztették a reményt a török iga lerázására.

A könyv első része a balkáni népek kulturális életének ismertetésével zárul.

Az ujjászületés, a "vzrazsdane" fogalmának meghatározásával kezdődik "A balkáni népek történetének" második része. E fontos történelmi folyamat alapja a feudális termelési viszonyok bomlása, az új, kapitalista termelési viszonyok lassu térhódítása; az ujjászületés magában foglalja a nemzet-té válás, a nemzeti kultúra felvirágzásának folyamatát is. A Balkán félsziget népei nem egy időben léptek a kapitalista fejlődés útjára, s nem egyforma tempóban haladtak rajta előre. A szerzők a XVIII. század második felében az összes balkáni nép körében kimutatják az ujjászületés folyamatára valló jelenségeket, hangsúlyozzák azonban, hogy a különböző népeknél ezek a jelenségek különböző mértékben voltak jelen. A "vzrazsdane" kora a Balkán félszigeten az 1877-78-as orosz-török háborúval zárul le.

Rendkívül gazdag tényanyaggal illusztrálják a szerzők a kapitalista viszonyok térhódítását a különböző népek által lakott területeken. Az ujjászületés gazdasági és kulturális, általában felépítményi jellemzőinek kialakulásában döntő szerepe volt a kereskedelemnek, a kereskedő réteg kialakulásának. A XVI. század óta a nyugati államok a kölcsönös kedvezmények alapján állandó kereskedelmi kapcsolatokat tartottak fenn az Oszmán Birodalommal; az oszmán alattvalók - első sorban a görögök, majd az összes balkáni népek képviselői azonban csak a XVII-XVIII. században kapcsolódtak be intenzíven az európai kereskedelembe. A nagy földközi és Fekete-tengeri kikötővárosokban, Közép-Európában a balkáni kereskedők kolóniái alakultak ki. Magyarországon is a görögök néven ismert balkáni kereskedők fontos szerepet játszottak. Az Oszmán Birodalom határain kívül élő kereskedők fenntartották kapcsolataikat szülőföldjükkel, a nyugaton megukévvá tett haladó eszmék hordozói terjesztői lettek. A szerzők ezzel a ténnyel magyarázzák, illetve, mint sajátságot emelik ki, hogy a balkáni népek körében a kapitalista fejlődésre jellemző felépítményi sajátosságok sokkal intenzívebben jelentkeztek, mint ahogyan azt a gazdasági alap fejlettségi foka indokolta tette volna. Átfogó képet kapunk a gazdaság egyéb ágainak fejlődéséről is. Ezt a fejlődést tükrözik a városok életében bekövetkezett változások. A könyv külön foglalkozik a világi műveltség, a nemzeti nyelv és irodalom megteremtéséért folytatott küzdelmekkel.

A kapitalista fejlődés irányában tett haladás az oszmán feudális rend válságát, illetve annak elmélyülését eredményezte. Ennek külső és belső megjelenési formáival, az

antifeudális felkelésekkel, az egész birodalom területén eluralkodó feudális anarchiával, a reformtörekvésekkel külön fejezetben ismertetnek meg a szerzők. A gazdasági feltételek megléte ad magyarázatot arra, hogy a francia forradalom visszhangot kelthetett a legfejlettebb balkáni népek körében. A francia forradalom eszméinek leglelkesebb híve, terjesztője, az oszmán tiranizmus elleni gyűlölet kifejezője Rigas Vellistinilis volt.

A továbbiakban az Oszmán Birodalomban a XIX. század első felében végbement gazdasági-társadalmi változásokról ad hü képet a könyv. A különböző háborúkban elszenvedett vere-ségek, a belső ellentmondások kiéleződése az oszmán vezető-körök számára is nyilvánvaló tette bizonyos reformok beveze-tésének szükségességét. Elsősorban új, ütőképesebb hadsereg szervezése került napirendre, majd 1839. november 2-án kihir-dették az un. gjül hani hati-serifet, amely kimondta az Osz-mán Birodalom összes lakóinak egyenjoguságát, változtatásokat ígért az adózási rendszerben és biztosította a szabad vallás-gyakorlatot stb. A reformok jórészt papíron maradtak vagy vég-rehajtásuk lassan kínosan ment végbe. A rendkívül korrupt, feudális jellegű oszmán állangépezet nemis volt képes tényle-ges változásokat hozó reformok végrehajtására. A reformintéz-kedések főként külföldi nyomásra történtek. Az Oszmán Biro-dalom egyre inkább gazdasági függésbe került a nyugati hatal-maktól. E tekintetben egyik legjelentősebb lépés volt az 1838. aug. 16-án Angliával kötött kereskedelmi szerződés. Az egyez-mény kötelezte a Portát addigi gazdaságpolitikai alapelvéről, a mezőgazdasági és ipari termékek felvásárlása terén gyakorolt állami monopoliúmról való lemondásra. Eltörölték a belső vá-mokat, helyettük 12 % kiviteli és 3 % egységes behozatali vá-mot léptettek életbe. Ez az intézkedés az eddiginél is nagyobb befolyást biztosított a külföldi tőke számára.

A szerzők külön-külön fejezetben tárgyalják a szerb és a görög felkelés történetét, illetve az önálló szerb és görög állam megalakulásának folyamatát. A szerb és görög nép harcaiban résztvettek a bolgárok is.

A továbbiakban Montenegro, Bosznia, Hercegovina, Albánia XIX. századi gazdasági, társadalmi fejlődésének rövid áttekintését, s a felszabadulásért vívott harc főbb eseményei-nek ismertetését kapjuk.

A XIX. század első felében Havasalföld és Moldva fe-jedelemségekben szintén nagyjelentőségű változások mentek vég-be. Véget ért a fanarióták uralma, a fejedelemségek trónját a helyi boljárok képviselői foglalták el. Az 1828-1829-es orosz-török háború következményeként fontos lépés történt előre az autonómia kiszélesítése terén. (Önálló hadsereg szervezése). A végrehajtott reformintézkedések bármennyire felemások voltak is - elősegítették a termelőerők fejlődését. A nagybirtok azonban érintetlenül maradt s vele a boljárok is

megtarthatták a fejedelemségek életére gyakorolt döntő befolyásukat. Az ebből származó belső ellentétek megoldására történt kísérlet az 1848-as forradalmi mozgalmak során.

A könyv érdekes fejezete "Az osztrák uralom alatt élő délszlávok a XIX. század első felében" című. Az itt ismertetett eseményeknek természetesen igen sok magyar vonatkozása van, s nagyon tanulságos ezen eseményeket nem magyar történetíró beállításában végig kísérni.

A szerzők elismerik a Habsburg Birodalom szervező szerepét a török elleni küzdelemben és hangsúlyozzák, hogy a harcokban résztvevő emberanyag zöme a Birodalom területén élő délszlávokból került ki. A továbbiakban Horvátország Szlavónia, Dalmácia, Szlovénia, Vojvodina gazdasági-kulturális fejlődéséről kapunk képet. 1848-1849-es eseményeket röviden ismertetik a szerzők, inkább jelzik a problémákat. Annyi azonban kiderül, hogy jól látják az események osztály-háttérét s megemlítik, hogy a forradalom bizonyos szakaszában a különböző nemzetiségű parasztok együtt tudtak harcolni a feudális elnyomók ellen. S végső értékelésként hangsúlyozzák: "Jellasics bán horvát katonaságának részvétele a bécsi felkelés leverésében és a teljesen antifeudális, burzsoá-demokratikus jellegű magyar forradalom elleni harcban ellenforradalmi tett". (313. o.)

A következő fejezetek a görög állam gazdasági-társadalmi fejlődését, az 1848-as európai események görögországi visszhangját ismertetik, külön fejezet foglalkozik a keleti kérdéssel és a krími háborúval.

A XIX. sz. 50-es 60-as éveiben a balkáni népek önállóságáért, a társadalmi haladásért vívott harca döntő szakaszába lépett. Oroszország veresége a krími háborúban nem oldotta meg a keleti kérdést, a nemzetközi politikában az egyensúly elve érvényesült.

A krími háborút követő eseményeket a dunai fejedelemségeknek sikerült kihasználni egyesülésük érdekében. Az egyesülés belső politikai gazdasági feltételei megértek, s a francia diplomácia hathatós támogatása mellett Havasalföld és Moldva A. Kuza fejedelem uralma alatt egyesült, az új európai államot 1861-ben a nagyhatalmak is elismerték.

Az 1850-es években Bulgáriában az önálló egyházért, a görög papság, általában a görög befolyás lerázásáért harcoltak. Boszniában, Hercegovinában is fellendült a felszabadító harc, amelynek bázisát elsősorban a parasztság képezte. Itt igen erős szerb befolyás érvényesült. A szociális és nemzeti elnyomás elleni harc hőfokát mutatja az a tény, hogy egyetlen évtized alatt (1850-1860) három parasztfelkelés tört ki ezen a területen. A Boszniában és Hercegovinában zajló felkeléseket és mozgalmakat Montenegro támogatta, emiatt

1852-ben 30-ezres török hadsereg támadta meg a kis fejedelemséget. Az európai hatalmak beavatkozása azonban megakadályozta Montenegró okupálását, s határainak kijelölésére nemzetközi bizottságot küldtek ki. Az 1860-as évek sem hoztak nyugalmat ezen a területen, 1861 elején újból felkelés tört ki Hercegovinában, ez újból Montenegró beavatkozását váltotta ki, ami 1862-ben az Oszmán Birodalommal való összeütközésre vezetett. A háborus események nagy emberáldozatokat követeltek, óriási anyagi károk keletkeztek, 62 falut égettek fel, a parasztok földönfutóvá váltak. Franciaország és Oroszország beavatkozása azonban ezuttal is megmentette Montenegrót.

A továbbiakban a Habsburg Birodalom területén élő délszlávok mozgalmait, a Bach korszakot, majd az osztrák-magyar kiegyezés körülményeit jellemzik a szerzők. Rövid áttekintést kapunk Görögország, Szerbia, Románia bel- és külpolitikai problémáiról, az 1866-1869-es krétai felkelésről. Külön figyelmet szentelnek az Omladina tevékenységének. Viszonylag részletesen tárgyalja a könyv az első balkáni szövetség létrejöttének körülményeit. (1866-1868.)

"A balkáni népek története" utolsó fejezetében a keleti kérdéssel kapcsolatban 1875-1879-ben kiéleződő válság eseményeivel, az 1876-os bolgár felkelés, a Szerbia-Montenegró és az Oszmán Birodalom közti háború eseményeivel ismerkedünk meg.

A XIX. sz. 50-es éveiben kibontakozó gazdasági-társadalmi változások, a balkáni népek felszabadító mozgalmának megerősödése, az Oszmán Birodalom sorsára oly nagy hatással lévő események a török társadalomban új erők színre lépését, az új oszmánok mozgalmának kibontakozását segítették elő. Az új oszmánok a Birodalom problémáit alkotmány bevezetésével vélték megoldani. 1876-ban II. Abdul Hamid trónra lépését segítették elő az alkotmány bevezetésének ígérete ellenében.

A könyv a berlini kongresszus határozatainak ismertetésével fejeződik be.

"A balkáni népek története" a bolgár történetírás első, sikeres kísérlete a sok buktatót rejtő téma feldolgozására. A gazdag tényanyag az alapvető folyamatok érzékeltetését szolgálja. A szerzők végig hűek maradnak az előszóban kifejtett elvükhöz - elsősorban arra irányítják a figyelmet, ami összeköti a balkáni népeket, könyvük a népek közti barátság megerősítését és nem az ellentétek kiélezését szolgálja.

A vitathatatlan érdemek mellett azonban rá kell mutatnunk néhány hiányosságra is, ami végső soron nem von le a munka értékéből. A balkáni népek sorsa összefüggött és összefügg a többi európai nép sorsával; e kapcsolatokat a szerzők jól látják, de egészében nem eléggé világosan rajzolódik ki a balkáni események európai háttere. Különösen hiányolható

Havasalföld és Moldva XV. századi történetének ismertetése során, amikor pl. Magyarország is komoly szerepet játszott a balkáni népek életében. (37-41. old.)

Kétségtelen, hogy a délszláv népek óriási áldozatokat hoztak a török elleni harcban, de említést érdemel az a tény is, hogy a közös ellenséggel vívott harcban a magyar nép is részt vállalt.

A könyv külön fejezetet szentel a francia forradalom balkáni hatásának, azonban a sokkal nagyobb visszhangot keltő, a balkáni felszabadító mozgalmakra sokkal inkább kiható 1848-as események elaprózva, két fejezet anyagában csak futólag, sulyuknak és következményeiknek nem megfelelő módon kerültek tárgyalásra. (285-312. old.)

A szerzők helyesen a mai államhatárok közt élő balkáni népek történetét tárgyalják, azonban e tekintetben nem eléggé következetesek; a mai Romániát képező Havasalföldnek és Moldvának történetét az általuk tárgyalt egész történelmi szakaszban figyelemmel kísérik, de az Erdélyben élő románság problémái elkerülik a figyelmüket, ennek ellenére a Budai Nagy Antal vezette 1437-es parasztfelkelés Havasalföld és Moldva XV-XVII. századi történetében kerül tárgyalásra. (36-37. old.) Ilyen körülmények között nem hangzik elég meggyőzően az az érvelés sem, hogy az 1850-es évek végén Ausztria az egységes román állam megalakulását többek között azért igyekezett megakadályozni, mert tartania kellett Erdélynek az egyesült dunai fejedelemségekhez való csatlakozásától.

Nem érthetünk egyet az osztrák-magyar kiegyezés olyan leegyszerűsítésével sem, ahogy azt a szerzők teszik: "1867-ben egyezség jött létre az osztrák és a magyar burzsoázia között a Habsburg Monarchiának dualisztikus alapokon való átszervezésére" (357. old.).

A balkáni népek története 1971. őszén, több mint 3000 példányban került könyvpiacra, s néhány hónap alatt elfogyott. Ez a siker remélhetőleg kiadót és szerzőt arra ösztönöz majd, hogy egy második, javított kiadással elégitse ki a kétségtelenül meglévő élénk érdeklődést.

BUR MÁRTA

Nikolaj Todorov - Veszelin Trajkov: Bolgari ucsasznici v borbite za oszvobozsdenieto na Gãrcija 1821-1828. Szõfia, 1971. Izd. na Bãlgarszkata Akademija na Naukite, 1020 p. (A Görögország szabadságáért folyó harcok bolgár részvevõi 1821-1828.)

A Bolgár Tudományos Akadémia Balkanisztikai Intézetének kiadásában megjelent vaskos iratkiadvány a XIX. sz. első harmadának igen fontos jelenségét tárja fel, bolgár önkéntesek részvételét a török állam ellen vívott görög szabadságharcban. A kötetet a Balkanisztikai Intézet igazgatója és egyik vezető munkatársa állították össze. Nikolaj Todorov egyébként a problémáról már könyvet is jelentetett meg, részben az itt közölt dokumentumok alapján.

A kötethez terjedelmes előszót írtak a szerkesztők. Ez a görög szabadságharc jelentőségét abban látja, hogy a Szent Szövetség ellenforradalmi időszakában a forradalmat vitte tovább. A szerzők utalnak arra, hogy a szabadságharcban vezető szerepet játszó görög burzsoázia közvetítő kereskedelmet folytatott, külföldi országokban telepedett meg, és a későbbiekben is ezeknek a külföldi hatalmaknak az érdekeit képviselte. Ezután a bolgárok részvételét mutatja be az előszó a szabadságharcot előkészítő Filiki Eteria szervezetében, részletesen tárgyalja a hadi eseményeket, majd a bolgárok részvételét. A leghíresebb Hadzsi Hriszto, jellegzetes korabeli pályafutással, Belgrádban született, atyja és bátyja a szerb felkelésben estek el. Ő azonban bolgárnak vallotta magát, Mohamed Ali szolgálatában állt egy darabig, és amikor az egyiptomi csapatokat bevetették a görögök ellen, átállt a szabadságharcosok oldalára. Ilyen eset elég sokszor fordult elő. A bolgár szabadságharcosok közül sokan 1828 után is Görögországban maradtak, nyomorogtak, a kötet számos dokumentuma segélyért folyamodó kérvényeiket közli.

A kötet görög levéltárakból gyűjtött anyagot közöl (az utolsó dokumentum kivételével), ezek egy részét még Nikola Trajkov gyűjtötte az 1930-as években. Összesen 754 iratot közöl a kötet, ebből a legnagyobb rész, 545 dokumentum egyes bolgár részvevőkre vonatkozik, ezt a részvevők betürendjében és azon belül időrendben közlik. 21 dokumentum több bolgárról vagy ismeretlen nevékről szól. 167 dokumentum a szabadságharc idejéből való jegyzékek a harcosokról, ezekből a bolgár neveket sorolja fel. 6 dokumentum az elesetteket és sebesülteket sorolja fel (ugyancsak csupán a bolgárokat említi meg), és hasonló 15 dokumentum a kitüntetéseket kapott harcosok névsorával. Az utolsó dokumentum orosz nyelvű, az 1821-es moldvai betörés után Besszarábiában foglyul ejtett Eteria-tagok névsorával (szintén csak a bolgárokat sorolják fel). Ennek a kivételével valamennyi görög dokumentumot eredetiben közlik, minden helyesírási és egyéb nyelvi sajátosság megtartásával, és bolgár fordítással. Az egyes dokumentumok-

hoz rövid regesta és szükség esetén magyarázó jegyzetek járulnak. Kár, hogy az eredeti és a fordítás egymás után került elhelyezésre, és nem párhuzamosan, ami megkönnyítette volna a használatot. Néhány dokumentum fényképe és Hadzsi Hriszto korabeli arcképe egészíti ki a kötetet.

A dokumentumok sorába mindent felvettek, ahol bolgár harcok nevét említik, így akár egy elismervényt egy puskátvétéléről, vagy zsold kifizetéséről, vagy utasításokat a katonai teendőkről. A legértékesebb anyagnak egyrészt a különböző jegyzékek látszanak, amelyek számszerű adatokat is nyújtanak (a görög dokumentumok 563 bolgár nevet tartalmaznak összesen, az egyetlen orosz 167 nevet). Ugyancsak fontosak az utólagos kérvények, ezekben sorolják fel az egykori harcok pályafutásukat, tehát katonai részvételük szempontjából hasznos, bár a cél, amelyért ezek az iratok készültek, óvatosságra int.

A kötethez elég részletes francia rezümé járul, amely az előszó rövidített változata. Hasznos a négyfajta mutató. Az első a görög forrásokban előforduló bolgárok mutatója, a legfontosabb személyi adatokkal, ahol ez lehetséges. A második a Filiki Eteria bolgár és bulgáriai származású tagjait tartalmazza, az orosz forrás alapján, szintén személyi adatokkal. A harmadik a dokumentumokban említett egyéb neveket tartalmazza, elsősorban a szabadságharc görög részvevőit, és itt a nevezetesebbeknél viszonylag részletes magyarázatot is találunk. Végül a földrajzi névmutató is tartalmaz magyarázatokat, kevésbé ismert nevek esetében.

Hasznos kiadvány, úgy tűnik, hogy a kérdés teljes anyagát sikerült összegyűjtenie. Forrásértékén túlmenően a balkáni népek forradalmi együttműködésének bizonyítéka.

NIEDERHAUSER EMIL

Strasimir Dimitrov, Vsztanieto ot 1850. godina v Blgaria. Szófia, Bolgár Tudományos Akadémia, 1972. 185 p. (Az 1850. évi felkelés Bulgáriában.)

A bolgár történetírókat az 1850-es felkelés problémája a múlt század vége óta foglalkoztatja. Az 1880-as években Dimiter Marinov etnográfus és történész széleskörű, a felkelés történetére vonatkozó adatgyűjtő munkát folytatott. Elsősorban a szájhagyományokra, a résztvevők visszaemlékezéseire terjedt ki a figyelme. Ezek a források az 1850-es eseményeket helyi jellegű, helyi hatalmaskodások és törvénytelen ségek által kiváltott mozgalomként tükrözik. A következő

évtizedekben, bár újabb és újabb írásos források váltak hozzáférhetővé, a felkelésről alkotott kép lényegében nem változott, még a marxista történetírás is spontán, főleg helyi jellegű sérelmek orvoslása céljából megindult parasztfelkelésnek tartotta az 1850-es mozgalmakat.

St. Dimitrov igen jelentős, a bolgár, jugoszláv, török és a különböző európai levéltárak anyagának feldolgozása után, az időközben jelentősen kiszélesedett, e korszakra vonatkozó kutatások eredményeire támaszkodva kísérel meg a XIX. századi bolgár történelem ez igen fontos mozzanatának új szempontok szerinti bemutatását.

A bevezető rész után, amely a tárgyra vonatkozó kutatások eddigi eredményeit, a legfontosabb forrásokat veszi szemügyre, a könyv első fejezete - "Az agrár-viszonyok fejlődése és a parasztek helyzete a felkelés előestéjén" az események gazdasági-társadalmi hátterét rajzolja meg.

A felkelés eseményeinek színhelye Észak-Nyugat Bulgária, a vidini szandzsákság, nagyjából a hajdani Vidini Bolgár Cárság területe, amely viszonylag hosszú ideig a szultán vazallusaként szerepelt, tehát nem volt az oszmán adminisztrációnak alávetve, így az oszmán feudális rendszer itt a XV. században alakult ki, a timarióták kezére adva a föld jelentős részét. Emellett a khasz birtok jelenléte is kimutatható ezen a területen. (Pl. Vidin városa khasz birtok volt.)

A XVII-XVIII. században - a szerző szerint elsősorban a politikai események - háborúk, belső villongások - következtében a falvak egész sora néptelenedett el és nagy-kiterjedésű földek maradtak parlagon. Az így keletkezett szabad földekre aztán a különböző befolyásos emberek, az oszmán feudális urak, helyi állami tisztviselők tették rá a kezüket. Az új birtokosok következtében ellentálltak az olyan szultáni parancsoknak, amelyek az elsajátított földeknek a parasztek kezébe való visszajuttatását sürgették. A nagy futások után visszatérő parasztek már nem tudtak tapia-at, vagyis olyan hivatalos iratot szerezni, amely bizonyos birtoklási jogot biztosított volna számukra, s amellyel a parasztek általában rendelkeztek. Kialakult és egyre inkább növekedett az ún. "gospodarsko zemevladenie" - a földesuri birtok a parasztbirtok rovására. Ilyen körülmények között ezen a területen központi problémává vált a föld birtoklásának és a feudális járadék elsajátításának kérdése. A központi hatalom érdekei egybeestek a parasztek érdekeivel, t. i. azt a régebben létező gyakorlatot igyekezett visszaállítani, amely szerint a parasztekot illeti a földbirtok joga és adót, szolgáltatást az államnak kell fizetnie, s nem az időközben erőszakos módon birtokba került rétegnek. A szultáni hatalom azonban nem volt elég erős ahhoz, hogy a parasztekot birtokukba visszahelyezze, s végeredményben intézkedéseivel a feudális urakat támo-

gatta. - Ezen a területen a törvénytelen ségek és erőszakoskodások napirenden voltak. A könyv számtalan példát hoz a parasztok kétségbeesett helyzetének illusztrálására.

Az 1846-1848-as években feszültté vált a helyzet Észak-Nyugat Bulgáriában. Határterületről lévén szó, a központi hatalom nyugalmat akart, s bizonyos intézkedéseket tett a lakosság terheinek csökkentésére, de lényeges változások nem történtek.

Érdekes körképet kapunk az 1848-1849-ben kialakult balkáni politikai helyzetről a második fejezetben. Az európai események nem maradhattak hatás nélkül az Oszmán Birodalomra. A szerző igen részletesen elemzi a nagyhatalmak e területtel kapcsolatos terveit. Igen lényeges volt Szerbia állásfoglalása. A szerb vezetőkörök a délszlávok egyesítésének megvalósításán munkálkodtak, s ennek érdekében igyekeztek hatást gyakorolni elsősorban Észak-Nyugat Bulgáriára, ahol a felgyülemlett elégedetlenség miatt igen kedvező talaj mutatkozott a külső befolyás számára. A havasalföldi forradalom eseményei részben a Duna-menti területeken, szinte a bolgár parasztok szem előtt játszódtak le. Ez kétségtelenül bizonyos tanulsággal szolgált számukra a későbbiekben. Bolgár területen azonban 1848-49-ben fegyveres felkelésre nem került sor. A Porta erélyes, preventív intézkedései ekkor lehetetlenné tették a nyílt megmozdulásokat. Ebben az időszakban az Oszmán Birodalom külpolitikai helyzete javult, Oroszország részéről ránehezedő nyomás, annak az európai eseményekben való aktív részvétele miatt enyhült.

Az oszmán hatalommal való nyílt összeütközés az 1848-49-es európai forradalmak időszakában ugyan nem mutatható ki, de a szerző bőséges adatokkal bizonyítja, hogy Észak-Nyugat Bulgáriában forradalmi megmozdulások, felkelés előkészítése céljából kifejtett szervező tevékenység folyt és ebben szerepet kaptak olyan emberek is, akik valamilyen formában kapcsolatba kerültek a Magyarországon lejátszódó eseményekkel.

A következő fejezet az 1850-es felkelés konkrét előkészítésének eseményeit tárgyalja. Bár 1848-49-ben minden megmozdulást még csirájában sikerült elfolytani, 1850 elején a bolgár parasztok újból szervezkedni kezdtek. A szervezkedésről a szerb kormány szinte azonnal értesült, de mereven elzárkózott annak támogatása elől, sőt a szervezkedésben komoly szerepet játszó Ivan Todorovot, a szerb hadsereg altisztjét (származására nézve Vidin környéki bolgár) letartóztatták. Ez az intézkedés a külső segítséghez fűződő reményeket nyirbálta meg, de a szervező munka folyt tovább, s ennek különböző szakaszai a források alapján jól nyomon követhetők. 1850 első hónapjaiban a Rakovisi kolostorban az Észak-Nyugat bulgáriai falvak képviselői rendszeresen tanácskozássra gyűltek össze.

A résztvevők neve részben ismeretes. Főleg a falvak előljárói, tekintélyes emberei vettek részt a felkelés előkészítésében. Kialakították a felkelés lefolytatásának tervét, az említett keserű tapasztalatok ellenére igyekeztek a szerb hatóságokkal kontaktust találni, s ilymódon a felkelés számára kedvező külpolitikai feltételeket biztosítani.

A felkelés eseményeinek részletes tárgyalására a könyv negyedik fejezetében kerül sor. A felkelés legnagyobb, legjelentősebb vállalkozása Belogradcsik erődjének ostroma volt - 1850 júniusában. A felkelő parasztok azonban a túlerőben lévő oszmán fegyveres erőktől vereséget szenvedtek, s nem kerülhették el a legyőzöttek sorsát.

A vidini szandzsákon kívül felkelést készítettek elő a nisi elajetben is, de az irányító bizottságot a felkelés kirobbanása előtt felfedezték, így a tervek itt meghiusultak.

A Porta álláspontja az volt, hogy a rendkívül bonyolult külpolitikai helyzetben a felkelést gyorsan és lehetőleg nagyobb vérontás nélkül kell felszámolni, nehogy a keresztény alattvalók védelmében történő külső beavatkozásra szolgáltatásnak ürügyet. Ezt a tervet azonban távolról sem sikerült megvalósítani. A parasztok az elszenvedett vereségek után nem alázkodtak meg, nem tértek vissza falvaikba, hanem folytatták a harcot elemi követeléseik teljesítése, a föld birtokjogának megszerzése és az önkényeskedések megszüntetése érdekében. A felkelő parasztok nehezen megközelíthető helyeken szervezett táborokba vonultak vissza, vagy megerősítették falvaikat, fegyveres őrségeket szerveztek, így igen komoly felkelési góccokat létesítettek.

A dolgok ilyen állása kikerülhetetlenné tette a külföldi beavatkozást ill. közvetítést a bolgár parasztok érdekében. Elsősorban Szerbia igyekezett enyhíteni a rendkívül feszült helyzetet, tárgyalt mind a parasztok, mind az oszmán hatalom képviselőivel, javaslatokat terjesztett elő a felkelt parasztok megbékítése érdekében. Az európai hatalmak szintén fokozott érdeklődést tanúsítottak az ügy iránt, így a Porta véres megtorlás helyett specialis küldöttei által tárgyalásba bocsájtkozott a meghódolásra gondolni sem akaró parasztokkal. A tárgyalások és a nagylelkű ígéretek végül is megtették a magukét, a parasztok lassanként visszatértek falvaikba, illetve újból a szultán hűségére tértek. A hivatalos hatalom által tett ígéretek törvényes alapot szolgáltatottak arra, hogy a parasztok követeléseik megvalósításáért legalisan harcolhasanak tovább.

A következő időszakban elkeseredett harc folyt a földesuri birtokok felszámolása érdekében, hiszen a parasztok rovására meggazdagodott réteg minden eszközzel védelmezte megszerzett pozícióit. A parasztok következetesen, kitar-

tással harcoltak, delegációkat küldtek Konstantinápolyba, ahol nem csak a Portánál, hanem a külföldi követségeken is előadták követeléseiket. Különösen az orosz diplomáciai testületnél találtak együttérző támogatásra.

A földért folytatott harc időszakában felmerült a bolgár autonóm terület szervezésének terve, követelése is. E tekintetben a szerb vajdaság példája hatott ösztönző erővel, azt tekintették példaképnek.

A földkérdés megoldása, a szultáni hatalom által tett ígéretek teljesítése a földesurak ellenállása miatt elhúzódott, ezért 1851 elején újból forróvá vált a hangulat Észak-Nyugat Bulgáriában. Fegyveres felkelés kitörésétől lehetett tartani. A mozgalmak vezetőit internálták, kemény rendszabályokat vezettek be. A paraszti követelések teljesítése elől azonban nem lehetett kitérni, a földesuri birtokokat végül is likvidálták, a föld a parasztok kezébe került.

A könyv befejező, összefoglaló fejezete összegezi az újabb kutatások eredményeit.

A könyv nagy érdeme, hogy az 1850-es bulgáriai parasztmozgalmakat sikerült új megvilágításba helyezni, az európai eseményekkel, politikai erőviszonyokkal meglévő kapcsolatát feltárni, s helyi, elszigetelt jellegéről vallott egyértelmű nézeteket megingatni. Ez természetesen nagy lépést jelent előre a XIX. századi bolgár történelem hivebb, teljesebb ábrázolásában.

BUR MÁRTA

Cvetana Todorova, Diplomaticseszka isztoria na vnsnite zaemi na Blgaria 1888-1912, Szófia, Nauka i Izkustvo, 1971, 497 p. (A Bulgáriának 1888-1912 között nyújtott külföldi kölcsönök diplomáciai története.)

Cvetana Todorovának, a Bolgár Történettudományi Intézet főmunkatársának munkássága, kutatása a magyar gazdaságtörténészek különös érdeklődésére tarthat számot. Bár korábban a bolgár ifjúsági mozgalom történetével foglalkozott, legutóbbi művei "Bulgária függetlenségének deklarálása 1908-ban és az imperialista erők politikája" ("Objavjavaneto na nezavisimoszta na Blgaria prez 1908 g. i politikata na imperialiszticeszките szili", Szófia, 1960.) c.könyve, valamint "Über die Politik Österreich- Ungarns gegenüber Bulgarien (1878-bis 1912) (In: Österreich- Ungarn in der Weltpolitik 1900-1918, Berlin, 1965) c.tanulmánya bizonyít-

ják, hogy ma érdeklődésének középpontjában Bulgária XIX. századvégi története áll, s ezen belül is különös figyelmet szentel a külső gazdasági tényezők befolyásának a fiatal bolgár állam fejlődésére. Ismertetésre kerülő, legutóbbi munkája "A Bulgáriának 1888-1912 között nyújtott külföldi kölcsönök diplomáciai története" e korszak történetével foglalkozó munkásságának fontos szakaszát zárja le.

A munka hatalmas tényanyag összegezése. Ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy Bulgária történetének a töröktől való felszabadulástól 1912-ig terjedő korszaka igen hiányosan van feldolgozva, már a források összefoglaló, kritikai bemutatása is igen nagy jelentőséggel bírna, de Cvetana Todorova könyve ennél sokkal többet nyújt. A munka Bulgáriának a századfordulón lejátszódó diplomáciai- külpolitikai történetével foglalkozik és a ma hozzáférhető bolgár és külföldi levéltárak idevonatkozó anyagának, valamint a bolgár, szovjet, német, angol, francia, szerb stb. irodalom felhasználása, elemzése után készült el. A szerző a bolgár államkölcsönök történetének ismertetése során megrajzolja az európai fináncőke balkáni ekspnaziójának történetét is és igen határozott vonásokkal jellemzi a kis, gazdasági fejlődésükben elmaradt országok sorsát a kapitalizmus és imperializmus világrendszerében.

Bulgária a századfordulón fokozatosan került gazdasági- pénzügyi függésbe az imperialista hatalmaktól. A szerző ezt a folyamatot lépésről lépésre követi nyomon s rendkívül gazdag tényanyagát a következő kérdések köré csoportosítja (meghatározza ezzel a könyv fejezeteinek témáit is): Bulgária bevonása az európai kölcsön-politika szférájába; az Osztrák-Magyar Monarchia kölcsön-politikája Bulgária viszonylatában; Bulgária Franciaország kölcsön-politikájának érdekkörében; a külföldi pénzügyi befolyás Bulgáriában; a francia kölcsön-politika monopóliumhelyzete; a nemzetközi pénzügyi ellenkezés bevezetésére irányuló törekvések.

A könyvnek igen gazdag név és tárgymutatója van, ezenkívül angolnyelvű tartalom-ismertetéssel egészítették ki.

Az osztrák-magyar kölcsöntőke szerepének ismertetése a szófiai Állami Levéltár, a bécsi levéltárak és az O.L. mikrofilm anyagának feldolgozása alapján történt. A szerző időrendi sorrendben, nagyon részletesen tárja fel az 1889-es bécsi kölcsön diplomáciai előkészítésének folyamatát, valamint Budapest részvételét ebben az akcióban. A 30 millió levát kitevő kölcsönt főleg a hadsereg felfegyverzésére, hadianyag szállítmányok lekötésére használták fel. A megrendelések gyakorlati lebonyolításánál igénybe vették gróf Kálnoky szolgálatait, ő közvetített az osztrák és német hadianyaggyárosok, valamint a bolgár kormány között. A kölcsön kisebbik részét a Caribród-Vakarel vasutvonal befejezésére és a

Rusze-Várna vasutvonal megvásárlása után fennmaradt angol tartozások rendezésére használták fel.

A szerzőnek az 1889-es osztrák kölcsönről adott értékelését így foglalhatjuk össze: ez a pénzügyi művelet nem egyszerűen egy külföldi hatalomtól való pénzügyi függést eredményezett, hanem sokkal többet ennél: Bulgária a nyugati kölcsön-politika hálójába került. Bár az 1889-es kölcsönt egy osztrák bankkal kötötték meg, az valójában a német és francia tőke közvetítője volt.

A külföldi kölcsönök nem hatottak közvetlenül a termelés fellendítése irányában, mert azokat a vasutépítésbe fektetett összegeken kívül nem a termelés fellendítését célzó létesítményekbe fektették be, így az nem is válhatott valóságos, a szó közgazdasági értelmében vett tőkévé.

A szerző szerint Bulgáriát és a szomszédos balkáni országokat "... a nyugati kölcsönpolitika az imperialista kizsákmányolás objektumaivá tette és a európai kapitalista államközösség nem teljesjogu tagjaivá változtatta." (44.o.) S ha a balkáni országok mégsem veszítették el politikai függetlenségüket, az csak annak volt köszönhető, hogy az imperialista erők között komoly érdekellentétek voltak balkáni politikájukat illetően és a balkáni kormányoknak ezt sikerült kihasználni, kettős játékot folytatva kihasználták a nagyhatalmak versengését és pénzügyi köreiknek azt a törekvését, hogy kölcsönök nyújtásával szerezzenek pozíciókat a balkáni országokban. Az imperialista hatalmak közötti lavirozáson kívül a balkáni országok állami függetlenségének megőrzése irányában hatottak azok a társadalmi erők, amelyeknek legfőbb törekvése a nemzeti függetlenség megőrzése volt. Ilyen társadalmi bázisról elsősorban Bulgáriában és Szerbiában beszélhetünk.

BUR MÁRTA

Richard Marsina: Študie k Slovenskému diplomatáru. I. Historické študie 1971. XVI. köt. 5-108.1.
(Tanulmányok a szlovák diplomatáriumhoz.)

A Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. I.c. kiadvány szerzője, mint azt könyve bevezetőjében is jelezte, a kötetben szereplő hamisítványokkal kapcsolatos felfogását külön tanulmányokban kívánja részletesen megindokolni. Ezt a munkát a IX-XI. századi hamisítványok vonatkozásában ebben a hosszú tanulmányában, az eddigi irodalom fölényes ismeretében, azt továbbfejlesztve és saját eredményeit beépítve teszi meg. Nincs itt helyünk arra, hogy igen finom és körültekintő kritikai módszerét részleteiben ismertessük, csak végeredményeinek felsorolására korlátozódunk.

II. Adorján pápa Rastislavhoz, Svätoplukhoz és Kocelhez intézett 869-es oklevélről, amely csak Metód életrajzában és Cirill és Metód dicséretében maradt fenn ógyházi szláv formában, azt állapítja meg, hogy csakugyan volt eredetileg ilyen oklevél, ennek hitelesebb szövegét a második forrás őrizte meg, a levél hitelesebb szövegét, amely arról szól, hogy a pápa Metódot érsekké nevezte ki és saját legátusává a morva és pannóniai szlávokhoz, hogy őket saját nyelvükön az igaz hitre oktassa. A szláv nyelvű liturgiára vonatkozó megállapítások azonban olyan óvatos és sokféleképpen interpretálható megfogalmazásuak, hogy nem lehet egyértelműen a szláv liturgia engedélyezésének tekinteni ezt a levelet.

VIII. János pápa 880 juniusából kelt oklevele hiteles, de ez is csak eltűri a szláv liturgiát. V. István pápa 885 utolsó negyedéből kelt, a szláv liturgiát betiltó levele ugyancsak hiteles, amit bizonyít az V. István feltétlenül hiteles Commonitoriumával való szövegegyezés, a részletesebb levél azonban egy Wiching püspök által VIII. János nevében készített hamisítványra hivatkozva tiltja a szláv nyelvű liturgiát. A változás a pápai udvar és Bizánc kapcsolatában beállt fordulat következménye.

Pilgrim passauai püspök 973 táján készült hamisítványait természetesen Marsina is hamisítványoknak tekinti, de felvette diplomatáriumába, mert reális adatokat is tartalmaznak. Német Lajos 829-es hamis oklevele a passauai és salzburgi egyházmege elhatárolásáról szintén valószínűleg hiven tükrözi a 820-as évek helyzetét. Theotmar salzburgi érsek és suffraganusai 900-as levele a pápához viszont hitelesnek tekinthető, célja az egykori szláv egyházmege helyreállításának megakadályozása.

A prágai püspökség határait körülíró, 1086. április 29-ére datált, III. (ill. valójában IV.) Henrik nevében szóló oklevelet Jaromir-Gebhárd prágai püspök hamisította annak érdekében, hogy megakadályozza a morva püspökség további fenn-

állását. Jaromir bátyjától, II. Vratislav cseh fejedelemtől, aki éppen 1085-ben a mainzi zsinaton kapta meg a királyi címet, bizonyos szóbeli ígéretet kaphatott ilyen vonatkozásban, és erre alapozva készíttette el a hamisítványt. Az oklevél pecsét utján történő hitelesítésére nem került sor, a császári udvar Vratislav végeredményben elutasító álláspontját fogadta el. A püspökség határainak leírása három különböző részből áll, az északi és nyugati határvidéken lévő törzsek nevét valamilyen X. századi feljegyzésből vehették, Krakkó határait Jaromir 1067. évi krakkói tartózkodása alapján állították össze, a keleti és déli határok igen zavaros felsorolása kifejezetten a morvaországi püspökség léte ellen irányul, tehát csak Jaromir törekvéseit tükrözi, nem tényleges állapotot. Adatai tehát csak más, hiteles adatokkal összevetve használhatók.

NIEDERHAUSER EMIL

Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Tomus I. Inde ab a. 805 usque ad a. 1235. Ad edendum praeparavit Richard Marsina. Bratislava, 1971, Academia Scientiarum Slovaca, XLVIII, 472 p., 25 tb.

A magyar történészek körében jól ismert és nagyrabecsült szlovák medievista több mint egy évtizedes munkásságának eredményét tartalmazza ez a kötet, egy nagyobb vállalkozásnak első kötete. A vállalkozás koncepciójáról a terjedelmes előszó tájékoztat. 1956-ban kezdett hozzá a szerző a Szlovákiára vonatkozó, 1301-ig terjedő okleveles és missilis anyag (sőt gyakorlatilag az elbeszélő források kivételével mindenfajta írott forrás) összegyűjtéséhez. Az első kötet az 1235. szept. 21-ig, a II. András haláláig terjedő anyagot tartalmazza, Nagy Károly egyik 805-ös capitularéjának a szlávokkal folytatott kereskedelemre vonatkozó törvényétől kezdve.

Az anyag kiválasztásában a szempont alapvetően az volt, hogy a Szlovákia mai területére vonatkozó adatokat ölelje fel, ezt azonban elég szélesen értelmezve, így az egészen korai anyagnál általában a szlávokra, később a nagymorva államra vonatkozó anyagot is közli, sőt a Pribina és Kocel pannóniai fejedelemségére vonatkozót is, amelynek továbbra is voltak kapcsolatai a szlovák területtel. 1001-től kezdve a területi vonatkozásokon túlmenően azokat az egész Magyarországra vonatkozó okleveleket is közli, amelyek kihatottak a szlovák területre is, mint ennek a történeti Magyarországnak integráns részére, így pl. VII. Gergely Salamonhoz és I. Gézához intézett leveleit (55. és 56.sz.), amelyekben kifejti, hogy Magyarország nem a birodalom hűbérese, hanem csak a Szent-

széknek van alárendelve. A későbbiekben az ilyen jellegű oklevelek száma csökken. Felveszi a szerző a Szlovákia területén birtokos egyházi intézmények vagy családok egyéb magyarországi birtokügyeire vonatkozó anyagot is, vagy - persze csak kivonatosan - a szlovákiai tisztségviselőket (comeseket), amikor az oklevél záradékában szerepelnek. A csak részben szlovákiai vonatkozású okleveleket csak részben közli (ld. XIII.1. bővebben ennek kifejtését). Az egyes okleveleket vagy kivonatokat időrendben közli, a hamisítványokat is, függetlenül attól, hogy ténylegesen milyen korban keletkeztek. A Várad Regestrum szlovákiai vonatkozású adatait is felveszi, azzal a megindokolással, hogy az egyes esetekről nyilván oklevelet is állítottak ki.

Ahol csak megvolt erre a mód, az okleveleket autopszia alapján írja le. A regesztákban azután nagybetűkkel jelzi, hogy valóban ilyen módon vette-e fel az oklevelet, vagy átírt oklevélről van szó, későbbi másolatról, kéziratos gyűjteményből vette-e vagy hiteleshelyi regestrumokból stb. (ld. XVI.1.) Az egyes oklevelek regesztája után közli, amennyiben lehetséges, az oklevél külső leírását, őrzési helyét (a leltári jelzet megadásával), eddigi kiadásait, szükség esetén ezek egymás közti összefüggését, az oklevélre, hitelességre stb. vonatkozó irodalmat vagy saját megállapításait. A hitelesség kérdésére bővebben külön tanulmány sorozatban kíván kitérni, ennek első része a Historické študie 1971. évi XVI. kötetében már megjelent. Kitér az okleveleken található hátjegyzetekre, a pecsétetekre. Csillaggal jelöli az elveszett okleveleket, amelyekről egyéb forrásokból van tudomásunk.

Végeredményben összesen 467 oklevelet közöl ebben a kötetben, ezek közül 26 a Várad Regestrumból vett adat. 246 oklevelet teljes terjedelemben közöl, hetet kivonatosan, 51 oklevelet csak regesztában. 246 a királyi, 100 a pápai oklevél. 181 eredeti, 216 későbbi középkori átiratban maradt fenn.

A bevezető további részében kitér arra, mi állapítható meg az okleveles anyag alapján az egyes oklevéladó szerveknél működő scribákról, ezt támasztja alá a függelékben közölt fényképanyag. Ugyancsak részletesebben tér ki az arengák kérdésére (ezt bővebben szintén külön tanulmányban fejtette ki), abból a szempontból, hogy milyen következtetéseket lehet ebből levonni a királyi kancellária személyzetére és az ott esetleg használt formuláskönyvekre vonatkozólag. Végül kitér a hamisítványok kérdésére, röviden tárgyalva valamennyi, a kötetbe felvett hamisítványt. Végző következtetése az, hogy a XIII. sz. első harmadában az egyházi intézmények már teljesen tudatában voltak az oklevél jogi fontosságának (egyházi részről származik a legtöbb hamisítvány), a világi birtokosokban ez még csak ekkor kezdett tudatosodni.

A bevezető után a felhasznált irodalom bibliográfiája következik, azután a fentiek alapján kiválasztott anyag

maga (3-330.1.) Külön regestákban közli (331-334.1.) a kötetbe hamisítvány-volta miatt vagy egyéb oknál fogva fel nem vett oklevelek jegyzékét.

Ez után következnek az igen gondos és részletes segédapparátus. Elsőnek az oklevéladók névsora, utalással az évre és a kötetben lévő sorszámra, majd a destinatariusok jegyzéke ugyanilyen utalással. Hasznos a konkordancia a Szentpétery-féle kritikai jegyzékkel és a Regesta Ponificorum Romanummal (itt minden esetben csak a kiadványok sorszámát egyezteteti). A következő az arengák jegyzéke a kezdő szó betűrendjében, az ismétlődők kivételével általában egész szöveggel, majd a fényképek jegyzéke, végül névmutató és glossarium, amely a hiteles szövegekben előforduló latin szavakat tartalmazza. Az utóbbi két mutató lapszámra és sorszámra utal. A fényképek részben oklevélszövegeket közölnek, feltehetően azonos scribek kézírásával, ill. pecsétek felvételei.

A névmutató az oklevélben lévő eredeti névnél sorolja fel az utalást, a helynevek mai formájukban csak erre az eredeti formára utalnak. A szerző olykor a regesztákban is ezt a gyakorlatot alkalmazza, pl. a 455. sz. oklevélnél (328. l.), ahol az eredeti nevet közli, és zárójelben a mai (Momárom esetében), általában viszont magában a regestában a mai helynévforma szerepel, és az eredeti csak magából a közölt oklevél-szövegből derül ki, ami pl. Šturovo esetében (83.sz. oklevél, 81.l.) furcsán hat, bár itt zárójelben a regesta is feltünteti a Nana et Cokot eredeti formát, másutt azonban ez elmarad. Jobb lett volna a regestában az eredeti nevet közölni, zárójelben a mai. A bevezető szövege ugyancsak mai névformákat használ (pl. Győriensis vagy Pannonhalmae) a középkori nevek helyett, vagy Salzburgensist, míg a regestákban Salisburgensist szerepel. Ha már az egész kiadvány nyelvűül a latint választotta a szerző, jobb lett volna a helynevek latin formáját használni (tehát pl. Veszprémiensis helyett is Vespermiensis stb.)

Ehhez kapcsolódik második megjegyzésünk, éppen a latin nyelv vonatkozásában. Kétségtelen, hogy a középkorral foglalkozó történészek tudnak latinul. Michal Kušík latin fordítása valóban szép, elegáns nyelvű, sokkal inkább humanista latinság, mint középkori. Véleményünk szerint mégis jobb lett volna a bevezetést és a jegyzeteket valamilyen élő világnyelven megadni.

Ezek azonban csak igen szerény észrevételek egy ilyen hatalmas, roppant erőfeszítést, fáradságot és szorgalmat követelő munkával szemben, amely nyilván Szlovákián kívül is nagy és megérdemelt pozitív visszhangot kelt majd. Különösen a magyar középkorral foglalkozó kutatók számára lesz nyilván igen hasznos és sokat forgatott ez a kiadvány. Ezért is nem annyira meglepő, mint amennyire sajnálatos, hogy csak

1200 példányban jelent meg. Ugy látszik, az akadémiai kiadók mindenütt szűkkeblűek a történeti kiadványokkal szemben. De annak feltüntetése az impresszumban, hogy ez az első kiadás, reményt kelt, hogy talán további kiadásra is van lehetőség. Richard Marsina példamutató, értékes kiadványa ezt feltétlenül megérdemelné.

NIEDERHAUSER EMIL

Der Österreichisch-Ungarische Ausgleich 1867. Materialien (Referate und Diskussion) der internationalen Konferenz in Bratislava. 28. VIII - 1. IX. 1967. Bearb. von Antun Vantuch. Hrsg. von Ludovit Holotik. Bratislava, 1971, Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, 1076 p. (Az 1867. évi osztrák-magyar kiegyezés.)

A vaskos kötet teljes terjedelmében közli a pozsonyi nemzetközi konferenciára beküldött (és az esetek tulnyomó többségében nem elhangzott, csak megvitatott) előadások és a hozzájuk kapcsolódó vita szövegét. A kötetet kiadó L'.Holotik, a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének igazgatója és St. Schwarz, a Szlovák Tudományos Akadémia elnöke köszöntötte a konferencia résztvevőit.

Az előadásokat és a vitát a kötet hat részben közli. Az I. általános részben Josef Polišíenský a kiegyezést mint a történetírás problémáját exponálta. Véleménye szerint az 1866-67-es évek eseményei nem voltak döntőek, a Monarchia létjogosultsága már az 1848-as forradalom idején megszűnt. A kiegyezés nem is nyújt megoldást a föderalizáció számára. Értékelésében nyilván ez a konferencia sem jut majd végleges eredményekre. Robert A. Kann a kiegyezés politikai és gazdasági-társadalmi előfeltételeit mutatta be, utalt arra, hogy a nemzeti kérdésnek az a megoldási formája, amelyet magával hozott, szándékolt volt. A kiegyezés után magyar felfogás szerint már nem maradt meg a birodalom, hanem két különálló állam jött létre. Ez a felfogás egyre inkább érvényesült. A kiegyezés biztosította a Monarchia további fennállását, de egyúttal külpolitikai irányát is meghatározta (Kettősszövetség). A kisebbik rossz volt, mert jó megoldás egyáltalában nem volt lehetséges. Az egyes népek számára viszonylag jobb volt annál, amit a szomszédos birodalmak nyújthattak volna. Fran Zwitter inkább eseménytörténetileg kísérté nyomon a kiegyezés létrejöttét, a bürokratikus és liberális centralizmus, a történeti-politikai tartományok tétele és a deákizmus szabták meg formáját. A bomlasztó tendenciák már 1848 előtt jelentkeztek. Voltaképpen a korona kiegyezése volt néhány nép oligarchiájá-

val (így a lengyelekkel és horvátokkal is). Már 1848 előtt anakronisztikus lett a Monarchia.

A II. rész a kiegyezés nemzetközi előfeltételeit vizsgálta. Rudolf Neck a Monarchia 1866-70 közti külpolitikájáról megállapította, hogy Beust nem akart revánsot venni Poroszországon, a franciabarátság sem volt nagy. Revánsot csak katonai körök szerettek volna, de alkotmányos okokból ők is feladták. Jiří Kořalka a német ill. porosz politikával való összefüggést vizsgálta, porosz és magyar érdekközösség meglétére utalt, Bismarck nem számított arra, hogy a magyarok teljesen el akarnának szakadni Ausztriától. A porosz-magyar együttműködés mások rovására ment végbe. 1897 táján vizsgálva a német állásfoglalást, a hivatalos álláspont továbbra is a magyar félt tartja fontosnak, de vannak a magyar politikának éles bírálói is. Kovács Endre kimutatta, hogy Franciaország helyeselte a kiegyezést, Anglia csak egyes szakaszokban, Poroszország mellett volt, Oroszország ellenezte. Mindegyik saját érdekei szerint ítélte meg. Bernard Michel a bécsi francia követ jelentéseit dolgozta fel, Gramont Beust befolyása alatt állt és lelkesedett a kiegyezésért, de az udvaron kívül semmit sem ismert a Monarchiából. André Jean Tudesq a francia közvéleményben sokféle megítélést mutatott ki, rokonszenvet a nemzeti mozgalmakkal, így a magyarral, az osztrák liberalizmussal (ezt szembeállítva a franciaországi viszonyokkal), a szláv kérdésben megoszlottak a vélemények, a cseh kérdés egyre inkább az előtérbe került. Angelo Tamborra szerint az olasz kormány rokonszenvvel tekintette a kiegyezést, a közvélemény kritikussabb volt. V.M. Turok az orosz polgári történetírás véleményét mutatta be, a korabeli visszhangtól kezdve, amely a Monarchia soknemzetiségű voltában látta a legnagyobb problémát. A XX. sz. elején a történetírás inkább a hazai viszonyokra célozva bírálta. A megítélés általában reális volt. Nikola Petrović elsősorban orosz külügyminisztériumi és budapesti anyag alapján azt mutatta ki, hogy Oroszország ekkor mindenképpen el akart kerülni egy balkáni háborút. Andrassy Szerbiát gyengíteni akarta, és eltéríteni attól, hogy a törökök ellen harcoljon a balkáni népek szabadságáért. Mihály fejedelem, majd a régensek hajlandók voltak a Monarchiával együttműködni a szerb forradalmárok ellen. R.A. Averbuh az orosz közvélemény állásfoglalását mutatta be a nemzetiségi kérdéstről 1867 előtt, Bakunyin, Herzen és Csernisevszkij Ausztria ellen voltak, a szlavofilek is, ők a cártól követelték az ausztriai szlávok felszabadítását. T.M. Iszlamoğlu áttekinti a kiegyezés létrejöttének eseménytörténetét és hangsúlyozza a belőle következő külpolitikát. Vasile Maciu Románia állásfoglalását mutatta be, a korábbi tárgyalásokat a magyar emigrációval, a dualista rendszer elvetését. A közvélemény a román területek egyesítését sürgette. A kormány ennek érdekében Oroszország és Poroszország felé tájékozódott. Cornelia Bodea és Iosif Kovács a Monarchia-beli románok állásfoglalását mutatták be, akik elleneztek Erdély unióját és a kiegyezést, ahogy ez az 1868-as balázsfalvi pronunciamentben mutatkozik meg a legvilágosabban. A vita során

kiegészítések kerültek elő, és többször esett szó a porosz-magyar kapcsolatokról, többen kimutatták, hogy a magyar vezető réteg 1867 előtt inkább osztrák-, mint poroszbarát volt.

A III. rész a társadalmi, gazdasági és alkotmányos problémákkal foglalkozott. Martin Vietor jogtörténeti szempontból vizsgálta meg a kiegyezés létrejöttét; a felek különböző szándékkal kötötték meg, ezért később értékelése homlokegyenest ellenkezővé vált. A magyar felfogás szerint megszűnt a birodalom, a kiegyezés csupán politikai egyezség. Az osztrák felfogás viszont kötelező erejű szerződést látott benne. Ausztria ténylegesen tulsúlyban volt Magyarországgal szemben. Walter Goldinger a ciszlajtán terület közigazgatásának autoritativ vonásait mutatta ki a helyi közigazgatásban is és igazságszolgáltatásban. Hanák Péter a polgári átalakulás teendői szempontjából elemezte a kiegyezést: az átalakulás nyugati formája nem volt megvalósítható. 1848-ban progresszívebb megoldás lehetősége vetődött fel, a forradalom bukása után azonban ebben az irányban nem lehetett továbbmenni, de a Monarchia megszüntetése sem volt lehetséges. A kiegyezési készség mindkét oldalon megvolt, a nemzetközi helyzet elősegítette. A kiegyezés előmozdította a gyors kapitalista fejlődést, még az elmaradottabb területeken is, de politikailag nem tette lehetővé az átalakulás kiteljesítését. Hans Mommsen a ciszlajtán alkotmányra gyakorolt hatást abban látta, hogy az abszolutizmus sok eleme fennmaradt, a továbbfejlődés a parlamentarizmus irányában lehetetlen volt, a korona jogait nem lehetett feladni, mert akkor a dualista rendszer fenntartása vált volna lehetetlenné. A nemzetiségek társadalmilag feltörték, de a hatalomból nem részesültek. George Macesich a modern közgazdasági elméletet alkalmazva úgy látta, hogy a Monarchiában nem volt integrálódás, mert nem volt kellő munkamegosztás, sem szabadkereskedelem, nehéz volt a közlekedés. A terület különben is túl kicsiny volt. Hiányzott a specializálódás. Ránki György a kiegyezés utáni korszakban gyors gazdasági fejlődést látott (Átlagosan évi 3,46 %-os növekedést a nyugat-európai átlagos 3 %-kal szemben). A tőkés fejlődés több hullámban érte a területet. Nagyobb arányú iparosításhoz hiányoztak az előfeltételek. A bukás okát azonban nem a gazdasági viszonyokban kell látni. Magyarország példáján azt mutatta be, hogy ez kelet-európai típusú, ahol a gazdasági növekedés előfeltételeit a mezőgazdaság kapitalizálódásával, a hitel-szervezet és a közlekedés kiépítésével kell megteremteni, ezért a gyors iparfejlődés csak az 1890-es években indult meg. A befektetések 60 %-a a belső felhalmozásból származott, a nemzeti jövedelem a dualista korban négyszeresére nőtt. Itt erősebb vita bontakozott ki, erős hangsúlyt kapott az a felfogás, hogy nem a gazdasági fejlődés volt a fontos, hanem a politikai kérdéseket kell nézni, a nemzetállam perspektívájában. A magyarországi nemzetiségeket 1848-ban nem lehet egyszerűen Bécs eszközeinek tekinteni. Az abszolutizmus maradványainak külpolitikai okai is vannak, és ez biztosította a stabilitást. Az egyes magyarországi nemzetiségek gazdasági elma-

radottsága nem a nemzeti elnyomás eredménye volt, hanem a fejlődési ütemben való elmaradásé. A gazdasági és társadalmi fejlődés közt nem volt összhang.

A IV. rész a nemzetiségek kérdéseit tárgyalta. Erwin Melichar a birodalmi bíróság (és a legfelső közigazgatási bíróság) döntéseit vizsgálta meg és úgy látta, hogy a ciszlajtán területen ez biztosította a nemzetiségek egyenjoguságát a nyelvkérdésben, a hivatali és iskolai nyelvhasználat terén, csak kevés nemzetiségellenes döntést hozott, bár a nemzetiség fogalmát nem szabta meg pontosan. Július Mésáros részletes adatokkal hasonlítja össze a egyes nemzetiségek számszerű gyarapodását és iskolaügyük alakulását 1858 és 1900 táján, tartományonként elemezve az adatokat, és bebizonyítja, hogy a ciszlajtán területen az iskolaügy a demokratizálódás, a nemzeti jogok biztosítása irányában haladt, iskoláik száma gyarapodott, ezzel szemben Magyarországon a magyarosítás fokozódott. Jan Havránek a cseh politikát vizsgálja: az arisztokrácia tartományi föderalizmusa rövid ideig találkozott a polgárság nemzeti alapú föderalista igényeivel, amelyeket Palacký képviselt, de éppen ezért a föderalizmust csak a történeti önállósággal rendelkező népekre (lengyelek, csehek, horvátok) akarta kiterjeszteni, amiért a kisebb népek szemrehányást is tettek a cseh politikusoknak. Valentin Urfus szintén ezt a kérdést vizsgálta, hangsúlyozta a magyar példa hatását és az arisztokrácia megnyerésére irányuló törekvést. A cseh történeti államjogról azt akarták kimutatni, hogy az ugyanolyan jellegű és érvényű, mint a magyar, ugyanakkor összeegyeztethető a nemzeti egyenjogusággal. Joseph F. Zacek Palacký felfogásának fejlődését kísérte nyomon: már az 1860-as években félt a dualizmus lehetőségétől, utalt arra, hogy 1848-ban a szlávok mentették meg a Monarchiát. Föderalista elképzeléseit nem fogadták el. A kiegyezés után már pesszimista volt Ausztria jövőjét illetően, passzivitást hirdetett. A németek ellen a szlávokban és franciákban keresett szövetségest. Végső fokon igaza lett. A vita osztrák részről a további kutatási feladatokra tért ki, felvetődött a magyar és a csehországi arisztokrácia eltérő magatartásának a kérdése, utaltak arra, hogy a cseh nacionalizmus még átmenetileg sem azonosítható a tartományi patriotizmussal. Ismét felvetődött a gazdasági fejlődés és a nemzetállam körüli vita.

József Buszko a lengyel állásfoglalás alakulását ismertette: a lengyel vezetőréteg végül beletörődött a dualizmusba. Vasilij Melik részletesen tárgyalta a szlovén politika alakulását 1867-70 között, újabb kísérleteket a szlovén terület egyesítésére, most történeti érvekkel (Innerösterreich, vagy Illiria). A parlamenti képviselők opportunisták voltak, a kívülmaradt politikusok föderalizmust akartak. Az egységes szlovén terület létrehozására a kormány nem volt hajlandó. Az erős klerikális befolyás 1873-ban pártszakadásra vezetett. Nagyobb délszláv egység megalakításának a gondolata is felve-

tődött, de mindig a Monarchia keretein belül. Helmolt Stradal az olaszok helyzetét vizsgálta és kimutatta, hogy a szlávokhoz viszonyítva nem volt rossz, az egységes Olaszország vonzása mégis erősebb volt. Katus László a magyar uralkodó osztály nemzetiségi politikáját vizsgálta, az emigrációban Teleki és Szemere demokratikus variánst dolgozott ki. Otthon Mocsáry képviselte a nemesi-liberális, Eötvös a polgári-liberális álláspontot, a magyar szupremáciát egyaránt elvetették, de a politikai nemzet koncepcióját ők is elfogadták. Eötvös és Deák érvényesült az 1868-as nemzetiségi törvényben. Csak hogy a nemesi uralkodó osztály zöme ezzel nem értett egyet, így nem is valósult meg. Peter Sugar a román és szlovák reagálást veti össze 1867-75, az aktivista és passzivista szárny kialakulását, melyből végül mindkét népnél a passzivitás hívei kerülnek ki győztesen. A románok esetében legalább megmaradt az egyházi szervezet. A horvátoknál másként alakultak a pártok, de a Jogpárt nagyjából összevethető a szlovák és román passzivistákkal. L'udovit Holotik a szlovák állásfoglalást mutatta be eseménytörténetileg 1859/60-tól, különös hangsúllyal az 1861-es memorandumra, utalt a szlovákok kedvezőtlen helyzetére. A kiegyezés súlyos csapást mért a nemzeti mozgalomra. L'udovit Haraksim a ruszinok vonatkozásában vizsgálta a kérdést: — Adolf Dobrjanszkij osztrákbartát álláspontjával szemben a nemzeti mozgalomban magyarbarát ellenzéki áramlat alakult ki az 1860-as években. Dobrjanszkij elképzelése volt az, hogy Magyarország ugyanolyan helyzetet foglaljon el a Monarchiában, mint annak egyéb tartományai. Nem tartotta valószínűnek a kiegyezést. Különösen 1861 után fejtett ki élénk tevékenységet ilyen irányban. A kiegyezés után viszont távoznia kellett a politikai életből, helyét a magyarbarát ellenzék vette át. A vita során inkább kiegészítések hangzottak el, így különösen arról, milyen segítséget nyújtott a lengyel emigráció a cseh mozgalomnak, és hogyan indult meg a magyarországi nemzetiségek közös küzdelme az 1868-as nemzetiségi törvény előkészítésével kapcsolatban.

Vasilij Krestić 1866-67 részletes eseménytörténetét mondja el a horvát-magyar kiegyezés előkészítése tekintetében, a horvátok távolmaradását Ferenc József megkoronázásáról, a kiegyezést kívánó unionisták és a Néppárt ellentéteit. Hangsúlyozta Bécs és Budapest összefogását a horvátok ellen. Wayne S. Vucinich a vajdasági szerbek politikai fejlődését tekintette át a XVII. sz. végétől, az 1848/49-es eseményeket, az 1861-es kongresszust, a szerb-horvát együttműködés kezdeteit, és a magyarországi liberális és radikális párt fejlődését. Keith Hitchins az erdélyi románok reagálását mutatta be, 1848 és 1863/64 erőfeszítései után Bécs által megcsalva érezték magukat. Şaguna megpróbálkozott 1867 után is az aktív politikával, de Ioan Raţiu és Gheorghe Bariţiu a passzivitás mellett foglaltak állást, kísérletet is tettek a passzivitás politikai megszervezésére. Stefan Pascu és Carol Göllner szintén a románok harcát mutatták be a dualista

rendszer ellen, 1868 után a Romániába irányuló elvándorlást. Az eseményeket az 1892-es Memorandumig és a nemzetiségek 1895-ös budapesti kongresszusáig kísérték figyelemmel. A vita ismét inkább kiegészítéseket hozott, ill. felvetette a román mozgalom módszereinek a kérdését, a magyarországi szerbek fontosságát, és Kann bevezető előadására válaszolva azt, hogy a nemzetiségek helyzete valóban viszonylag jobb volt, mint egyebütt, de ezért mindennap újra meg kellett küzdeni.

Az V. rész a föderalizálás problémáit tárgyalta meg. Hans Lentze szerint az európai fejlődéstől eltérően a Monarchiában megmaradtak a feudális eredetű tartományok. Ezen belül rendi-tartományi, liberális és demokratikus mozgalmak bontakoztak ki. A vezetőréteg Mária Terézia óta a Monarchiában állandó volt, nem hangsúlyozottan német jellegű, ellenfelei a modern tömegpártok (még a keresztényszocialisták is). 1867 után a vezetőréteg német hivatását abban látta, hogy egyéb népeket vezessen. A föderalizmus, amely pl. Tirolban még rendi alapon talált talajra, a német vezetést veszélyeztette volna. Alkotmányos alapon amugy sem lehetett volna változás, csak alulról vagy felülről jövő forradalom útján, amely a német vezető réteget megfosztotta volna hatalmától. Zdeněk Šolle a szociáldemokrácia kudarcát mutatta meg a Monarchia nemzetiségi kérdésének a megoldásában. 1871 után a német munkásmozgalom nem volt tisztában azzal, hogy a nemzetiségek munkásságával, vagy a német liberális burzsoáziával működjön együtt. Az 1874-es program internacionalista jellegű volt, de azután egyre inkább veszített erejéből. A vezetők közül senki sem tudott érdemleges megoldást ajánlani. Pecze Ferenc áttekintette a XVIII. sz. végétől a Monarchia föderatív átalakítására irányuló terveket, elsősorban azokat, amelyek valamiféle trialista megoldást javasoltak. Az 1870/71-es cseh trialista megoldással kapcsolatban kiemelte, hogy Kossuth támogatta a cseh igényeket, a magyar szélsőbal az egyes népekkel való kiegyezést kívánt volna. Tisza Kálmán viszont helyeselte a kormány politikáját, amely a trializmus megakadályozására vezetett. Joachim Rémak a Monarchia pozitívumait emelte ki, utalt arra, hányféle Ausztria volt, és úgy vélte, pusztán a háboru miatt omlott össze, amelyért egyébként elsősorban felelős volt. Idéz Wickham Steedtől és Beneštől, akik 1918 után úgy irtak, hogy a Monarchia már régen bukásra volt ítélve, 1914 előtti munkáikban azonban ennek a felfogásnak még nyoma sem található. Stephen Fischer-Galati az egyéb soknemzetiségű államoktól (az Egyesült Államok, a Szovjetunió) megkülönböztető sajátosságokat hangsúlyozta, ő is csak a háboruban látta a bukás okát. Véleménye szerint mindegyik nemzetiség a maga kiegyezését akarta, de a Monarchia egészét meg akarta tartani. A nemzeti kérdést az utódállamok sem oldották meg. A vita elsősorban Remak felfogásával szemben alakult ki, mert csak a pozitívumokat emelte ki a Monarchia létéből. Szemére vetették, hogy a Monarchiát egyoldalúan elítélő álláspontra nem lehet ugyancsak egyoldalú állásponttal válaszolni. Ha minden nemzet a maga kiegyezését ki-

vánta volna, akkor ez objektíve mégis a Monarchia felbomlását jelentette volna. Föderalizmus és autonómia nem azonos. Felvetődött a Monarchia imperialista terveinek a kérdése is. A nemzetiségi munkásosztály nacionalista befolyás alatt állt, tehát nem lehet szembeállítani az elnyomott nemzetek munkásosztályát, amely internacionalista lett volna, az elnyomó nemzet munkásosztályának nacionalista voltával (ez osztrák-német vonatkozásban hangzott el).

Végül egy rövid VI. részben az egyes delegációk vezetőinek zárszavát közli a kötet. Hans Lentze elsősorban a további kutatási feladatokra hívta fel az osztrák történészek figyelmét, hangsúlyozva azt, hogy a kvantitatív elemzésnek is lesznek itt lehetőségei. Jiří Koralka a nemzeti kérdés fontosságát hangoztatta, amely nem szűkíthető le gazdasági és társadalmi mozzanatokra. A Monarchiára a századforduló táján nemzetközi szempontból sem volt már szükség, tekintettel Oroszország liberalizálódására. Ránki György Kann álláspontjával vitatkozva arra mutatott rá, hogy a kiegyezésnek, megalkotói szubjektív szándékától függetlenül, objektív tartalma van, a polgári átalakulás. A Monarchia megítélésében 1964 óta van előrehaladás, bár sok a megoldatlan kérdés, és vannak egyoldalú megítélések, amelyek a nemzeti mozzanatot helyezik kizárólagosan az előtérbe. Miron Constantinescu hangoztatta, hogy minden kérdést alapvetően az osztályviszonyok szempontjából kell felvetni. Anton Vantuch a kis népek nehézségeiről beszélt, különös tekintettel arra, hogy a XIX. sz. második felében a polgári nemzetállam volt az eszmény. Robert A. Kann újra visszatért eredeti előadásához, hangsúlyozta, hogy a kiegyezés sokféle szempontból elítélhető, és hogy a Monarchia nagyhatalmi állása szempontjából nem volt elengedhetetlen. Fran Zwitter egészében értékelte a konferenciát, kiemelte, hogy mentes volt a nemzeti elfogultságtól, és bebizonyította, milyen hasznos a szocialista és más országok történészeinek az együttműködése. L'udovít Holotik házigazdaként mondott zárszavában már a kiadás kérdését is felvetette.

A kötetet kiegészíti a konferencián résztvevők névsora, a szövegben szereplő nevek mutatója és az ugyancsak ott szereplő sajtótermékek mutatója.

A jegyzőkönyvszerű pontosságból következett, hogy minden előadás és hozzászólás csak az eredeti nyelven került közlésre, tehát általában németül, angolul vagy franciául (ez a gyakorisági sorrend nagyjából), a szovjet előadók szövege oroszul.

A kötet kétségtelenül nem hozott semmilyen kérdésben sem lezárást, a kutatók számára azonban a jövőben nélkülözhetetlen lesz, és ezért a gondos kiadásért nagy hála illeti meg a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetét.

Joseph F. Zacek: Palacký. The Historian as Scholar and Nationalist. The Hague - Paris, 1970, Mouton, XIV, 137 p. (Studies in European History V.) (A történéssz mint tudós és nacionalista.)

New York állam Albanyben lévő egyetemének professzora a XIX. század egyik vezető cseh tudósának és politikusának életművét foglalja össze ebben a viszonylag kis terjedelmű kötetben.

Először áttekintést ad a cseh történetírás fejlődéséről az első cseh krónikairótól, Cosmastól kezdve a XIX. század elejéig, részben éppen Palacký első, erről a témáról szóló művére támaszkodva. Azután rövid életrajzi vázlatot ad Palackýról, bemutatja szerepét a cseh nemzeti megújulásban, a fogalmat szélesebben értelmezve, mert nem zárja le az 1848-as forradalommal, hanem Palacký haláláig elemzi kapcsolatát a nemzeti mozgalommal. Azután Palacký kisebb történeti munkáiról ad áttekintést, forráskiadványairól, értekezéseiről, amelyek voltaképpen mind a nagy műnek, a cseh nemzet történetének a megírásához szolgáló előtanulmányok. Ezt a művet külön fejezetben ismerteti, de inkább csak megírásának külső körülményeit, kitér arra, hogy először németül adta ki, hogy minél szélesebb hazai közönség számára tegye hozzáférhetővé. Elsősorban a csehországi főnemességre volt itt tekintettel, amellyel sokáig elég szoros politikai kapcsolatokat is tartott fenn. Zacek Richard Pražák kutatásaira utalva kifejti, hogy ebben a vonatkozásban erősen hatott rá ifjúkorának több mint egy évtizedes pozsonyi tartózkodása, amikor sokat forgóldott magyar nemesi körökben. A cseh-német ellentét kiéleződése a forradalom idején arra készítette, hogy 1850-ben bejelentse: ezentúl csehül jelenteti meg művét, csak utólag adja ki német fordításban is. Az első két kötet javított kiadásait már csak csehül készítette el.

Zacek könyvének legfontosabb fejezete az, amelyik Palacký történetelméletét és történetfilozófiáját vázolja fel, elsősorban "A cseh nemzet története" alapján. Palacký több ízben fogalmazta meg a történetírás feladatát, különböző aspektusokból, de lényegében véve azt kívánta meg tőle, hogy ítélkezzék a mult eseményei felett, és egyuttal szolgálja a jelen érdekeit, tehát legyen Magistra vitae. Történetfilozófiája a polaritás természeti törvényére épült fel: a szellemi és anyagi erők örök harcára, amelynek konkrét megnyilvánulását a cseh történelemben a német és a szláv elem örök harcában látta, ennek oka a kettő közt megnyilvánuló különbség és bizonytalan ez a polaritás-törvény. Azt sem hallgatja el, milyen hibái voltak Palackýnak, mint történetírónak (hogy pl. elhitte Hanka kézírathamisításait és élete végéig védelmezte ezeket). A cseh nemzeti történet csuespontját a huszita mozgalomban látta, ebben a nemzeti elemet a vallási mozzanatnak rendelte alá, bár egyre nagyobb hangsúlyt helyezett erre az utóbbira.

A huszita mozgalom értékelése volt a cseh történetírás kardinális kérdése Palacký után is, ahogy arra Zacek utolsó fejezetében kitér (A Palacký-hagyomány). Különösen kiemeli Masaryk és Pekař vitáját a cseh történelem értelméről (a vitába még sokan kapcsolódtak bele, többek között Zdeněk Nejedlý is). Palacký marxista értékelését Zacek bizonytalan-nak mondja, de hangsúlyozza, hogy inkább pozitív.

Hasznos a könyv végén adott tájékoztató Palacký kéziratosa hagyatékáról, munkáinak különböző kiadásairól és a vele foglalkozó irodalomról. A munkát részletes, a fontosabb neveknél analitikus mutató zárja be.

NIEDERHAUSER EMIL

Histoire de Pologne. Warszawa, 1971, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 840 p. (Lengyelország története.)

Az angol nyelvű változat után franciául is megjelent a lengyel történelmet a külföld számára hozzáférhető nyelven ismertető szintézis. A valóban szép kiállítású, reprezentatív kötetet a mai lengyel történetírás vezető képviselői írták. A munkát Stefan Kieniewicz, a XIX. század szakértője szerkesztette, aki a bevezetőt és az utószót is írta. A munka négy nagy részre oszlik, az első a középkori lengyel fejlődést mutatja be, a szláv őstörténettől kezdve (de a lengyel föld őstörténetére nem tér ki), ezt Aleksander Gieysztor írta. A második rész a nemesi köztársaság korát tárgyalja, a XVI-XVIII. századot, a XVII. század végéig Janusz Tazbir tollából, a XVIII. századot Emanuel Rostworowski írta. A harmadik rész az idegen uralom korszakát mutatja be, 1864-ig a szerkesztő Kieniewicz, a további részt Henryk Wereszycki írta, és ugyancsak tőle származik a két világháború közötti korszak tárgyalása, a negyedik rész. Az egyes részek nagyjából azonos terjedelműek, az utolsó kivételével, amely rövidebb.

Több szerző esetében nyilván nem könnyű egységes koncepciót és tárgyalási módszert kialakítani, de azt mondhatjuk, hogy ebben az esetben ez nagyjából sikerült. Megmutatkozik ez a tárgyalás módjában, ahol a gazdasági-társadalmi fejlődés, a politikai eseménytörténet és a kultúra mind-egyik részben arányos helyet kap, és megmutatkozik a lengyel történelem egészének egységes megítélésében is, ha ugyan akad tárgyi ellentmondás (Wereszycki szerint a lengyel parasztok az 1864-es agrárreform során megkapták azt a földet is, amelyet a földesurak régebben elvettek tőlük, míg

Kieniewicz szerint ez csak részben történt meg), meg koncepcióbeli eltérés is. Hadd utaljunk itt arra, hogy Rostworowski szerint azoknak a lengyel történészeknek volt igazuk, akik a lengyel állam 1795-ös megszűntét mélyebb belső okokkal igyekeztek magyarázni, míg Kieniewicz fejezetei inkább csupán a felosztó hatalmak felelősségét sugallják.

A könyv lengyel történelmet kíván nyújtani, ezért a Rzecz Pospolita egyéb nemzetiségeinek a történetére csak annyira tér ki, amennyire ez a lengyel fejlődés megértéséhez szükséges. Az alapvető szempont, amely áthatja az egész könyvet, a nemzeti fejlődés kérdése, ezért fordítanak a szerzők minden korszakban különös gondot a nyugati lengyel területek sorsára, és az utószó megelégedéssel állapítja meg, hogy a mai Lengyelország nagyjából ugyanazt a területet foglalja el, mint a XI. századi lengyel állam. Persze a nemzeti prolemtikának ez az előtérbe állítása nem jelenti az osztályharc kérdéseinek az elhanyagolását, az eseménytörténet csomópontjainak társadalmi elemzése mindig igen jó. Különösen kiemelendőnek tartjuk, hogy Wereszycki az 1864 utáni fejlődés tárgyalásánál hangsúlyozza a lengyel nemesség nagy szerepét, azt, hogy a további korszakban is mennyire rányomta a bélyegét a lengyel társadalomra. Csak azzal nem tudunk egyetérteni, hogy ez kizárólag lengyel sajátosság volna, mert a magyar és bizonyos mértékig a román fejlődésben is tapasztalható.

Mint a beosztásból is látható, a munka csak 1939-ig tárgyalja az eseményeket, a második világháború korszakáról csak Kieniewicz ejt néhány szót az utószóban, utal a német megszállás súlyos következményeire, a varsói felkelésről pedig megállapítja, hogy a németek elleni harccal egyidejűleg a Szovjetunió elleni tüntetés is volt. A munkásmozgalom fejlődésével általában súlyának megfelelően foglalkoznak a szerzők, a legtöbbet természetesen Wereszycki, a két háború közti korszak viszonylag rövidebb tárgyalása lehet az oka annak, hogy a Lengyel Kommunista Párt fejlődéséről mindössze annyit tudunk meg, hogy több ízben változtatott taktikát, 1938-ban pedig a III. Internacionálé hamis vádak alapján feloszlatta. Persze éppen a nyugati olvasóközönségre való tekintettel érdemes lett volna ezt legalább valamelyes részletességgel tárgyalni, a kellő információ céljából.

A nyugati olvasónak szóló munka természetesen több ízben - és teljes joggal - hangsúlyozza a lengyel fejlődés nyugati kapcsolatait (ezek negatívumai elől sem tér ki pl. a XIX. századi felkelések esetében), a XVI. században a lengyel és a nyugat-európai kultúra egyenrangú voltát is említi. Ugyanakkor nem hagy kétséget a felől, hogy a lengyel történelem nem a nyugati típusú fejlődéshez tartozik. De ha oda nem, akkor hová? Erre a kérdésre nem ad határozott választ, az egyes szerzők Közép- és Kelet-Európát említik váltogatva, de a sorok közt mintha úgy tünne, hogy Lengyelországot a

közép-európai fejlődési tipushoz sorolják, amivel persze lehetne vitatkozni.

Nagyon hasznosak és gondosan készültek a mellékletek. Egy időrendi tábla a lengyel és az egyetemes történelem legfontosabb dátumait állítja párhuzamba. A jól válogatott, korszakok szerint tagolt bibliográfia a nyugati nyelvű munkák mellett a legfontosabb lengyel feldolgozásokat is feltünteti, a forráskiadványok mellett, nagyobb részt a felszabadulás után megjelent munkákat, de korábbiakat is, különösen akkor, ha 1944 után újra kiadták ezeket, tehát alkalmasint könnyebben hozzáférhetőek. Az egységes név-, helynév- és tárgymutató is hasznos, a szereplő személyek születési és halálozási évét is megadja. A helyneveket, ha van francia formájuk, ebben tünteti fel, ahogy azt a szöveg is tette, véleményünk szerint helyesen. A különböző szervezetek nevét viszont ugyancsak francia formában adja meg, ezt tehát csak az használhatja, aki magából a szövegből már megtanulta, hogyan fordították le pl. a Towarzystwo Demokratyczne-t franciára. Nagyon szépek az egész táblás illusztrációk, roppant hasznosak a világos, áttekinthető térképek, mindkettőből igen sok van. A francia szöveget Jacques Le Goff vizsgálta felül, ami nagyon megérződik, mert valóban szinte anyanyelvi szintűnek hat.

Egészében azt állapíthatjuk meg, hogy a kiadvány valóban betölti funkcióját, külföldiek számára jól használható kézikönyv a lengyel fejlődésről a kezdetektől a második világháború kitöréséig.

NIEDERHAUSER EMIL

Serban Papacostea: Oltenia sub stăpînirea austriacă (1718-1739). Bucureşti, 1971. Editura Academiei Republicii Socialiste România, 342 p. (Olténia osztrák uralom alatt.)

Havasalföldnek az Olttól nyugatra eső, kisebb része gyakorlatilag 1716/17 fordulóján került osztrák megszállás alá, a pozsareváci béke szentesítette ezt, és az újabb osztrák-török háború folyamán 1737-ben üritették ki az osztrák csapatok, az 1739-es belgrádi béke tette véglegessé a helyzetet.

Papacostea ennek a husz esztendőnek a történetét kutatja igen alaposan, a már régebben kiadott levéltári anyag és a feldolgozások mellett elsősorban az osztrák hatóságok levéltári anyaga alapján, amelyet a nagyszabani állami levéltár őriz. A korabeli havasalföldi írásbeliséghez képest jóval

fejlettebb osztrák irásbeliség olyan nagy forrásanyagot produkált, hogy voltaképpen a könyv minden egyes fejezetét külön monográfiaként lehetne megírni. Az egész korszak ezért is érdekes, mert a terjedelmesebb forrásanyagoknak megfelelően mélyebb bepillantást enged a társadalmi viszonyokba, és azért is, mert a jóval fejlettebb, már a felvilágosult abszolutizmushoz közeledő kormányzat összetalálkozása egy lényegesen fejletlenebb társadalommal, és kísérlete ennek a társadalomnak a fejlesztésére.

A szerző a tartomány osztrák megszállásának politikai történetét csak éppen érinti, hiszen ez már a régebbi irodalomból ismeretes. Utal arra, hogy Nicolae Mavrocordato fejedelem uralmával szemben a bojárok kérték az osztrák segítséget és a megszállás után autonómiát szerettek volna, saját fejedelemmel. Ezt azonban az osztrák hatóságok elutasították, és az egész idő alatt az abszolutisztikus államhatalom és a bojárok ellenzékisége közti párharcban haladt a politikai fejlődés.

Az osztrákok feldult és elpusztított területet találtak, különösen a déli síkvidéki területről a törökök a lakosság jelentős hányadát elhurcolták, 1720-ban az osztrák összeírás csak 13 245 családot számlált meg, míg 1735-ben már 34 346 volt a számuk. A kormányzat arra törekedett, hogy a lakosságot stabilizálja, elejét vegye a szökésnek; és a falvakat is rendezett településekké (sorfalukká) tegye, ezt azonban a földesurak akadályozták, mert így könnyebben ki tudták vonni a lakosságot az állami összeírás alól. Az állandó szökések megakadályozására próbálta a kormányzat az állami és földesuri terhek szabályozását bevezetni.

A mezőgazdaság fő jövedelmét az állattartás adta, gabonakivitelre csak jó termésű években került sor. A legelterjedtebb növények a kukorica és a köles, a buza már ritka, a zab is, több az árpa. Állami birtokokon és a parasztoknál volt szőlő, kevés dohány és kender. Nagy volt a juhállomány, 1731-ben hivatalos adatok szerint 300 000, valójában ennél is több, jó években mintegy 100 000 juhot szállítottak délre. Ugyancsak 300 000 körül mozgott ekkor a sertésállomány, 100 000 a ló, 50 000 a szarvasmarha. Sertést Erdélybe vittek ki. Mintegy 200 000 volt a méhesek száma. Jelentős volt a parasztok számára a halászat és a vadászat. A kézművességet a kormányzat igyekezett fejleszteni, ennek érdekében céheket szervezett. Fontos volt a sóbányászat, bár primitív technikával, kis mélységben, az aknákat 4-5 év után feladták. Ezt a parasztok bérletben művelték. Csekély rézbányászat is folyt, a korábbi vashányászatot nem folytatták. Az aranymosás kb. évi 1 kg aranyat nyújtott. A belső kereskedelmi forgalom csekély volt, de nagy a kivitel, elsősorban a Dunától délre eső területekre. A kormányzat hiába tett kísérleteket arra, hogy a kivitelt a Habsburg-tartományok irányába terelje. Az Erdély-

be vagy Moldvába irányuló gabonakivitel esetleges volt. A gabona egy részét az osztrák hadsereg helyben felvásárolta, a piacnál magasabb áron, egyébként azonban gyakorlatilag osztrák gabonamonopólium alakult ki, alacsony árakkal. A török területre szállított termények (ló, vaj, sajt, sózott hus, méz, viasz, só) fejében szövet, szőnyeg, bőraru, fűszer és vas került be (a vas egy részét Erdélyből hozták). A kereskedelmi forgalom a heti és országos piacokon zajlott le, az árakat az osztrákok maximálták. A gazdaságpolitika a belső piac fejlesztésére irányult, kereskedelmi társaságokat hoztak létre, ezek iratanyaga azonban elveszett. 1717-22 közt megépítették a Vörös Torony-szorost Rímnickel összekötő Via Carolinát. A török pénz beáramlása a kormányzat igyekezett meggátolni, értékét felére szállította le, de végül mégis kénytelen volt eltérni forgalmát, mert a török területtel való kapcsolatok megszakadása válságos helyzetet teremtett volna.

Az adófizető lakosság 92 %-át a parasztek tették ki (ebből 63,6 % volt a jobbágy, a többi szabad parasztként), 7,2 % volt a városi lakó, 0,8 % a bojár. A kormányzat arra törekedett, hogy csökkentse a bojárok számát, ezért fel is vetették, ki tartozik voltaképpen ide, és a bojári rangot valamilyen udvari tisztség viseléséhez akarták kötni. A földbirtok és bizonyos kiváltságok is szükségesek voltak. Papacostea közli lábjegyzetben az elismert bojár családok névsorát. A kereskedelmi és uzoratókét (bolgár kereskedők) kizárták a földbirtoklásból. A bojárok teljes adómentességre törekedtek. A hatóságok végül 24 nagybojári családot és a kolostorokat mentesítették az adók alól, de ezektől is megkövetelték a donum gratuitumnak nevezett adót. Csak a belső vámok alóli mentességet adták meg. Egyes kiváltságokat viszont megszüntettek. A nagybojárok mellett a bojárság második rétegét az ún. boiernások tették ki, mintegy 200 kevésbé vagyonos család. Az alesenek és sutasznak nevezett szabad paraszti rétegeket olykor a bojárság harmadik fokozatának tekintették, de több adót fizettek, mint a második fokozatba tartozók.

Az 1720-as években 741 falu állt fenn, ebből 340 volt a szabad parasztként, 386 földesuri (244 bojári, 104 kolostori, 38 fejedelmi). A leggazdagabb bojár családnak 28 falva volt. A nagybirtok önellátó, jövedelme az állatok külföldre való eladásából és a belföldi szeszarusításból adódott. Majorság akadt a földesur székhelyén, de csekély kiterjedéssel. A rumánnak nevezett jobbágyot az osztrákok a szerződéses szabad parasztként színelvonalára akarták emelni, kivonták őket a földesuri igazságszolgáltatás alól. De felszabadításukat a bojárok megakadályozták. A jobbágyok mellett cigány rabszolgák voltak, akik a nagybirtokon mint kézművesek (kovácsok) és házi cselédek szolgálták. Szőlőművelésre és egyéb, bonyolultabb munkákra a nagybirtok bérmunkásokat alkalmazott (bevárdorlókból és máshonnan szökött jobbágyokból). A hatóságok nagy ujtása a földesuri szolgáltatások állami szabályozása

volt. Először a terménytizedet tették kötelezővé, azután helyébe a heti egy robotnapot 1722-ben, de ez nem valósult meg, sok földesur inkább megmaradt a tized mellett. A hatóságok és a bojárok közti huzavonában mindkét fél parasztvédőnek igyekezett magát feltüntetni.

A falusi lakosság harmadrészét a mozneannak nevezett szabad parasztnak tették ki, akik katonakötelesek voltak, pénzadóval és robottal (fuvár) tartoztak az államnak. Az állami terhek alól azonban nem egyszer a bojárokhoz menekültek, így jobbágyokká váltak.

Az osztrákok a korábbi, az állattartásra épült adó helyett egységes új adórendszert vezettek be, rendes és rendkívüli adót szedtek (az utóbbiból fedezték a közigazgatás költségeit). Ujítás volt az adónak gazdaságokra való kivetése (három adófizető kategóriában). A központi és a helyi közigazgatásban eleinte csak bojárokat alkalmaztak, később a tartomány élén álló tanács elnöke és egyik tagja is német volt. 1732-ben a megyei közigazgatást is osztrák kézbe vették át. 1719-ben az igazságszolgáltatást a közigazgatási hatóságokra bízta, a bűnügyeket idővel a katonai bíróság elé utalták. Az egyházi bíróságokat egyházi ügyekre korlátozták. Jogi normaként Matei Basarab fejedelem Pravila-ját akarták alkalmazni, megfelelő felülvizsgálat után.

A pravoszláv egyház állását az osztrákok nem érintették, de állami ellenőrzés alá vették, a kolostoroknál még gazdálkodásukat is, és a magasabb tisztségekbe maguk nevezték ki az embereket. A román nyelv ekkor szorította ki végleg az ószlávot a liturgiában, istentiszteleti könyveket nyomtatásban jelentettek meg. A katolikus vallást nem akarták terjeszteni, a bevándorlók révén mégis terjedt. Craiovában latin elemi iskolát alapítottak, 1733-ban piarista gimnáziumot. A hivatalos nyelv a román volt, ez azonban számos idegen szóval gazdagodott, az új fogalmaknak megfelelően, jórészt latinnal, de még a tseh-meszer formájában magyarral is. A legtöbb viszont az osztrák uralom megszűntével el is tűnt megint a román nyelvből.

Az osztrák uralom a török nyomásra azonnal összeomlott, az osztrákok egy réteget sem tudtak megnyerni, a bojárok inkább az oroszokhoz húztak az osztrák reformok miatt, a parasztság még nem érezte ezeknek a reformoknak a kedvező hatását. Az osztrák uralom epizódja mégis jelentős volt, mert a század derekán a fanarióta fejedelmek reformjai ebből szereztek az inspirációt, innen vették az ötleteket a felvilágosult abszolutizmus szellemében fogant intézkedéseikhez.

Papacoestea nagyon alapos, jó munkája, mint látható, a magyar történészek számára is igen érdekes és elgondolkoztató adatokat és analógiákat nyújt.

Apostol Stan: Le problème agraire pendant la révolution de 1848 en Valachie. Bucuresti, 1971, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 154 p. (Bibliotheca historica Romaniae 34. Section d'histoire économique 1.) (Havasalföld agrárviszonyai az 1848. évi forradalom után.)

A külföld tájékoztatására szánt összefoglalás bemutatja a havasalföldi agrárviszonyokat a Szervezeti Statutum korában, amikor a falvak lakosságának 75 %-át a jobbágyok, 25 %-át a szabad birtokos parasztok tették ki. A fennálló rendszer gazdaságilag is hátrányos volt, de a jórészt bojári származású értelmiség elsősorban humánus szempontból ítélte el a jobbágyrendszert. Nagy visszhangja volt a francia utópikus szocializmusnak, ennek saint-simonista változatával a földesurak is kacérkodtak, hiszen a nagybirtok fenntartását hirdette. De Fourier is hatott, Scăeni birtokán az 1840-es évek elején létre is hoztak egy rövid életű falansztert.

A polgári forradalmat előkészítő, 1843-ban alapított Frăția társaság hosszan vitatta az agrárkérdés lehető megoldását, Nicolae Bălcescu javaslatára végül a jobbágyok felszabadítását és földhözjuttatását tűzték ki programként, legalább 9 pogon (kb. 4,5 ha) földtulajdonnal. A forradalmi programot végleg azonban Ion Helia-de-Rădulescu fogalmazta meg (az iszlami pontokat), és ebben a 13. pontban csak általánosságban szólt a jobbágyfelszabadításról. Bălcescu sürgette a parasztok közti propagandát a forradalom mellé állításuk érdekében, hiszen Bibescu fejedelem is megpróbálta 1848 tavaszán a parasztokat a fennálló rendszer mellé állítani. Nyilvánvaló volt a parasztok állásfoglalásának döntő jelentősége.

Ennek értelmében már a forradalom kirobbanása előtt agitációt folytattak a parasztok körében. A forradalom megindulása után (június 9.) a parasztok azonnal csatlakoztak. Az ideiglenes kormány azonban már június 13-án ingadozott: többen úgy látták, hogy a jobbágyfelszabadítást nem lehet azonnal megvalósítani, mert ez bizonytalanná tenné az azévi termés betakarítását.

A parasztok valóban úgy értelmezték az iszlami kiáltványt, hogy az megszüntette a jobbágyrendszert, ezért be is szüntették a szolgáltatásokat. Ez viszont török és orosz beavatkozással fenyegetett, ezért az ideiglenes kormány június 16-án bejelentette, hogy a szolgáltatásokat még három hónapra át teljesíteni kell, a bojárokat pedig biztosította, hogy megváltást kapnak. A parasztok és a földesurak egyaránt mozgolódtak, a kormány mindkét felet meg akarta nyugtatni, hangoztatta a testvériséget, amelynek az értelmében a forradalom során senki sem károsodhat. Juliusban összehívta Bukarestbe a parasztok küldötteit, hogy támogatást kapjon tőlük.

A kormány halogató politikája viszont csalódást keltett a parasztokban. Ezért a kormány biztosokat küldött

vidékre, a parasztek megnyugtatasára, a falusi értelmiségre (tanítók, papok) támaszkodva. A városokban klubok alakultak, amelyek tiltakoztak a földesuraknak nyújtandó kárpótlás ellen, a vidéki biztosok egy része is ilyen értelemben nyilatkozott, ezt viszont a kormány elítélte, egyes biztosokat vissza is hívott.

A parasztek elsősorban a robotot tagadták meg, ezért sok birtokos kénytelen volt bérmunkásokat felfogadni. De a tizedet is megtagadták, volt olyan birtok, ahol a parasztek maguk aratták le a majorsági föld termését, a földesuri malom- és szesz-monopóliummal sem törődtek. Ezért a földesurak a kormány támogatását sürgették, a helyi hatóságok meg akarták győzni a parasztekot, hogy egyideig még teljesítsék a szolgáltatásokat, de erőszakot nem alkalmaztak. Viszont azzal fenyegették a parasztekot, hogy magatartásukkal elvesztik igényüket a földtulajdonra. A parasztek erőszaktól sem riadtak vissza, elégették a Szervezeti Statutum példányait, felgyújtottak udvarházakat. A forradalmi demokrata sajtó támogatta harcukat.

Juliusban a külföldi intervenció nem tünt fenyegetőnek, ezért Bălcescu javaslatára a kormány a parasztek és földesurak egyenlő számú képviselőiből összehívott egy bizottságot az agrárkérdés konkrét megoldására, előzetesen adatokat gyűjtött a tényleges földbirtokviszonyokról. A bizottság augusztus 9-én kezdte meg munkáját, a bojárok a tulajdon szent ségére hivatkoztak. A jobbágyok személyes felszabadítását és a tulajdon sérthetetlenségének elvét a bizottság megszavazta. Az angol, ill. a német és francia agrárfejlődés példájára hivatkoztak többen. A paraszti küldöttek közül akadt, aki ellenetzte a kárpótlást. Golescu a magyar példára hivatkozva igyekezett megnyerni a bojárokat annak a gondolatnak, hogy a Szervezeti Statutum értelmében a parasztek kezében lévő földet engedjék át az ő tulajdonukba. A bojár küldöttek azonban elzárkóztak az ilyesfajta megoldás elől. A kormány ezért augusztus 19-én elnapolta a bizottság üléseit azzal, hogy gyökeresen ellentétes álláspontok alakultak ki. Bălcescu egy újságcikkben ismét a magyar példára hivatkozott. A kormány előbb felszólította a parasztekot a további szolgáltatásokra, szeptember 11-én viszont kimondta, hogy akik már teljesítették a szolgáltatásokat, azoktól nem lehet többet behajtani.

A szeptember 13-án megindult török, majd orosz intervenció véget vetett a forradalmaknak, a parasztek azonban késő őszig még folytatták a harcot, továbbra is megtagadták a szolgáltatásokat, nem adták le fegyvereiket. A mozgalom számos vezetőjét letartóztatták, a kormányzat pedig komoly ellenpropagandába kezdett. A földesurak és bérlők kárpótlást követeltek a veszteségeikért, az igények felmérése és kielégítése 1852-ig húzódott el.

Befejezésül a szerző arra utal, hogy az 1848-ban kimondott alapelvek szolgálták az 1864-es jobbágyfelszabadítás alapját, de ekkor már a földbirtokosok számára kedvezőbb formában.

NIEDERHAUSER EMIL

Nicolas Iorga, L'homme et l'oeuvre. A l'occasion du centième anniversaire de sa naissance. Recueil édité per D.M. Pippidi. Bucuresti, 1972. 414 p. (Nicolas Iorga élete és életműve.)

Az ötvenes években, amikor Prodan akadémikus, az ismert román történész nálunk járt, e sorok szerzője megtudakolta tőle itt tartott nyilvános kollokviumán: mi az oka annak, hogy a román történetírás több éve lényegében csak elutasító, negatív véleményt hangoztat Iorgáról, az antifasiszta mártírról és európai rangú történészről? A válasz Iorga politikai és emberi hibáinak akkortájt divatos egyoldalú ostromozását ismételte meg - személyes visszaemlékezés alakjában is.

Azóta híre jött, hogy a román történettudományi intézetet Iorgáról nevezték el. Most pedig előttünk fekszik az a reprezentatív emlékkönyv, amelyet a román és francia tudósok szenteltek Iorgának, születése századik évfordulójára.

A téma rendkívüli: Iorga olyan méretű tudós volt, hogy életművének kollektív mérlegelése szinte egy egész nemzeti történetírás önarcképének megalkotásával ér fel.

A kötetet Miron Constantinescu akadémikus előszava vezeti be, amely arra a gondolatra összpontosít, hogy Iorga alakja megnövekszik az időben, hogy Iorgában a mai román történetírás előfutárát látja. Bíráló megjegyzése: Iorga nem tudta kialakítani saját koncepcióját az anyagi fejlődés jelenségeiről.

A gazdag kiállítású emlékkönyv huszonhárom szerzőjének tanulmánya valóban dokumentálja a mintegy 800 kisebb-nagyobb kötetet és több mint tizezer újságcikket megjelentetett Iorga - gyakorlatilag inkább az ifjú Iorga - történetírói és emberi pozitívumait. Talán Ion Ionescu professzor tanulmányában érzékeljük legjobban a Kogălniceanun is tulnőtt huszadik századi történész-utód nagyságát. Ugy kezdte, mint moldvai elődje: Párizsban és Berlinben verekedte ki magát a korabeli Románia szellemi szűkösségéből. S azután hazatérve

forrásközlő tevékenységével emelte magasabb színvonalra a román történetírást szakmai színvonalát. Bizonyára ennél is fontosabb, amit Ștefan Ștefanescu a román történettudományi intézet igazgatója ragad meg: Iorga-paraszt-orientációja, népies beállítottsága sokakkal szemben évtizedekre kiható fölényt biztosított neki a román történelem alapkérdéseinek megítélésében. Ez a modernebb szemléletű Iorga, ez a neo-narodnyik - magyar hasonlattal élve - Jászi Oszkár kivételes szellemi izgékonyágával nemcsak az egész román történelmet járta be és rajzolta meg frissebb szemmel (lásd Ștefan Pascunak, a kolozsvári egyetem rektorának összefoglalását, Valeria Costachel és George Zane professzorok írását), de a polgári történetírásban alapvetőt alkotott a balkanisztika terén és maradandóan beírta nevét a nemzetközi kapcsolatokról szóló történeti irodalomban. (Erről szól D.M. Pippidi, M. Berza professzor, és M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru, valamint Virgil Cădea tudományos munkatársak dolgozata.) A történetfilozófus Iorga számos figyelemre méltó eredményét tárja fel Alexandru Elian, V. Liveanu és Val.-Al. Georgescu. A személyes visszaemlékezéseket is megcsillantó cikkek közül Marcel Emerit, Maria Holban, Maria-an Musicescu és Șerban Cioculescu nyújt újat az emberi Iorgáról: lelki szemeink elé állítják a viszonylag fiatal történész-pedagógust, akinek - szerény életmódja mellett - jórészt a diákjai vásároltak könyveket, a történész-diplomatát, a fogalmazó-vulkán ujságíró, a művészetekben nemcsak járatos, de az egész román művészi életnek impulzusokat adó művelődéstörténészt.

Külön említést érdemel Nicolae Bănescu illően elfogult hangvételű tanulmánya Iorga mártírságáról. Nem annyira a Vasgárda merényletének historiáját írta meg, mint inkább Iorga utolsó hónapjainak gondolatvilágát igyekezett rekonstruálni.

A tanulságos kötet azonban újabb gondokkal is terheli a román marxista történetírást külföldi barátját. Ma azt a kérdést kellene feltennem egy kollegiális megbeszélésen: miért van az, hogy az ötvenes évek szektás Iorga-képét e kötet bizonyossága szerint is nem egy helyesen kiegyensúlyozott koncepció, hanem egy másik véglet, a nagy tudóst szinte mindenben pozitív színben feltüntető, eszményítő tárgyalásmód váltotta fel?

Természetesen egy centennáriumi kötetnek elsősorban a pozitívumokkal kell foglalkoznia. De a Iorgát gyakran "titán" nevező emlékkönyv következetesen mellőzi a beható történeti kritikát, amit pedig egy titán - de még a nagyformátumu Iorga is - bátran elviselne. Ez a tárgyalásmód végeredményképpen egy több lényeges életvonásától megfosztott historiográfiai nagyságot állít elénk. A tanulmányok gyakran pusztán recitálják Iorga szavait, és folyószövegbe átültetett címkatalógust adnak alaposabb elemzés helyett.

Az egyik legfőbb hiányosság: Iorga megfelelő történeti megközelítésének rendszeresen megfigyelhető elmulasztása. Nem válik világhosszá az olvasó előtt, hogy az idős Iorga a királyi udvarnak, a romániai fasizmus egyik szárnyának tett szolgálatával, miniszterelnökségével sajnos sokban maga is előkészítette halálát. Pedig Iorga alkonyának ez a mélyebb tanulsága és igazi tragédiája. Ha valaki elolvassa tiz kötetes román történetének utolsó kötetét, amelyben az agg történész rendkívül konzervatív nézeteket fejt ki, s ezt összeveti a kötet által megrajzolt összképpel, aligha ismerne rá, hogy ugyanarról a tudósról van szó.

Iorga nacionalizmusának negatív összetevőiről sem esik szó, pedig ez volt munkásságának egyik neuralgikus pontja. A román szerzők ezt a megjelölést nem is használják. Furcsa ellentmondás, hogy még a kötet francia polgári szerzőinek előadása jobban utal Iorga nacionalizmusára (ld. pl. Marcel Emerit cikkét, 25.l.), mint a román marxista szerzőké. Egyedül Miron Constantinescu említi Iorga alkalomszerű nacionalista "árnyalatát" (10.l.), ami aligha elégséges bírálatnak. Ismét hangsúlyozzuk, hogy nem túlzó, történelmietlen kritikára gondolunk; még kevésbé Iorga nacionalizmusának olyan vitatására, amelyet a magyar polgári történetírás részéről Domanovszky Sándor Iorga-könyve képviselt. Csupán a nem akármilyen módon befejezett és részben nem akármilyen módon végig élt élethez méltó realis kritikára. Így a balkánkutató tudós bemutatásakor bíráló szavakra is szükség lett volna; a szerzők azonban megelégedtek Iorga minden irányu rokonszenvének sztereotip ismétlésével (197-200.l.). Történelmünk oldaláról is hiányolhatjuk a Iorga-vélemények közelebbi értékelését. Berza professzor tanulmánya helyesen állapította meg, hogy Iorga sokszor fordult Magyarországra és a kijevei Oroszország története felé munkája közben (15.l.). Az ünnepi kiadvány kirekeszti vizsgálgódása köréből az említett területeket.

Előfordul, hogy Iorga nézeteit nem teljesen pontosan kommentálják. A 204. lapon arról értesülünk, hogy Iorga az első világháború előtt általában a nagyhatalmakkal való szövetségek ellen és - ezekkel szemben - a balkáni kisállamok összefogásáért harcolt, amiből csak annyi az igaz, hogy Iorga a román polgárság politikájának megfelelően egy ideig a számító semlegességet helyezte előtérbe, de végeredményképpen kizárólag az egyik imperialista szövetséges táborból (Németország, az Osztrák-Magyar Monarchia) igyekezett elhatárolni a balkáni országokat.

Mig pl. Val.-Al.Georgescu kritikátlanul tárgyalja Iorga intézménytörténeti nézeteit, megengedi magának a kitérőt, hogy közben A.V. Benegyiktovval vitázzon (78.l.).

Az emlékkönyv egyáltalán nem bírálja a mai nyugati történetírás és a külföldi ellenforradalmi román irodalom Iorga-interpretációját.

Egészében véve a kötet több tekintetben előnyte-
nül különbözik a mai marxista történetírás hasonló kiadványai-
tól. A jelenlegi szovjet történetírásban például még a neves
szovjet, marxista történészekről megjelent értékelések sem
csupán az utólagos ünneplést szolgálják. E kiadványok gondot
fordítanak az átmeneti hibák, kiforratlanságok megállapításá-
ra, nem is szólva a polgári történetírás régi alakjainak tár-
gyalásáról. S ha ezt a kiegyensúlyozottabb historiográfiai
hozzállást olyan okulásul szolgáló előzmények után alakított-
ták is ki, mint az egykori negativista anti-Pokrovszkij kötet,
a Iorga emlékkönyv több szempontból új, de kizárólag a poziti-
vumokra koncentráló - anti-Pokrovszkij benyomását kelti.

DOLMÁNYOS ISTVÁN

In slujba cercetării marxist-leniniste a istoriei P.C.R.
București, 1971. 533 l. (A Román Kommunista Párt története
marxista-leninista kutatásának szolgálatában.)

A kissé hangzatos címet ciselő kötet a Biblioteca
de istorie c. bukaresti kiadványsorozat egyik új és figyelem-
reméltó kötete. A kötet a bukaresti párttörténeti intézet (A
Román Kommunista Párt Központi Bizottsága mellett működő Társadalmatudományi és Történeti Intézet) 20 éves fennállása alkalmából tartott tudományos ülészakon elhangzott előadásokat tartalmazza. E mellett az intézet 1951 és 1971 között kiadott könyveinek jegyzékét, valamint az intézet történetének rövid összefoglalását is megtaláljuk benne. A kötetben egybegyűjtött 40 előadás - melyek egyenkénti terjedelme gyakorlatilag nem haladja meg a 10 oldalt - az utópista szocializmus romániai jelentkezésétől egészen a neokolonializmus és a harmadik világ fejlődésének kérdéséig terjedő széles skálán mutatja be a romániai párttörténészek kutatási és érdeklődési körét. Ion Felea azokkal a román értelmiségiekkel, írókkal és újságírókkal foglalkozik, akik a XIX. század végén szorosabb kapcsolatba kerültek a román szocialista mozgalommal. Sajátos vonása a román társadalmi fejlődésnek, hogy vezető írók és költők - ha nem is hosszú ideig - részesei, vagy legalábbis bolygói voltak a szocialista mozgalomnak (pl. Constantin Mille, Gh. Mortun, Ioan Nădejde, távolabból Anton Bacalbașa, Garabet Ibrăileanu, N. Beldiceanu, I.L. Caragiale, Al. Vlașu stb.). Ennek a csatlakozásnak, illetve közeledésnek köszönhető, hogy a iasi "Contemporanul" c. szocialista szellemű kulturális-politikai folyóirat Délkelet-Európa egyik legszínvonalasabb elméleti lapjává vált. A polgári eredetű értelmiség lökészerű beáramlása a szocialista mozgalomba nyilván szintén

hozzájárult ahhoz, hogy a századvégén a párt felbomlott, megvolt azonban az a kétségtelen előnye, hogy a szocialista gondolatot - a magyarországinál például sokkal inkább - át tudta vinni a szélesebb értelmiségi körökbe. Ez természetesen nem azt jelentette, hogy a szocializmus eszméi széles értelmiségi körökben mély hatást gyakoroltak volna, inkább azt jelentette, hogy az un. művelt rétegek bizonyos érdeklődést mutattak a marxizmus iránt, s azt a jelenséget a polgári Románia egész további történetén át nyomon követhetjük. Az értelmiség és a szocialista mozgalom kapcsolata jelezte, hogy a szociáldemokrata párt Romániában is kettős funkciót töltött be: a polgári demokratikus párt és a szocialista munkáspárt funkcióját.

Ludovic Vajda az erdélyi bányamunkásság és fémipari munkásság kialakulását ismerteti. Ladislau Gergely a romániai szocialisták külfölddel folytatott levelezésének fennmaradt anyagáról ad áttekintést. Több tanulmány foglalja közre az 1917 és 1921 között lefolyt ideológiai tisztulási folyamattal, melyek közül Florea Dragne és Marin Badea írásait emlitenénk. Utóbbi elsősorban a folyamat ideológiai oldalát veszi bonckés alá, s azt a problémát elemzi, hogy az un. forradalmi passzivitástól hogyan jutnak el fokozatosan az egyes kommunista csoportok, illetve a Szocialista Párt balszárnyának képviselői az adott társadalmi-politikai realitások elemzése és a harci tapasztalatok útján egy új párt, a kommunista párt megalakításáig és a főbb harci feladatok kitűzéséig. Az elsőként említett szerző ugyanazt a folyamatot kíséri nyomon, de főként adatközlő formában. Bemutatja az illegális kommunista csoportok, a szociáldemokrata pártban (tehát legálisan) működő kommunisták, valamint a szovjetországi emigráns román kommunisták álláspontjának egyes állomásait a RKP megalakítása körül folyó harcban. Bemutatja, miként győzött a szociáldemokrata párt átalakítását követelő hazai irányzat előbb az azt ellenző, majd pedig az emigrációs csoportokkal folytatott eszmei küzdelemben. Ha a szerző által nyújtott kép - nyilván az írás rövidegsége miatt - kissé sommás is, kétségtelenül tanulságos olvasmány. Ugyancsak érdekes írás Olimpiu Matichescunak az Antonescu-rezsim alatti konspirációs munkáról szóló írása, mely részben az állambiztonsági szolgálat (a Siguranța) iratai alapján mutatja be, miként szervezték meg a kommunisták börtönök és koncentrációs táborok tucatjaiban az információs tevékenységet, a rendszeres kapcsolatokat.

Ha az egyes referátumok nem is mind egyforma színvonalon állnak, a kötet minden írása többé-kevésbé haszonnal forgatható mindazok által, akiket a modern Románia társadalomtörténete érdekel.

SZÁSZ ZOLTÁN

Fătu, Mihai - Spălățelu, Ion: Garda de fier - organizație teroristă de tip fascist. București 1971, Editura Politică, 429 l. (Magyar fordításban megjelent ugyancsak a Politikai Kiadó-nál 1972-ben.) (A Vasgárda-fasiszta típusu terrorszervezet.)

A két szerző joggal hangsúlyozza, hogy munkájukat a vasgárdista mozgalomra vonatkozó kutatások mintegy kezdetének, amolyan első próbálkozásnak kell tekinteni. A gyorsan fejlődő román történetírás számára is időszzerűvé vált a fasiszta mozgalmak általános jellemzői mellett hazai sajátosságainak alaposabb vizsgálata.

A 22 fejezetből álló kötet az első világháború utáni Románia társadalmi-politikai viszonyainak kibontásával indul, s a vasgárdista mozgalom előzményeit ismerteti. Ebből - mint kevéssé ismertet - az 1919-ben Iașiban alakult "Nemzeti Öntudat Gárdája" nevű ál-munkásszakszervezetet emelnénk ki, amelyik "a termelőeszközök társadalmisítása mellett" foglalt állást, hogy megteremtődjék az emberek "krisztusi szent hitbeni élete". Tevékenységük elsősorban a kommunista mozgalom, a marxizmus térhódítása ellen irányult. Rendszeres sztrájk törő tevékenységüket a hatóságok pártolták. Ebbe a csoportosulásba próbált új lelket belevinni A.C. Cuza, az ismert antiszemita professor, s bár az egyesület fuzionált az erdélyi "Kereszt-testvériség" névre hallgató nacionalista egylettel, 1921-ben feloszlatták.

1922-23-ban egy sor kis jobboldali-radikális egyesület alakult; majd ezekből létrejött a "Román Nemzeti Fasces" csoportosulás. Álláspontjuk nem nélkülözött olyan, a kapitalizmus káros kinövéseit felszámolni hivatott programpontokat, amelyeket szociális demagógia gyanánt felhasználtak. Ennek szétesése után jutott nagyobb szerephez a Cuza-féle "Keresztény-Nemzeti Védelem Ligája", amelyben Z. Codreanu tulajdonképpen politikai pályáját elkezdte. Hamarosan tulszárnyalta mesterét; önállósult, megkezdte összeesküvő szervezetének kiépítését. Országos hirre akkor tett szert, amikor Iașiban nyilvános bírósági tárgyaláson lelőtte a prefektust. A jobboldal országos nyomására felmentették. 1927 júniusában 4 emberrel megalakította a kizárólag neki engedelmessé szervezetet, a "Mihály Arkangyal Légiját", melynek fő politikai eszköze az erőszak volt. Kezdetben bucsuk, falusi fonóesték, énekkarok, főként egészen fiatalok szervezése útján toborozták a tagságot. Később kiépítették a szervezet szenátusát és "szekcióit", sejtjeit, bevezették a zöldinget, a "Zöldkereszt" érdemrendet a finanszírozók, a "Fehérkereszt" érdemrendet az akciókat végrehajtók számára.

A Vasgárda sokféle elemből összetevődő ideológiáját a szerzők ugyan meglehetősen röviden elemzik, azonban ebből is megállapítható, hogy antikommunizmusuk, demokráciaellenes-

ségük alátámasztására elsősorban az irracionálizmushoz fordultak, főként ennek egyik román lecsapódását, az u.n. trairizmust emelték fegyvertárukba. A trairizmus, mely szerint az öntudatlanra korlátozódó élet és a ráció között az ellentét kibékíthetetlen, az öntudatlan primátusát hirdette. Ez a szemlélet teljes mértékben megfelelt a Vasgárda "vivere pericolosamente" jeligéjű terrorprogramjának, mind pedig tulhajtott ortodox miszticizmusának alátámasztására. A Vasgárda egész fennállása alatt megőrizte vallási miszticizmusát, alakulatok szentelését, csodák megrendezését, a halál kultuszát. "A bensőséges együttélés a halállal, - írja az egyik teoretikus - a halálban való adományozás öröme való szomjuhozás, imponálóan egységessé formálja légiós generációnk teljes erkölcsi arculatát".

A háborus propaganda sem érdektelen mozzanata a román fasizmusnak. Mig a román burzsoázia zöme messzemenően háboruellenes volt, a Vasgárda ebben is eltérő álláspontot képviselt. "Mindaddig, amíg egy nép nem viselt agresszív háborút, nem aktiv tényezője a történelemnek" - írta Em. Cioran.

Egzaltált sovinizmusuk megfért azzal, hogy "idegen" tőkésektől is elfogadjanak pénzadományokat, de nem mondhattak le a fajelméletéről, a zsidók üldözéséről, hiszen az antiszemitizmus funkciója volt a félrevezetett, antikapitalista beállítottságú hivek és a magasabb polgári körök konkurrenciakapcsoló törekvéseinek összeötvözése.

1931-ben a Maniu-kormány feloszlatta a Vasgárdát. Erre Codreanu Csoportosulás néven alakult újjá, a vezér maga később képviselő lett, de a Vasgárda nem csuszott a parlamentarizmus útjára. 1933 májusában megalakultak az első "halál-különítmények", december 29-én pedig a színajai állomás peronján meggyilkolták Duca miniszterelnököt. Az értelmi szerzőket a per során felmentették, a fővádló és két bíró ezután belépett a Gárdába.

A szerzők az egykori és az emigrációs vasgárdista irodalom, részben eddig ismeretlen, a Siguranța (az állami biztonsági szolgálat) és más hatósági iratanyag alapján megpróbálják rekonstruálni Codreanu kísérleteit II. Károly király kegyeinek elnyerésére, másrészt bemutatják azt is, miként próbálta a király a Vasgárdát az u.n. történelmi pártok sakkbantartására felhasználni.

Károly király számára azonban a Vasgárda tulságosan nehezen kezelhető és veszélyes "szövetségesnek" bizonyult. A szerzők a Gárda és a király közötti végleges szembekerülés fő okát a külpolitikai megfontolásokban látják. A Tătărescu-kormány határozottan fellépett a Gárda ellen. Codreanu viszont Maniuhoz közeledett, választási paktumot kötött vele 1937-ben. A decemberi választásokon egy párt sem érte el a

szükséges 40 %-ot, de a vasgárdista képviselők száma 5-ről 66-ra emelkedett. Megindult a Gárda nagyszabású kiépítése, a kádereképzés rendszeresítése, tervbevették a hatalomátvételhez szükséges szakminisztériumi, államigazgatási kiképzés megszervezését. Ezzel azonban megkezdődött a Vasgárda integrálódása a román polgári-parlamentáris rendszerbe. Az 1938 februárjában bevezetett királyi diktatura előbb 6 hónap börtönre ítélte Codreanu, majd újabb per indult ellene és társai ellen, s az államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vádjára alapján 10 évi börtönbüntetést szabtak ki rá, november elején pedig szökési kísérlet címén több társával együtt megölték. A Vasgárdista mozgalom u.n. hősi korszaka ezzel véget ért.

A szerzők felvázolják az utódlásért folytatott harcot, mely Horia Sima győzelmével végződött. Az új Vasgárda vezetősége azonban már csak árnyéka volt önmagának, a németek kiszolgálója. Elődjétől csak a cinizmust és az erőszakot örökölte, híveinek száma csökkent. Horia Simát azonban a király is kézben tudta tartani, s júniusban bevette a kormányba. A második bécsi döntés által teremtett politikai válságot felhasználva a vasgárdisták német segítséggel bekerültek Antonescu kormányába, Románia szeptember 14-én átalakult "nemzeti-légionárius" állammá. Antonescu és Horia Sima között 1941 január végéig hatalmi harc folyt, melynek az ismeretes vasgárdista lázadás vetett véget. A Vasgárdát német asszisztenciával felszámolták, Horia Sima Németországba menekült. Személyét ott ütőkártyának igyekeztek felhasználni - egyébként eredménytelenül - Antonescu ellen. Ezzel a Vasgárda tulajdonképpeni története végetért.

A két szerző számos eddig ismeretlen forrásra támaszkodó munkája, ha nem is oldja meg az összes fontosabb kérdést, jelentősen kibővíti a román fasizmusról eddig kialakult ismereteinket.

SZÁSZ ZOLTÁN

Hungary in Revolution, 1918-19. Nine essays. Ed. Iván Völgyes. Lincoln, 1971. University of Nebraska Press, X, 219 p. (Magyarország a forradalomban, 1918-19.)

Történelmünk jobb megismerésének külföldön még ma is komoly akadálya a nyelvismeret hiánya, bár az utóbbi években a magyar származású szerzők mellett egyre több olyan történész is akad, aki sikerrel birkózott meg könnyűnek nem mondható nyelvünkkel. E két csoport tevékenysége nyomán a jövőben

várható az angolnyelvű magyar történeti szakirodalom jelentős gyarapodása, s így a régebbi, különféle irányban elfogult munkákon alapuló értékelések talán megszűnnek egyedüli források lenni.

A jelen tanulmánygyűjtemény az angol-amerikai történetírásban régebben különösen elhanyagolt, de újabban egyre nagyobb érdeklődést kiváltó témával foglalkozik. Fő érdeme, hogy talán valamennyi újabb angolnyelvű kiadványnál nagyobb mértékben támaszkodik a magyarországi történeti kutatások eredményeire, s így - ha áttételesen is - de 1918-1919 kiterjedt hazai kutatásait a külföld számára is hozzáférhetővé teszi. Az is megállapítható, hogy a szerzők - akik többsége már más munkákat is publikált a kérdésről, - nemcsak az idézett magyar írások nyersanyagát használták fel, hanem igen sok esetben azok interpretációit, elemzését is elfogadták, sőt egy magyarországi marxista szerző tanulmányát is bevették a kötetbe.

Joseph Held vállalkozott a hálátlan feladatra, hogy a dualista Magyarország viszonyait s a forradalmak gyökereit röviden összefoglalja. Akár szükségszerű volt ez, akár elkerülhető lett volna, mindenesetre megállapítható, hogy vállalkozása nem tudta elkerülni a szimplifikálásokat, helyenként a kisebb hibákat. (Például Eötvös és különösen Deák nem a legjobb példái az arisztokrácia megmaradó befolyásának.) Részletesebb és így eredményesebb szintézise a háborús évek gazdasági, katonai és politikai viszonyainak Deák István tanulmánya. A polgári forradalomtól a Tanácsköztársaság kikiáltásáig terjedő időszakot foglalta össze sikeresen Vermes Gábor írása, bár sem ő, sem a többi szerző sem tudta még használni Hajdu Tibor két alapvető szintézisét. Frank Eckelt foglalkozik a Tanácsköztársaság belpolitikájával, s ha talál is abban bíráltnivalót, megközelítését mégis a tárgyilagos elismerés dominálja. Eva S. Balogh a Tanácskormány nemzetiségi politikájában hiányolja a világos, átgondolt koncepciót, amit a világforradalomba vetett hittel magyaráz. A Szlovák Tanácsköztársaság működésének részletesebb vizsgálata nélkül mond ki fölötte ítéletet. A külpolitika irányításáról, a felmerülő kérdésekkel kapcsolatos különféle magyarországi álláspontok alakulásáról főként a Kormányzótanács ülései alapján számol be L. Nagy Zsuzsa jól tömörített esszéje, míg a kérdés másik oldalát, a párizsi békekonferencia Magyarországgal kapcsolatos magatartását Alfred D. Low ismerteti. A tények felsorakoztatása mellett a következtetések terén sokszor tulságosan messze megy a szerző, feltétlenül tarthatatlan például az az állítása, hogy az Antant Legfelsőbb Tanácsának köszönhető, hogy a román hadsereg nem kelt át a Tiszán hamarabb. Az északi hadjáratnál kapcsolatban nem lehet állandóan szlovák területekről beszélni, s még furcsább a Tanácskormány júliusi Románia elleni "magyar agresszió"-járól szóló kitétel. Völgyes Iván, a kötet szerkesztője, sikeresen cáfolja az "oroszbab-

lon másolása" gyakori nyugati vádját Szovjetország és Tanácsmagyarország kapcsolatainak bemutatásával és rámutat a két forradalom közti sok különbségre. Rudolf L. Tőkés Kun Béla pályáját követi végig az erdélyi indulástól a kivégzésig, részletesen foglalkozva 1919 utáni tevékenységével is. Cselekedeteit sokoldalú módon, a lélektani elemekre is kitérve kísérli meg indokolni, elemezni, boncolni.

Az elkerülhetetlen ismétlések mellett egyetlen általános hibát kell megemlíteni, de ez nem a szerzőknek róható fel. Egy olyan munka esetében, melynek fő érdeme a szélesebb nemzetközi olvasóközönség számára megközelíthetetlen magyar kutatások felhasználása, sajnálatos, hogy a tanulmányok az évforduló kapcsán megjelent gazdag irodalmat már nem tudák hasznosítani. Az 1971-es megjelenési év arra enged következtetni, hogy Amerikában is meglehetősen hosszú "az átfutási idő".

JESZENSZKY GÉZA

UJ KÖNYVEKRŐL RÖVIDEN

- ČMM = Časopis Matice Moravske (Brno)
 HČ = Historický časopis (Bratislava)
 HJ = Historisches Jahrbuch (München-Freiburg)
 HZ = Historische Zeitschrift (München)
 JGO = Jahrbücher für Geschichte Osteuropas (Wiesbaden)
 JGSLE = Jahrbücher für Geschichte der sozialistischen Länder Euro-
 pas (Berlin)
 NNI = Novaja i novejsaja isztorija (Moszkva)
 VF = Voproszi Filozsofii (Moszkva)
 VfSW = Vierteljahrschrift für Sozial-, und Wirtschaftsgeschichte
 (Wiesbaden)

Egyetemes történet

Schieder, Th.: Geschichte als Wissenschaft. Eine Einführung.
 (Történettudomány mint tudomány. Bevezetés.)
 (München, 1968. 247 p.)
 Ism.: Krause, H. G.
 VfSW, 1971. f.2. 232-233.

М.Я. Ковальзон, "Система экономических наук"
 (A gazdaságtudományok rendszere.)
 VF, 1970. f.2. 156-8.
 A Moszkvában 1968-ban megjelent (462.1.) hasonló című, igen
 figyelemreméltó kollektív mű ismertetése.

Антология мировой философии.
 (Filozófiai antológia.)
 VF, 1970. f.2. 161.
 A négykötetesre tervezett sorozat I. kötetének ismertetése.
 (Moszkva, 1969. 936.1.)

Opgenoorth, E.: Einführung in das Studium der neueren Geschichte. Braun-
 schweig, 1969. 224 p.
 (Bevezetés az újabbkori történelem tanulmányozásába.)
 Ism.: Lehmann, H.
 HZ, 1970. t. 211. f.3. 631-633.
 Dicséri a nagy szorgalommal összeállított munkát. Eckermann, W.,
 és Mohr H. tollából is megjelent egy német nyelvű hasonló munka,
 de azt a recenzátor elítéli, mint ortodox marxistát. Opgenoorth
 hibájának is azt tartja, hogy nem száll szembe kellő eréllyel
 a fenti két társszerző világnézetével.

Lemberg, E.: Reformation im Kommunismus? Ideologische Wandlungen im
 Marxismus-Leninismus Ostmitteleuropas. Stuttgart, 1967 111 p.
 (Reformáció a kommunizmusban? Ideológiai változások Közép-kelet-
 európa marxizmusa-leninizmusában.)
 Ism.: Vlijmen, L.
 ZfO, 1970. f. 1. 171-173.

A középkelet-európai térségben 1968 tavasza-nyara óta erjedés indult meg - állapítja meg a szerző. Ezt három fejezetben elemzi: filozófia és ideológia; kommunizmus és nacionalizmus; dialektika és ideológia. Lemberg egyike a legismertebb nyugatnémet Keleteurópa szakértőknek.

- Löwenthal, R., Szerk. Ist der Osten noch ein Block? Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz, 1967. 216 p.
 (A Kelet még blokkot képez?)
 Ism.: Fuchs, K.
 ZfO, 1970. f.1. 173-174.
 Több tanulmányból álló kötet. A tanulmányok főbb mondanivalója az, hogy az egyes népi demokráciákban a szovjet hegemonia lassan pusztá fogalomává válik.

Ausztria

- Lengyel, S.M.: Reformersors Metternich Ausztriájában. (Bp. 1969. 115 p.)
 Ism.: McCagg, W.O.
 JGO, 1971. f.1. 145-146.
 Tartalmi ismertetés.
- Tapié, V.L.: Monarchie et peuples du Danube, Fayard 1969. 495 p.
 Ism.: Vantuch.
 HC, 1970. f. 2. 299-302.
- a./ Plaschka, R.G., Mack, K.: Die Auflösung des Habsburgerreiches.
 München, 1970. 556 p.
 (A Habsburg birodalom felbomlása.)
- b./ Brunniger, H.F.: Die letzten Habsburger in Augenzeugenberichten, Düsseldorf, 1967. 447 p.
 (Az utolsó Habsburgok a szemtanúk tudósításában.)
 ZG, 1971. f. 9. 1204-1206.
 A két könyv tartalmi ismertetése.

Csehszlovákia

- Lipták, L.: Slovensko v 20. storoci. Bratislava, 1968. 368 p.
 (Szlovákia a XX. században.)
 Ism.: Kropilák, M.
 HC, 1970. f.3. 438-444.
- Boj o smer vyvoje ceskoslovenského státu II. Cervenec 1919-kveten 1921.
 K vydání připravili Cosman, A. Pletka, V. stb. Prameny k ohlasu Velké říjnové socialistické revoluce a vzniku CSR.
 (Harc a csehszlovák állam fejlődésének irányvonalaért II. 1919. július - 1921. május. A kötet kiadását előkészítette: Cosman, A., Pletka, V., stb. Források a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és Csehszlovákia kialakulása visszhangjához.)
 Ism.: Ceresnik, B.
 CMM, 1970. f.1-2. 102-104.

- Prispevky k dejinám fasizmu v Ceskoslovensku a Mad'arsku.
(Adalék a fasizmus történetéhez Csehszlovákiában és Magyarországon.)
Bratislava 1969. 312 p.
Ism.: Kamenec, I.
HC, 1970. f.2. 288-292.
- Hoensch, K.J.: Der ungarische Revisionismus und die Zerschlagung der Tschechoslovakiei. Tübingen 1967. 323 2 térk.
Ism.: Susko, L.
HC, 1970. f.1. 111-117.
- Král, V., Szerk. Das Abkommen von München 1938.
(A müncheni szerződés 1938-ban. Csehszlovák diplomáciai dokumentumok 1937-1939.)
Ism.: Haselsteiner, H.
ZfO, 1970. f.3. 533-534.
Válogatott külügyminisztériumi iratok.
- Lvová, M.: Mnichov a Edvard Benes. Praha 1968. 285 p.
(München és Eduard Benes.)
Ism.: Bystricky, V.
HC, 1970. f.3. 445-448.
- Đurica, M.S.: Die slowakische Politik 1938/39 im Lichte der Staatslehre Tisos. Bonn, 1967. 48 p.
(A szlovák politika 1938/39-ben Tiso államtanításának fényében.)
Ism.: Hoensch, J.K.
ZfO, 1970. f.3. 534-536.
Viszonylag objektív képet fest a recenzió Tisoról és az általa létrehozott fasiszta államról.
- Olivová, V.: Ceskoslovensko v rozrúsené Evropa. Praha 1968. 260 p.
(Csehszlovákia a feldult Európában.)
Ism.: Kovác, D.
HC, 1970. f.3. 448-452.
- Jablonicky, J.: Z ilegality do povstania (Kapitoly z občianského odboja. Bratislava, 1969. 530 p.
(Az illegalitásból a nyílt felkelésbe. Fejezetek a polgári ellenállás történetéből.)
Ism.: Kropilák, M.
HC, 1970. f.2. 292-299.
- Cesky odboj na sklonku války ve svetle nacistických dokumentu. Sbornik dokumentu k 25. vyroci osvobozeni Ceskoslovenska sovetskou armádou, I-II. Praha, 1970. 439 p.
(A háborúvégi cseh ellenállás a náci dokumentumok tükrében, Dokumentumok Csehszlovákia felszabadításának 25. évfordulójára.)
Ism.: Stepánek, Z.
CMM, 1970. f. 3-4. 351-353.

Lengyelország

- Forstreuter, K.: Aus den letzten Jahren des Paulus Wladimiri.
(Paulus Wladimiri utolsó évei.)
ZfO, 1970. f. 3. 467-478.
Paulus Wladimiri (cca. 1370-1436) diplomata, a krakkói egyetem professzora, a konstanci zsinaton Lengyelország képviselője. Felsorolja a halálával kapcsolatos dokumentumokat.

Magyarország

- Degré, A.: A magyar jogtörténetírás keletkezése és fejlődése a dualizmus korában. Értekezések, 1967-1968.
Ism.: Karpát,
HC, 1970. f. 4. 597-600.
- Hajdu, T.: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom,
Bp. 1968. 472 p.;
A Magyarországi Tanácsköztársaság, Bp. 1969. 462 p.
Ism.: Viator, M.
HC, 1970. f. 1. 124-129.
- Legyőzhetetlen erő. A magyar kommunista mozgalom szervezett fejlődésének 50 éve. Bp. 1968, 294 p.
Ism.: Herrmann, E.
ZG, 1970. f. 12. 1644-1645.
Az egyes cikkek rövid ismertetése.
- Ádám, M.: Magyarország és a Kiszántal a harmincas években. Bp. 1968.
389 p.
Ism.: Deák, I.
HC, 1970. f. 1. 103-111.
- Prispevky k dejinám fasizma v Ceskoslovensku a Mad'arsku. Bratislava 1969. 312 p.
(Adalék a fasizmus történetéhez Csehszlovákiában és Magyarországon.)
Ism.: Kámenec, I.
HC, 1970. f. 2. 288-292.
- Нежинский, Л.Н., Советско-венгерские отношения 1945-48 гг.
(A szovjet-magyar kapcsolatok, 1945-48. Dokumentumok.)
NNI, 1970. f. 5. 201-202.

Németország

- Jessen, H.: Die Deutsche Revolution 1848/49 in Augenzeugenberichten. Düsseldorf, 1968. 428 p.
(Az 1848/49. évi német forradalom a tanúk tájékoztatása tükrében.)
HJ, 1970. 2. félévkötet 444-445.
- Gerhard, H.K., Ruge, L.W.: "Missverständene Geschichte" - missbrauchte Geschichte.
("Félreértett történelem" - meggyalázott történelem.)
ZG, 1970. f. 12. p. 1560-1577.
Kritika a Hundert Jahre Deutschland 1870-1970. c. könyvről, amely R.Weizsäcker bevezetésével és W.Brandt zárszavával jelent meg.
- Rein, G.A.: Otto von Bismarck. Werke in Auswahl. IV. köt. A birodalom megalakulása. II. rész. 1866-1871.
(Otto Bismarck. Válogatott művei.)
HJ, 1970. 2. félévkötet 450 p.

- Hillgruber, A.: Deutschlands Rolle in der Vorgeschichte der beiden Weltkriege. Göttingen, 1967. 138 p.
(Németország szerepe a két világháború előtörténetében.)
HJ, 1970. 2. félévkötet 453 p.
A háborús felelősség kérdéséről.
- v. Rauch, G., Meissner, B.: Die deutsch-sowjetischen Beziehungen von 1917 bis 1967. Würzburg, 1967. 44 p.
(Német-szovjet kapcsolatok 1917-től 1967-ig.
Ism.: Meyer, Kl.
ZfO, 1970. f. 1. p. 160.
A kötet két tanulmányt tartalmaz.

Románia

- a./ Szerk. biz. Desăvîrșirea unificării naționale române. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie.
(A román nemzetállam egységesítésének befejezése. Erdély egyesítése Nagyromániával.)
Bukarest, 1968. 520 p.
- b./ Études d'histoire transylvanie. Budapest, 1970. 186 p.
Ism.: Weczerka, H.
VfSW, 1971. f. 1. 105-106.
Az első könyv az egyesítés történetét tartalmazza 1600-tól; részletesen tárgyalja a XVIII-XIX. századot.
A második kötet Constantinescu 1964-69 közötti cikkeit tartalmazza.

Szovjetunió

- Giertz, H.: Zu einigen Fragen des Stolypinschen Bonapartismus.
(A sztolipini bonapartizmus néhány kérdése.)
JGSLE, 1970. t. 14/2. 167-177.
A. Ja. Avrech: A cárizmus és a június 3-i rendszer (Moszkva, 1966.); úó: Sztolypin és a harmadik дума (Moszkva, 1968) c. munkákról összefoglaló értékelés.
- Baumgart, W., Szerk. Brest-Litovsk. Göttingen, 1969. 136 p.
Ism.: Volkmann, H. E.
ZfO, 1970. f. 1. 160-161.
A kötet főleg ismert memoárirodalmi művekből és forráskiadványokból tartalmaz részleteket.
- Stepanov, A. I.: Die sowjetisch-deutschen Beziehungen 1928-1932 im Lichte diplomatischer Dokumente.
(Szovjet-német kapcsolatok 1928-1932 között a diplomáciai dokumentumok fényénél.)
ZG, 1970. f. 11. 1470-1477.
A Szovjetunió külpolitikájának dokumentumai XI-XV. kötet (Moszkva, 1966-1969) c. munkák tartalmának rövid ismertetése.

A TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETBE UJABBAN BE-
ÉRKEZETT KÖNYVEKRŐL

Egyetemes történet

Antologia di scienza politica.

(A politikatudomány antológiája.)

A cura di Giovanni Sartori. Bologna, Società ed. il Mulino,
1970. 492 p.

Definiációt ad a politikatudomány lényegéről, létjogosultságá-
ról; tisztázza területének határait; foglalkozik a politikatu-
domány és társadalomtudomány kapcsolatával; válaszvonalat húz
a politikatudomány és a politikai filozófia között. A válogatás
az Észak-Amerikában különösen nagy fejlődésnek indult diszcipli-
na különböző szektoralból hoz tanulmányokat.

Political science.

(Politikatudomány.)

Ed. by Heinz Eulau and James G. March. Englewood Cliffs, N.J.
Prentice-Hall, Inc. 1969. VIII, 148 p.
Kézikönyv-jellegű összefoglalás-

Guinsburg, Th., Szerk. The dimensions of history.

(A történelem dimenziói.)

Chicago, Rand McNally Co. 1971. 157 p.

A szemelvénygyűjtemény arra keres választ, hogy mi a történelem
jellege, melyek összetevői és mi az un. történelmi "kihívás".
A szemelvényeket kitűnő amerikai történészek, többek közt Beard,
Schlesinger és Hofstadter irták.

Lanchard, G.: La bande dessinée. Histoires des histoire en images de la
préhistoire à nos jours.

(A rajzolt szalag. A történelem története képekben, az őskor-
tól napjainkig.)

Verviers, Ed. Gérard, 1969. 294 p.

A könyv meghatározza az illusztrációnak az emberi kultúrában
betöltött szerepét.

Каждан, А.П.,

Бизантійская культура. М. 1968. наука, 231 стр.

(A bizánci kultúra. X-XII. század.)

A bizantinizmus kialakulásának kora. Az anyagi kultúra, az
esztétikai nézetek, vallási viták világába vezet a szerző.

- Туревич, А.Я., Проблемы генезиса феодализма в Западном Европе
 М. 1970. Изд. В.Ш. 222 стр.
 (A nyugateurópai feudalizmus genezisének problémái.)
 A szerző a "modern" téma kutatásában a sémák mögött élő folyamatokat keres, s minthogy a feudalizmus - emberközi kapcsolatok rendszere, meg akarja fejteni az embert magát is a középkor kontextusában.
- Kiersnowska, Terese - Kiersnowski, Ryszard: Życie codzienne na Pomorzu wczesnonieodniowiecznym. Wiek X-XII. (Warszawa), Państwowy Inst. Wyd. 1970. 210 p.
 A X-XII. századi Pomeránia mindennapi életét, kulturáját, szokásait mutatja be a régészeti emlékek és a források tükrében.
- Die Stadt in Südosteuropa. Struktur und Geschichte.
 München, R. Trofenik, 1968. 181 p.
 (A város Dél-kelet-Európában. Struktúra és történet.)
 11 kisebb cikk.
- Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1965 г.
 /Ред. В.К. Ядунский.../ М. 1970. Изд. МГУ, 494 стр.
 (Kelet-európai agrártörténeti évkönyv. 1965.)
 A szovjet köztársaságok moszkvai, VIII. agrártörténeti tudományos ülészakán elhangzott előadások közül 46-ot közül a kötet.
- Gill, Joseph: Konstanz und Basel-Florenz. (Constance et Bâle-Florence.)
 Mainz, M. Grünewald, 1967. 479 p.
 (Konstanz és Basel-Firenze. Az ökumenikus zsinatok története.)
 A Wyclif és Hus tanaival szembeni egyházi álláspont kifejtése.
- Lütge, F.: Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Gesammelte Abhandlungen. Stuttgart, G. Fischer Verl. 1963. 395 p.
 (Tanulmányok a társadalom- és gazdaságtörténethez. Összegyűjtött cikkek.)
 A neves nyugatnémet középkori agrártörténész másutt már megjelent tíz tanulmányának kötetbe foglalása. A cikkek egy része a középkori agrár-alkotmányokkal foglalkozik. Kettő pedig a XIV-XV. századi, és a 30 éves háború időszakának német gazdasági-társadalmi helyzetével.
- La Formazione dello Stato moderno. A cura di Alberto Caracciolo. Bologna, Zanichelli, 1970. 156 p.
 (A modern állam kialakulása.)
 A tanulmánygyűjtemény a formálódóban lévő XVII-XVIII. századi európai államrendszer strukturájával, problematikájával foglalkozik, és utal a vonatkozó irodalomra.
- L'expansion européenne (1600-1870). 2.ed. rev. et complétée. Paris, PUF, 1967. 417 p. Mauro F.
 (Az európai terjeszkedés 1600-1870.)
 Mauro könyve Chaunu hasonló c. könyvének folytatása. Azt vizsgálja, hogy a felfedezések milyen hatással voltak a nyugati civilizációra és a kapitalizmus továbbfejlődésére. Forrásjegyzékkel, nagy bibliográfiával.

The European nobility in the eighteenth century. Studies of the nobilities of the major European states in the pre-reform era. Ed. by Albert Goodwin. New York - Evanston, Harper and Row, 1967. X, 204 p.
(Az európai nemesség a XIX. században.)
Tanulmányok a jelentősebb európai államok nemességéről a pre-reform korban.

Industrialization and development. Ed. H.E. Hoelscher and M.C. Hawk. San Francisco, Calif. San Francisco Pr. 1969. XXXI, 463 p.
(Iparositás és fejlődés.)
Az 1968. okt. 20-25. között Pittsburgh-ban rendezett konferencia előadásai.

Гаагский конгресс I. Интернационала. М, 1970. Политиздат, 676 стр.
(Az I. Internacionálé hágai kongresszusa.)
A kötet a kongresszus minden hivatalos dokumentumát tartalmazza. Az eredeti dokumentumok többségét most publikálják első ízben.

Die marxistisch-leninistische Philosophie und der ideologische Kampf der Gegenwart. Hrsg. von Rolf Kirchhoff. Berlin, VEB Deutscher Verl. der Wissenschaften, 1970. 326 p.
(A marxista-leninista filozófia és a jelen ideológiai harca.)
Nyolc tanulmány. Főleg a nyugatnémet "konvergencia-elmélet", "polgári kulturantropológia" és "futuroológia" bírálatát adja. Egy tanulmány E. Fischer "modern marxizmusát" bírálja.

Aaken, Wolf: Inferno im Westen von Dünkirchen zur Ardennenschlacht. Rastatt, E. Pabel Verl. 1964. 263 p. 32.
(Pokol Nyugaton, a dünkircheni csatától az ardenni csatáig.)
Német, holland, belga, francia, angol és amerikai forrásokra támaszkodó érdekes, nem szokványos hadtörténeti munka.

Literatur und Widerstand. Antologie europäischer Poesie und Prosa. Armand Frisch, Fritz Glaubauf, usw. Frankfurt am Main, Röderberg Verl. 1969. 799 p. 1 t.
(Irodalom és ellenállás. Antológia az európai költészetből és prózairodalomból.)
Az albán, belga, bolgár, dán, német, finn, francia, görög, holland, olasz, jugoszláv, luxemburgi, norvég, osztrák, lengyel, román, szovjet, spanyol, cseh és magyar ellenállás történetének rövid összefoglalója, s ellenállási irodalmából szemlévények.

Des victoires de Hitler au triomphe de la démocratie et du socialisme. Origines et bilan de la deuxième guerre mondiale (1939-1945). Compte rendu des travaux du colloque scientifique organisé par l'institut Maurice Thorez. (Paris - 17, 18, 19 Octobre 1969.) Paris, Ed. Sociales, 1970. 446 p.
(Hitler sikerei; a demokrácia és a szocializmus győzelme.)
A Thorez-Intézet tudományos vitáján elhangzott előadások.

O'Neill, H.C.: Men of destiny. Being studies of the four who rode the war and made this precarious landfall. London, Phoenix House Ltd. 1953. 240 p. 4 t.
A kötet négy életrajzi esszét tartalmaz: W.Churchill, Sztálin, Hitler és F.D. Rooseveltt.

Potsdamer Abkommen. Ausgewählte Dokumente zur Deutschlandfrage 1943 bis 1949 mit einem Vorwort von Stefan Doernberg. Berlin, Staatsverl. der D.D.R. 1971. 144 p.
(A potsdami szerződés. Válogatott dokumentumok a Németország-kérdéshez 1943-tól 1949-ig. Stefan Doernberg előszavával.)
A kötet 35 dokumentumot tartalmaz.

Wohin geht Europa? Aktuelle Aspekte, Geschichte, Perspektiven des Problems der europäischen Sicherheit. (Red. Peter Klein, Stefan Doernberg.) Berlin, VEB Deutscher Verl. der Wissenschaften, 1970. 395 p.
(Merre tart Európa?)
Az európai biztonság aktuális aspektusai, története és problémáinak perspektívái.

The Absent countries of Europe. Lectures held at the Collège de l'Europe libre. VI-th Summer Session (6. August - 6. September 1957.) in Strasbourg-Robertsau. Bern, Osteuropa-Bibliothek, 1958. VIII, 272 p.

A husznál több tanulmányt tartalmazó gyűjteményes kötet a következő főbb témaköröket öleli fel: ideológia-történet, politikai kérdések, társadalmi kérdések, gazdasági fejlődés Kelet-Európában. Külön tárgyalja a kommunizmus és az egyház, valamint az európai egység kérdéseit.

Anglia

Hector, L.C.: The handwriting of English documents. London, E. Arnold, 1958. 126 p.

(Az angol íratok kézirása.)

A paleográfiai tanulmány elemzi a régi kéziratok és feliratok fajtáit, nyelvét, írás-fajtáit és a különböző korokban használt rövidítéseket, összefoglalja az 1500 előtti és utáni jellegzetességeket. Gazdag képanyagot mellékel.

Chadwick, N.K.: Celtic Britain. London, Thames and Hudson, 1963. 238 p.

Az immár alapvető kézikönyvnek számító mű részletesen elemzi a római hódítás utáni Britannia ethnikai, politikai és kulturális viszonyait.

Porter, B.: Critics of Empire. British radical attitudes to colonialism in Africa.

(A birodalom kritikája. A brit radikálisok és az afrikai gyarmatosítás.)

London-Melbourne-New York: Macmillan-Martin Pr. 1968. 369 p.

A könyv a liberálisok, radikálisok és a munkás-szervezetek antikolonialista harcát mutatja be. Különösen Hobson és Morel nézeteit vizsgálja.

Morton, A.L.: The life and ideas of Robert Owen. London, Lawrance and Wishart, 1969. 239 p.

(Robert Owen élete és eszméi.)

A könyv első felében a szerző Owen életét és az utópista települések sorsát mutatja be, második részében Owen saját írásait olvashatjuk.

- Young, K.: Arthur James Balfour. 1848-1930. London, G. Bell and Sons Ltd. 1963. XXII, 516 p.
(Arthur James Balfour.)
A politikus, miniszterelnök, államférfi és filozófus élete.
- Hawke, G.R.: Railways and economic growth in England and Wales 1840-1870. Oxford, Clarendon Pr. 1970. XIII, 421 pl.
(A vasut, és gazdasági fejlődés Angliában és Walesben 1840-1870 között.)
A történelmi visszatekintés után elemzi a teherforgalom alakulását, végül összefoglalja az árpolitikában jelentkező új elemeket, és az általános közgazdasági hatásokat.
- Stern, W.M.: Britain yesterday and today. An outline economic history from the Middle of the Eighteenth century. 2. ed. London, Longman, 1971. XII, 290 p.
(Anglia tegnap és ma. Gazdaságtörténeti áttekintés a XIX. sz. közepétől.)
Foglalkozik a népesedés kérdéseivel, majd sorra veszi a mezőgazdaság, ipar, szállítás, kereskedelem, bank- és hitelügy, valamint az életszínvonal alakulásának kérdéseit.

Csehszlovákia

- Slovensko. Dejiny. (Zostav. a red. Ján Tibenský.) Bratislava, 1971. Obzor, 851 p.
(Szlovákia története. Összeáll. és szerk. J. Tibenský.)
A többkötetesre tervezett mű első kötete. Szlovákia történetével az ókortól a mai napig foglalkozik. Sok új ismeretet közöl Szlovákia benépesedéséről, a Nagy-Morva idősokról, a szlovákiai városokról, a bányászat és kohászat fejlődéséről.
- Merhautová, A.: Raně středověká architektura v Čechách. Praha, 1971. Academia, 383 p.
(Koraközépkori építészet Csehországban.)
A szerző a cseh területeken a XI. sz. elejétől hozzávetőlegesen a XIII. sz. közepéig épült emlékeket rendszerezi.
- Husa, V., Petrán, J., Jubrtová, A.: Homo faber. Praha, 1967. Artia, 227 p.
A XI-XVII. század közötti kulturtörténeti dokumentumok (kéziratok, műalkotások) és rövid értékelő tanulmányok.
- Fiala, Z.: Předhusitské Čechy 1310-1419. Praha, Nakladatelství Svoboda, 397 p.
Csehország története a Luxemburgi ház uralkodása alatt a huszita háborúig.
- České umění gotické 1350-1420. (Véd. Red. Jaroslav Pešina.) Praha, 1970. Academia, 363 p.
(Cseh gótikus művészet 1350-1420.)
A tanulmánykötet a cseh gótikus művészet valamennyi ágának komplett kutatási eredményeit foglalja össze. A kötetet gondosan válogatott gazdag képmelléklet zárja.

Гуситская хроника. Ред. Соколова, В.С. М. 1962, Изд. АН СССР 330 стр.
(A huszita krónika. Közép-Kelet-Európa népeinek középkori történelmi emlékei.)
Lavrentij, a volt királyi hivatalnoknak, Jan Husz lelkes hívének krónikája.

Bohatec, M.: Schöne Bücher des Mittelalters aus Böhmen. Prague, 1970. Artia, 72 p.

(Szép könyvek a középkori Csehországból.)
Cseh és morva könyvtárakból és levéltárakból készített válogatás. 203 illusztráció.

Die Deutsch-tschechische Verhältnis seit 1918. Hrsg. von Eugen Lemberg und Gotthold Rhode. Stuttgart-Berlin etc. W. Kohlhammer, 1967. 139 p.

(A cseh-német viszony 1918 óta.)
A nyugatnémet "Ostforschung" egy tipikus kiadványa. 7 tanulmányt tartalmaz, amelyek tárgyalják a cseh-szudétánémet viszonyt, a német kérdést az első köztársaságban, a morva és cseh protektorátust 1939-45 között és a csehszlovák-német kapcsolatok alakulását 1945 óta.

Franciaország

Köller, H., Töpfer, B.: Frankreich. Ein historischer Abriss. Teil 1. Töpfer, Bernhard: Von den Anfängen bis zum Tode Heinrichs IV. Teil 2. Köller, Heinz: Von Ludwig XIII. bis zur Gegenwart. Berlin, VEB Deutscher Verl. der Wissenschaften, 1969. 266 p.; 444 p.

(Franciaország. Történeti vázlat.)
1. rész. A kezdetektől N. Henrik haláláig. 2. rész. XIII. Lajos-tól a jelen időkig.

Treutlein, G.: Schiffart und Handel zwischen Nantes und dem Nord- und Ostseebereich von 1714 bis 1744. Diss. Heidelberg, Ruprecht-Karl Univ. 1970. 282 p.

(Hajózás és kereskedelem Nantes és az Északi tenger és Keleti tenger térsége között 1714-től 1744-ig.)
A hajózás és a kereskedelem minden apró részletét tárgyalja, egész a technikai és vallási vonatkozásokig. Térképek, táblázatok teszik szemléletessé a munkát.

Bestermann, Th.: Voltaire. London, Longman 1970. 637 p.
Voltaire élete és műveinek kronológiája.

Дробан, А.Т., Парижская Коммуна.
М. 1971. Политиздат, 110 стр.
(A Párizsi Kommun.)

Парижская Коммуна 1871 года. Время, события, люди.
Ред. А.Н. Молок. М. 1970. Политиздат, 287 стр.
(Az 1871. évi Párizsi Kommun.)

Villemarest, P.F.: L'espionnage soviétique en France 1944-1969. Paris, Nouvelles Editions Latines, 1969, 316 p.
(Szovjet kémtevékenység Franciaországban, 1944-1969.)
Az igyekszik kimutatni, hogy a hírszerzés célja kommunista államcsíny előkészítése volt.

Jugoszlávia

Mirković, M.: Ekonomska historija Jugoslavije. Zagreb, 1968. "Informator" XVI, 415 p.
(Jugoszlávia gazdaságtörténete.)
A téma feldolgozása a XIII. sz.-tól 1944.-ig. Kivételt képez az agrárreform, mely 1804-1953-ig terjed.

Kapidžić, H.: Bosna i Hercegovina pod austrougarskom upravom. Sarajevo, 1968. Svjetlost, 397 p.
(Bosznia és Hercegovina az Osztrák-Magyar Monarchia uralkodása idején.)
A könyv a szerző különböző helyen megjelent cikkeinek gyűjteménye. A nagyobb rész politikatörténettel (1900-1918), a kisebb Bosznia és Hercegovina kulturtörténetével foglalkozik az Osztrák-Magyar igazgatás alatt.

Mitrović, A.: Jugoslavija na konferenciji mira 1919-1920. Beograd, 1969. Zavod za izdavanje udžbenika S.R.S. VII, 277 p.
(Jugoszlávia az 1919-1920. évi békekonferencián.)
E témakörben az első szintézist I.J. Lederer amerikai történész készítette Jugoszlavia at the Paris Peace Conference címmel. Számára viszont számtalan történeti forrás nem volt elérhető, és a jugoszláv történészek eddigi kutatásait sem használta fel, ezért Andrej Mitrović munkája teljesebb szintézist ad a kérdéstről.
A könyv alapját a békekonferencia és az ott működő jugoszláv béke delegáció dokumentumai képezik.

Lengyelország

Urtel-Wierczyński, S.: Wybór tekstów staropolskich. Czasy najdawniejsze do roku 1943. 4, wyd. Warszawa, 1969. Państwowe Wyd. Naukowe, 540 p.
(Ó-lengyel szöveggyűjtemény.)
A legrégebb időktől 1543-ig.

Bibliografia historii Śląska za rok 1968. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1970. Ossolineum, 88 p.
(Szilészia történeti bibliográfiája.)
Az 1968-ban megjelent művek.

Kraków i Małopolska przez dzieje. Studia i szkice profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków, 1970. Wyd. Literackie, 439 p.
(Krakkó és Kis-lengyelország története.)
A krakkói Jagello Egyetem tanárainak tanulmányai.

- Orłowski, R., Szaflik, J.R.: Dzieje miasta Łukowa. Lublin, 1962. Wyd. Lubelskie, 169 p.
(Łuków város története.)
- Dobrowolski, T.: Sztuka Krakowa. Wyd. czwarte zmienione i uzupełnione. Kraków, 1971. Wyd. Litermackie, 578 p.
(Krakó művészete.)
A város alapításától a XX. sz. közepéig.
- Szczesniak, B.B.: The knights hospitallers in Poland and Lithuania. Hague - Paris, 1969. Mouton, 106 p.
Az ispotályos lovagok Lengyelországban és Litvániában.
- Bardach, J.: Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV-XVII. w. Warszawa, 1970. Państwowe Wyd. Naukowe, 404 p.
(Tanulmányok a Litván Nagyfejedelemség államéletéhez és jog-történetéhez a XIV-XVII. században.)
- * Polska w epoce Odrodzenia. Państwo, społeczeństwo, kultura. Warszawa, 1970. Wiedza Powszechna, 322 p. 20 t.
(Lengyelország a reneszánsz korában. Állam, társadalom, kultúra.)
- Studia nad renesansem w Wielkopolsce. Poznań, 1970. Wyd. PAN. 189 p.
A nagy-lengyelországi reneszánsz építészet, festészet és szobrászat körébe vágó tanulmányok.
- Dworzaczek, W.: Leliwici Tarnowscy. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego wiek XIV-XV. Warszawa, 1971. Pax, 349 p.
(A tarnóvi Leliwiták.)
A kis-lengyelországi nagybirtokosság XIV-XV. századi történetéből.
- Wąsowicz, T.: Legenda śląska. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1967. Ossolineum, 145 p.
(Sziléziai legenda.)
Szent Hedvig legendájának XIV. és XV. századi kéziratai, az eredeti illusztrációkkal. Francia nyelvű kivonattal.
- Tazbir, J.: Arianie i katolicy. Warszawa, 1971. Książka i Wiedza, 293 p.
Az antitrinitarianizmus kialakulása, ideológiai és politikai harca a XVI-XVII. századi Lengyelországban a katolikus klérus ellen. Az unitáriusok kulturális tevékenysége.
- Katalog rukopisów staropolskich biblioteki kórnickiej XVI-XVIII w. Tom 1. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1971. Ossolineum, XI, 604 p.
(A kórnicki könyvtár XVI-XVIII. századi régi lengyel kéziratainak katalógusa.)
- Waczański, A.: Studia nad konsumpcją żywności w Polsce w XVI i pierwszej połowie XVII. w. Warszawa, 1969. Państwowe Wyd. Naukowe, 223 p.
Az élelmiszerfogyasztás alakulása lengyel földön a XVI-XVII. században; ennek társadalmi-gazdasági összefüggései.
- Inwentarze mieszczańskie z lat 1528-1635. Z ksiąg Poznania. Poznań, 1961. 636 p.
(Polgári inventáriumok 1528-1635-ből Poznań városi könyveiből.)
Poznańi polgárok hagyatéki leltárjai a XVI. és XVII. századból, melyek a városi jegyzőkönyvekben találhatóak.

- Gruszecki, A.: Bastionowe zamki w Małopolsce. Warszawa, 1962. Wyd. Ministerstwa Obrony Narod. 310 p.
(Bástyas várak Kis Lengyelországban.)
A XVI-XVII. századi lengyel erődépítés történetéből. Orosz- és angolnyelvű kivonattal.
- Matwijowski, K.: Uroczystości, obchody i widowiska w barokowym Wrocławiu. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1969. Ossolineum, 216 p.
(Ünnepségek, szertartások és látványosságok a barokk Wrocławban.)
Boroszló XVII-XVIII. századi kulturtörténetéből.
- Inwertarze mieszczańskie z wieku XVIII. Z ksiąg miejskich i grodzkich Poznania. Poznań, Uniw.
Tom 1. (1700-1758). 1962. XV, 434 p. 1 t.
Tom 2. (1759-1793). 1965. XII, 326 p.
(Polgári inventáriumok a XVIII. századból. Poznań városi- és várkönyveiből.)
Poznańi polgárok hagyatéki leltárai a XVIII. századból, a poznańi városi aktákból és jegyzőkönyvekből.
- Cudzoziemcy o Polsce. Relacje i opinie. Wybr. i oprac. Jan Gintel. Kraków, 1971. Wyd. Literackie.
Tom 1. wiek X-XVII. 371 p.
Tom 2. wiek XVIII-XIX. 587 p.
(Külföldiek Lengyelországról. Követjelentések és vélemények.)
Külföldi utazók, diplomaták, kereskedők, tudósok leírásai Lengyelországról. Az első rész a X-XVII. századi, a második a XVIII-XIX. századi anyagot tartalmazza.
- Straszewska, M.: Życie literackie Wielkiej Emigracji we Francji 1831-1840. Warszawa, 1970. Państwowy Instytut, 482 p.
(A "Nagy Emigráció" irodalmi élete Franciaországban, 1831-1840.)
- Landau, Z., Tomaszewski, J.: Od Grabskiego do Piłsudskiego. Okres kryzysu powojennego i ożywienia koniunktury 1924-1929. Warszawa, 1971. Książka i Wiedza, 359 p.
(Grabskitól Piłsudskiig. Az infláció utáni válság és a konjunktúra feléledésének időszaka, 1924-1929.)
A két világháború közötti Lengyelország gazdaságtörténetének második kötete.
- Bartoszewski, V.: Der Todesring um Warschau 1939-1944. Kraków, 1969. Interpress Verl. 447 p.
(Halálgyűrű Varsó körül 1939-1944.)
A német megszállók elleni harc története a lengyel fővárosban.
- Dolate, B., Jurga, T.: Walki zbrojne na ziemiach polskich, 1939-1945. Wybrane miejsca bitew, walk i akcji bojowych. Warszawa, 1970. Wyd. Ministerstwa Obrony Narodowej, 629 p.
(Fegyveres harcok Lengyelországban, 1939-1945.)
A fontosabb csaták, ütközetek és fegyveres akciók helyszínei.
- Ziemia Zachodnie w polskiej literaturze socjologicznej. Wybór tekstów. Poznań, 1970. Inst. Zachodni, 468 p.
(A nyugati területek a lengyel szociológiai irodalomban.)
Szöveggyűjtemény.

Bibliografia historii polskiej za rok 1968. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1970.
Ossolineum, IX, 298 p.
(Lengyel történeti bibliográfia, 1968.)

Németország

Германская история в новое и новейшее время.

Ред. Сказкин, С.П. М. 1970. I-II. I.

(Uj- és legujabbkori német történet.)

Az 1. kötet szisztematikusan feldolgozza a német történelmet a XVI. századtól 1917-ig.

A 2. kötet a társadalmi, politikai fordulatokban ugyancsak gazdag XX. századi német történelmet tartalmazza.

Europa und die Einheit Deutschlands. Eine Bilanz nach 100 Jahren. Hrg. von Walther Hofer. Mit Beiträgen von Henryk Batowski, Gordon A. Craig, Hermann W. von der Dunk. etc. Köln, Verl. Wissenschaft und Politik, 1970. 366 p.
(Európa és Németország egysége. Mérleg 100 év után.)

Миркинд, А.М., Под знаменем коммуны.

Кишинев, 1971. АН МССР, 278 стр.

(A közműn zászlaja alatt. A német szociáldemokrácia a reakció és a militarizmus ellen 1871-75-ben.)

A közölt anyagokból kitűnik, hogy a szociáldemokrata proletariátus, a Párizsi Közműn példájától buzditva szembeszállt a német birodalom vezetőinek harciasságával. Elemzi a szociáldemokraták ellenállásának hatásosságát, de harcuk nehézségeit is.

Kitchen, M.: The German officer corps 1890-1914. Oxford, Clarendon Pr. 1968. 242 p.

(A német tiszti hadtest.)

A hadsereg belpolitikai szerepét vizsgálja, értékes új forrásanyag közreadásával.

Gatzke, H.W.: Germany's drive to the west. (Drang nach Osten) Baltimore, 1960. J.Hopkins, 316 p.

(Németország expanziós törekvései a Nyugat felé. Németország nyugati háborús tervei az első világháborúban.)

A könyv a német hadterveket, majd a háború éveiben a nyugati front harcainak alakulását mutatja be a német külpolitika egészének keretében.

Watt, R.M.: The king's depart. The tragedy of Germany. Versailles and the German revolution. New York, 1968. Simon and Schuster, 604 p. 6 t.

(A király távozása: Németország tragédiája. Versailles és a német forradalom.)

Kézikönyvszerű összefoglalás a kor politika- és diplomáciatörténetéről.

Der Aufstieg der Nationalsozialistischen Deutschen Arbeitspartei in Augenzeugenberichten. Hrg. u. eingel. von Ernst Deuerlein. 2. Aufl. (Düsseldorf), K.Rauch Verl. 1968. 462 p.

(A NSDAP felemelkedése a szemtanúk hirádsai alapján.)

- Höhne, H.: Der Orden unter dem Totenkopf. Die Geschichte der SS. (Güter-sloh), S.Mohn Verl. 1967. 600 p.
(A halálfejes rend. Az SS története.)
Szintetikus, az eddigi irodalmat összefoglaló és annak eredményeit ujonnan feltárt levéltári anyaggal kiegészítő feldolgozás az SS történetéről, valamennyi szervezetéről és tevékenységéről.
- Ackermann, J.: Heinrich Himmler als Ideologe. (Nach Tagebüchern, stenographischen Notizen, Briefen und Reden.) Göttingen - Zürich - Frankfurt, Musterschmidt, 1970. 317 p.
(Heinrich Himmler mint ideológus. Naplók, gyorsírói feljegyzések, levelek és beszédek alapján.)
A történettudomány eddigi legteljesebb képe Himmlerről. Különösen érdekes a 1914-24 közötti naplója és olvasmányjegyzéke, amely fejlődéséről és ideológiája alakulásáról ad hiteles képet. Részletes rajz közéleti és ideológusi tevékenységéről. A kötet mintegy 40 dokumentum egészíti ki.
- Morsey, R.: Das "Ermächtigungsgesetz" vom 24 März 1933. Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht, 1968. 84 p.
A kötet olyan válogatott dokumentumokat tesz közzé, melyek Hitler kancellári kinevezése után, 1933 február-márciusa folyamán a náci hatalom-megragadás legfontosabb lépéseit tükrözik. Ugyanerre a szakaszra vonatkozó későbbi nyilatkozatokat is közöl, s tartalmazza a felhatalmazási törvény meghosszabbításait.
- Speer, A.: Erinnerungen. Berlin, Propyläen Verl. 1970. 610 p. 24 t.
(Emlékezések.)
21 évi börtön letöltése alatt átgondolt és átértékelt emlékeit rögzíti a kötetben Speer, Hitler első számú főépítésze, a háboru idején a német hadigazdálkodás irányítója.
- Deutsch, H.: The conspiracy against Adolf Hitler in the twilight war. Minneapolis, Univ. of Minnesota Pr. 1970. X, 394 p.
(Összeesküvés Hitler ellen a háboru alkonyán.)
A hitleri Németország belső válságának, a katonatiszti és gazdasági érdekcsoportok harcának kézikönyvként is használható feldolgozása.

NDK

- Zwanzig Jahre National-Demokratische Partei Deutschlands. (Autorenkollektiv. Heinrich Homann, Friedhelm Foerster, Horst Kreter, etc.) Berlin, Verl. der Nation, 1969. 215 p.
(Németország Nemzeti-Demokratikus Pártjának husz éve.)
A pártot Potsdamban 1948. V. 25-én alakították. Fő társadalmi bázisa a városi középrétegek. Ismerteti a párt törekvéseit az NDK megerősítéséért, a szocializmus alapjainak a lerakásáért, a nemzeti front létrehozásáért és a béke biztosításáért.
- Taschenbuch Archivwesen der DDR. Hrsg. von der Staatlichen Archivverwaltung des Ministeriums des Innern der D.D.R. (Red. Eberhard Schetelich.) Berlin, Staatsverl. der D.D.R. 1971. 304 p.
(Az NDK levéltárügyének kézikönyve.)

- Dokumente zur Aussenpolitik der Deutschen Demokratischen Republik. (Auswahl der Dokumente und redaktionelle Bearb. Werner Hänisch, Heinz Willumeit.) Berlin, Staatsverl. der D.D.R.
Bd. 13. 1965. 1969. 1156 p.
Bd. 14. 1-2. 1966. 1970.
(Dokumentumok az NDK külpolitikájához.)
A Német Demokratikus Köztársaság Tudományos Akadémiája Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének külpolitikai dokumentum-sorozata. A 13.k. az 1965-ös, a két részből álló 14.k. az 1966-os év külpolitikai megnyilatkozásait, az NDK által kötött szerződéseket és egyezményeket tartalmazza. A köteteket bibliográfia, időrend, név és tárgymutató, valamint a szerződések jegyzéke egészíti ki.
- Historische Forschungen in der DDR 1960-1970. Red. Gerhard Backer, etc., Berlin, VEB Deutscher Verl. der Wissenschaften, 1970. 836 p.
(Történeti kutatások az NDK-ban, 1960-1970.)
A moszkvai történészkongresszusra készült összefoglalás.

NSzK

- Федоров, Р.П., Анонимная власть. М,Международные отношения,1970. 319 стр.
(A névtelen hatalom. A monopólióke osztályszervezetek az NSzK-ban.)
A tökéletes szövetkezetek szinfalak mögötti küzdelme az állami élet legfontosabb területein megszerzendő befolyásért.
- Das Bundesarchiv und seine Bestände. Übersicht. 2. erg. und n.bearb. Aufl. von Hans Booma, und Heinz Boberach. Boppard am Rhein, Harald Boldt Verl. 1968. XXXVII, 400 p.
(A Szövetségi Levéltár és állománya. Áttekintés.)
A koblenzi Szövetségi Levéltár iratainak fondjegyzéke a német-római birodalom alakulásától napjainkig terjedő időszakban.

Olaszország

- Jemolo, A.C.: Chiesa e stato in Italia dalla unificazione a Giovanni XXIII. (Torino), Einaudi, 1965. 349 p.
(Egyház és állam Olaszországban az egyesüléstől XXIII. Jánosig.)
Az egyház és az olasz állam viszonyának alakulása 1848-tól XXIII. János pápa működéséig.
- Mammarella, G.: L'Italia dopo il fascismo 1943-1968. 2.ed. Bologna, Società ed. il Mulino, 1971. 445 p.
(Italia a faszizmus óta.)
A Stanford University hallgatói számára 1960-ban tartott előadássorozat olasz kiadása. Függelékében statisztikai táblázatokat közöl.

Spanyolország

Puzzo, D.A.: The Spanish Civil War. New York, Cincinnati, Toronto. Van Nostrand Reinhold Co. 1969. 191 p.
(A spanyol polgárháború.)
Az első rész a polgárháború spanyol bel- és külpolitikáját ismerteti, a második rész dokumentumokat tartalmaz.

Svájc

Glaus, B.: Die nationale Front. Eine schweizer faschistische Bewegung 1930-1940. Köln, 1969. Benziger Verl. 503 p.
(A Nemzeti Front. Egy svájci fasiszta mozgalom, 1930-1940.)
A mozgalom sajtóanyagára támaszkodva részletesen elemzi a mozgalom létrejöttének feltételeit, első éveit, párttá alakulását 1933-ban, ideológiáját, kül- és belpolitikai koncepcióját, vezető egyéniségeit.

Szovjetunió

(Oroszország)

История Украинской СССР. I-2.Т.

Киев, 1969. Наукова Думка,

(Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság történelme.)

Az ukrán nép története a legrégebbi időktől napjainkig. A gazdagon illusztrált mű értékes bibliográfiát tartalmaz.

Третьяков, П.Н., У истоков древнерусской народности.

Л. 1970. Наука, 156 стр.

(Az ó-orosz nép forrásainál.)

Az orosz, ukrán és bjelorusz nép kialakulásának kutatása három kérdés megvilágítására ad alkalmat a szerzőnek: 1/ a szlávok Dnyeper-menti letelepülése és találkozások a balti népekkel, 2/ az ó-orosz népek és államiságuk bölcsője - Rusz, 3/ a finn-ugor törzsek szerepe az ó-orosz népek kialakulásában Kelet-Európa északi részén és a Volga - Oka találkozásának keleti vidékén.

Раппапорт, П.А., Древние русские крепости.

М. 1965. наука, 87 стр.

(Az ó-orosz erődök. Az egyetemes kultúra történetéből.)

Az utóbbi évek kutatása feltárja az ó-orosz hadmérnöki tudomány fejlődésének általános törvényszerűségeit. Elemzi az erődépítést a kijevi államban, a feudális széttagoltság idején és a központosított birodalomban (XI - XV. sz.).

Сукиасян, А.Г., История киликийского армянского государства и

права. XI-XI . вв. Ереван, 1969. МИТК,

(A kilikiai örmény állam és jog története [XI-XIV.sz.l.])

Jellemzi az örmény államiság kialakulását a Földközi tenger partján, bel- és külpolitikáját. A társadalmi osztályok, rétegek leírását, az államapparátus strukturáját és a jog forrásainak analizisét kapjuk.

Сахаров, А.М., Образование и развитие российского государства в XIV-XVII. вв. М. 1969. В.ш. 224 стр.
 (A XIV-XVII. századi orosz birodalom keletkezése és fejlődése.)
 A kötet a Moszkvai Egyetemen tartott előadásokat tartalmazza - az egységes, soknemzetiségű Oroszország kialakulásáról s fejlődéséről.

Революционная ситуация в России в 1859-1861. гг.
 М. 1970. Наука, 375 стр.
 (Forradalmi helyzet Oroszországban 1859-1861-ben.)
 Nagy figyelmet szentel a "vezető körök" krízisének, a munkás- és katonamozgalomnak.

Зайончковский, П.А., Российское самодержавие в конце XIX. столетия.
 М. 1970. Мысль, 442 стр.
 (Az orosz önkényuralom a XIX. sz. végén.)
 A szerző a moszkvai egyetem professzora. A könyv folytatása az 1964-ben kiadott "Кризис самодержавия на рубеже 1870-1880 гг."
 A mű a századvég állami-, és kormányzati szerveinek a tevékenységével foglalkozik.

Ананич, Б.В., Россия и международный капитал 1879-1914 г.
 Л. 1970. ЗИ4 стр.
 (Oroszország és a nemzetközi tőke, 1897-1914.)
 A bevezető értékes historiográfiai áttekintést nyújt a kérdés szovjet történetírásáról. A mű 20 esztendő legjelentősebb kölcsön-operációit, s ezek bel-, és külpolitikai hatását vizsgálja.

Казakov, А.П., Теория прогресса в русской социологии конца XIX века. Л. 1969. И30. стр.
 (A haladás elmélete a XIX. századvégi orosz szociológiában.)
 Szerző feldolgozza Lavrov, Mihajlovszkij és Kovalevszkij tevékenységének azt a részét, amely a haladás elméletének kidolgozásáról nevezetes.

В.И. Ленин и история классов и политических партий в России. М. 1970. Мысль, 519 стр.
 (V.I. Lenin és az osztályok és politikai pártok története Oroszországban.)

Ленинское учение о союзе рабочего класса с крестьянством.
 М. 1969. Наука, 343 стр.
 (Lenin tanítása a munkásosztály és parasztság szövetségéről.)

Триш, М.И., Джусупбеков, С.Д., Идеи борьбы за мир в наследии Ленина.
 Алма-Ата, 1971. Казахстан, 320 стр.
 (A békeharc eszméi Lenin hagyatékában.)
 A kötet történelmi háttérbe ágyazva ábrázolja Lenin küzdelmét a békéért, ezzel kapcsolatos elveit és külpolitikai gyakorlatát.

Schmiedel, K., Schnitter, H.: Bürgerkrieg und Intervention 1918 bis 1922. Militärgeschichtlicher Abriss des Bürgerkrieges und der ausländischen Intervention in Sowjetrußland. Berlin, 1970. Deutscher Militärverl. 381 p.
(Polgárháboru és intervenció, 1918-1922.)
A szovjet-orszországi polgárháboru és külső beavatkozás hadtörténeti áttekintése.

Baykov, A.: The development of the Soviet economic system. An essay on the experience of planning in the U.S.S.R. Cambridge, 1946. Univ. Pr. XV, 514 p.
(A szovjet gazdasági rendszer fejlődése. Tanulmány a terveződalkodás kísérletéről a SzU-ban.)
A hadikommunizmus időszakától a kollektivizálás befejezéséig, történeti rendben tárgyalja a szovjet gazdaság fejlődését.

История Академии Наук УССР. К. 1967. I. I-2.
(Az Ukrán Tudományos Akadémia története.)
A gazdagon illusztrált első kötetben az alapítástól 1917-ig, a másodikban a forradalomtól 1967-ig kísérhetjük figyelemmel az Akadémia történetét. Az akadémikusok és levelezőtárog életrajzi adatait is közlik. Ukrán nyelvű.

Мусаев, К.М., Алфавиты языков народов СССР.
М. 1965. Наука, 87 стр.
(A Szovjetunióban élő népek nyelvének abc-je.)
Nyelvtanulmányként vizsgálja az élő nyelvek írását, a betűjelek hangjelentésének magyarázatával. A kialakult abc-k értékét és hiányosságát elemezve, a tökéletesítés és egységesség kérdéseit is boncolgatja.

Тематика исследований по документальным материалам в центральных гос. архивах СССР за 1967 г. Вып. 6. М. 1969. Глав. арх. упр. при совете мин. СССР. 469 стр.
A Szovjetunió állami levéltáraiban lévő hiteles anyagok alapján folyó kutatási tematikák 1967-ben. Utmutató. VI. kiadás.

Тематика исследований по документальным материалам в центральных гос. архивах СССР за 1968 год. Вып. 7. М. 1969. Глав. Арх. Упр. при совете мин. СССР. 371 стр.
A Szovjetunió állami levéltáraiban lévő hiteles anyagok alapján folyó kutatási tematikák 1968-ban. Utmutató. VII. kiadás.

USA

O'Connor, R.: Die Deutsch-Amerikaner. So wurden es 33 Millionen. Unter Mitarbeit von Henry Marx. Hamburg, 1970. Hoffmann und Campe, 504 p.
(A német-amerikaiak. Így lettek 33 millióan.)
Az első, XVII. századi kivándorlók letelepedésétől a II. világháboru utáni időkig kíséri nyomon az amerikai német telepesek történetét.

- Scott, A.M., Dawson, R.H.: Reading in the making of American foreign policy. New York-London, Macmillan Co. Collier-Macmillan Lim. 1965. VIII. 551 p.
(Tanulmányok az amerikai külpolitika irányításáról.)
A külpolitikai döntéseket meghozó Kongresszust és a végrehajtó szerveket, és a mögöttük álló érdekcsoportosulásokat, valamint a sajtót és a közvéleményt mutatja be.
- The New Deal. Analysis and interpretation. New York, 1969. Weybright and Talley, 244 p.
(A New Deal. Elemzés és értelmezés.)
Részletes gazdaság- és politikatörténeti elemzést nyújt a II. világháború előtti Amerika belső viszonyairól, külpolitikai kitekintéssel.
- Perkins, V.L.: Crisis in agriculture. The agricultural adjustment administration and the New Deal. Los Angeles. Univ. of California Press, 1969. 254 p.
(Krisis a mezőgazdaságban, a mezőgazdaságot szabályozó törvény és a New Deal, 1933.)
A New Deal történetirója a roosevelti kormányzat mezőgazdasági törvénykezését, s ennek eredményeit mutatja be a nagy gazdasági válságot követő "100 nap" reformintézkedései korában.

Кузнец, Ю.Л., От Перл Харбора до Потсдама.
М. 1970. Международные отношения, 350 стр.
(Perl Harbour-tól Potsdamig.)
Adalékok az USA külpolitikájához.

Harriman, W.A.: America and Russia in a changing world. A half century of personal observation. New York, 1971. Doubleday and Co. 218 p.
(Amerika és Oroszország a változó világban. A személyes megfigyelés fél évszázada.)
A. Harriman, az USA moszkvai nagykövete közvetlenül tapasztalhatta az amerikai diplomácia II. világháborút követő tevékenységét, hibáit és eredményeit. A bevezetőt A.M. Schlesinger írta.

Latin Amerika

- Arciniegas, G.: Latin America. A cultural history. London, Barris and Rockliff, 1966. 602 p.
(Latin Amerika: Kulturtörténet.)
Az 1500-as évektől napjainkig Dél-Amerika történetét és kulturális életét mutatja be s az európai hódítók által közvetített eszmei hatást elemzi.
- Williams, E.: From Columbus to Castro: The history of the Caribbean 1492-1969. London, 1970. André Deutsch, 576 p.
(Columbustól Castro-ig: A Karib térség története 1492-1969.)
A könyv szerzője Trinidad és Tobago miniszterelnöke. Az első összefoglaló kézikönyv a Karib térség ujkori történetéről.

Кубинская республика. М. 1970. Прогресс, 253 стр.
(A Kubai Köztársaság.)
Függőség és forradalom. A kubai történetírás első marxista munkája, amely magába foglalja e sziget népének küzdelmeit a független köztársaságért a XIX. század végétől 1959-ig.

Közel-, Távol-Kelet

История стран зарубежной Азии в средние века.

M. 1970. Наука, 640 стр.

A középkori ázsiai országok története: Vietnám, Kína, Korea, Mongólia, Japán, India, Burma, Indonézia, Maláj, Kambodzsa, Laosz, Thai-föld, Irán, Oszmán-török birodalom, Afganisztán és az arab országok.

Studia mongolskie. Wrocław-Warszawa-Kraków. 1969. Zakł. Narod. im.

Ossolińskich - Wyd. PAN. 132 p.

Tanulmányok a mongol társadalomról, népszokásokról, a mongol művészet ikonográfiai problémáiról.

Bong, B.: Kim Il Sung. Biography. Tokyo. 1970. Miraisha, 1-3.k. 496.,

624., 674 p.

Kim Ir Szen-nek, a Koreai Munkapárt első titkárának, a koreai felszabadító harc vezetőjének képes életrajza.

Collins, L.J.: War in peacetime. The history and lessons of Korea.

Boston, 1969. Houghton Mifflin Co. XIII, 416 p.

(Háboru békében, Korea története és tanulságai.)

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK REPERTÓRIUMA 1970/II.

- Adi = Anale di istorie (Bucuresti)
 AHR = Annales Historiques de la Révolution Française (Paris)
 AMN = Acta Musei Napocensis (Cluj)
 ČČH = Český Časopis Historický (Praha)
 CM = Critica Marxista (Roma)
 ČMM = Casopis Matice Moravske (Brno)
 CoSSH = Comparative Studies in Society and History (Hague)
 CSC = Culegere de studii si cercetari (Braşov)
 ČSP = Časopis za suvremenu povijest (Zagreb)
 DDr = Der Donauraum (Wiën)
 ÉB = Études Balkaniques (Sofia)
 EHR = The English Historical Review (London-New York-Toronto)
 H = History (London)
 HČ = Historický časopis (Bratislava)
 HJ = Historisches Jahrbuch (München-Freiburg)
 Hge = Historická Geografie (Praha)
 HT = History Today (London)
 HZ = Historische Zeitschrift (München)
 HZb = Historijski Zbornik (Zagreb)
 IRSH = International Review of Social History (Amsterdam)
 ISzSzSzR = Isztorija SzSzSzR (Moszkva)
 JCH = Journal of Contemporary History (London)
 JGO = Jahrbücher für Geschichte Osteuropas (Wiesbaden)
 JGSLE = Jahrbücher für Geschichte der sozialistischen Länder Europas (Berlin)
 JMH = The Journal of Modern History (Chicago)
 Kom = Kommunizst (Moszkva)
 Korunk = Korunk (Cluj-Kolozsvár)
 MiÖG = Mitteilungen des Instituts für österreichischen Geschichtsforschung (Innsbruck)
 MLI = Il Movimento di Liberazione in Italia (Genova)
 MOSOC = Movimento operaio e socialista (Milano)
 MS = Le Mouvement Social (Paris)
 MT = Marxism Today (London)
 NAA = Narodi Azii i Afriki (Moszkva)
 NLR = New Left Review (London)
 NNI = Novaja i novejsaja isztorija (Moszkva)
 VF = Voproszi Filozofii (Moszkva)

- VI = Voproszi Isztorii (Moszkva)
VIK = Voproszi Isztorii KPSzSz (Moszkva)
Zbi = Zbornik za istoriju
ZfO = Zeitschrift für Ostforschung (Marburg a.d. Lahn)
ZG = Zeitschrift für Geschichtswissenschaft (Berlin)

Nemzetközi konferenciák

- Peyfuss, M.D.: Zweiter Internationaler Kongress für Südosteuropäische Studien.
(Második nemzetközi kongresszus Délkelet-Európa tanulmányozására.)
ÖO, 1970. f.5. 323-325.
Athén, 1970. május 7-13. A Szovjetunió, Lengyelország, Magyarország és az NDK küldöttei távol maradtak.
- Seeber, E.: Konferenz der Kommission der Historiker der DDR und der VR Polen.
(Az NDK és a Lengyel Népköztársaság történelmi társulatainak konferenciája.)
ZG, 1970. f.11. 1503-1506.
Görlitz, 1970. június 2-3. Az Odera-Neisse határról.
- Die Expansion des Sekundarschulwesens und der Zugang zum Hochschulstudium. Forumgespräch am 15. 6. 1970. im Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Institut, Wien.
(A középiskola kiterjeszkedése és az egyetemi tanulmányok növekedése.)
ÖO, 1970. f.5. 281-302.
A bécsi Ost- és Südosteuropa-Institut rendezésében 1970. jun. 15-én a fenti témakörben nyilvános beszélgetést tartottak. Részt vettek magyarok, jugoszlávok, nyugatnémetek, osztrákok, az UNESCO képviselői.
- М. И. Гольман, Итоги развития монголоведения.
(A mongol-kutatás eredményei.)
VAN, 1971. f.2. 105-107.
Ulán-Bator, 1970. szept. 2-7. 21 ország szakembereinek a részvételével. Az I. nemzetközi mongolszakos kongresszust 11 évvel ezelőtt tartották Ulán-Batorban.
- Zorn, W.: Internationales Kolloquium des Centre National de Recherche Scientifique in Lyon: Die Industrialisierung Europas im XIX. Jahrhundert.
(A Centre National de Recherche Scientifique nemzetközi kollokviuma Lyonban: Európa iparosítása a XIX. században.)
VfSW, 1971. f.3. 389-391.
1970. okt. 7-10.

Marx - Engels

- Faber, K. G.: Nova Marxiana.
HZ, 1970. t.211. f.2. 354-377.
A 60-as években kiadott Marx-irodalom kritikai elemzése. Az első rész Marx gyermekkorát és ifjúkorát foglalja magában (1818-1835); a második a "valódi" Marx című ideológiai munkásságát értékeli. Az értékelésbe vont munkák között az NDK kiadványai is találhatók.
- Kojecky, Z.: Engelsova role v duetu Marx-Engels.
(Engels szerepe a Marx-Engels duettben.)
CMM, 1970. f. 1-2. 19-26.

Becker, G.: Briefe von Elise Engels an ihren Sohn 1848/49.

(Elise Engels levelei fiához 1848/49-ben.)

ZG, 1970. f.10. 1335-1347.

Az utókor számára 200 olyan levél maradt fenn, amelyet Engels anyja írt fiának; ez annál is érdekesebb, mert világnézeti okokból Engels tulajdonképp szakított családjával. A forráskiadvány ezuttal 8 olyan levelet tesz közzé, amelyet anyja a forradalom alatt írt.

П. М. Федосеев, Энгельс - великий теоретик марксизма.

(Engels - a marxizmus nagy teoretikusa.)

VAN, 1971. f. 2. 8-20.

Engels születésének 50. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülészakon elhangzott előadás.

П. М. Федосеев, Ф. Энгельс и диалектика общественного развития.

(F. Engels és a társadalmi fejlődés dialektikája.)

VF, 1971. f. 2. 26-42.

Rövid áttekintés a kor filozófiai irányzatairól s Engels har-
cáról.

М. В. Келдыш, Речь през. АН СССР.

(A SzUTA elnökének beszéde.)

VAN, 1971. f. 2. 3-4.

Keldis akadémikus beszéde az Engels születésének 150. évfordu-
lója alkalmából rendezett jubileumi tudományos ülészak megnyi-
tóján.

Ragionieri, E.: Presenza di Engels.

(Engels jelenléte.)

CM, 1970. jul.-aug. t.8. f.4. 166.

Lenin

100 rokov od narodenia V.I. Lenina.

(Száz éve született V.I. Lenin.)

HC, 1970. f.1. 1-3.

Svoboda, L.: Lenin teoretik.

(Lenin, a teoretikus.)

CCN, 1970. f. 2-3. 151-160.

В. И. Ленин и законы истории.

(Lenin és a történelem törvényei.)

VDI, 1970. f.2. 3-10.

Б. В. Бирюков, Критерий практики в дедуктивных теориях в свете фило-
софских идей В. И. Ленина.

(A gyakorlati kritérium a deduktív elméletekben - V.I. Lenin
filozófiai eszméinek fényében.)

VF, 1970. f.3. 50-61.

Az ismeretek különböző területeinek matematizálásáról, olyan
új tudományos módszerek felhasználásáról, mint a "formalizálás"
és "algoritmizálás".

- Сверников, Г., Ленинский подход к философским вопросам естествознания.
(A természettudomány filozófiai megközelítése Lenin által.)
Ком, 1971. f.1. 23-33.
- Hobsbawn, W.J.: Lenin and the "Aristocracy of Labour".
(Lenin és a "munkás-arisztokrácia".)
MT, t.14. f.7. 1970. Jul, 207-210.
Ленинизм - идейно-теоретическое знамя современной эпохи.
(A leninizmus - korunk eszmei - elméleti zászlaja.)
VF, 1970. l. 3-11.
Lenin születésének 100. évfordulójára írott vezércikk.
- Zelt, J., Powik, G.: Lenin und der proletarische Internationalismus.
(Lenin és a proletár internacionalizmus.)
JGSLE, 1970. t. 14/1. 3-24.
- Ginzberg, S.: Filosofia e politica in "Materialismo ed empiriocriticismo".
(Filozófia és politika a "Materializmus és empiriokriticizmus"-ban.)
CM, 1970, jul.-aug. t.8. f.4. 86.
- Дубинский, Л., Ленинская теория империализма и государственно-монополистический капитализм.
(Az imperializmus lenini elmélete és az állam-monopolista kapitalizmus.)
Ком, 1971. f.1. 45-56.
- В.Г. Смолков, В.И. Ленин о роли соревнования в ускорении общественного прогресса.
(Lenin a verseny szerepéről a társadalmi haladás meggyorsításában.)
VF, 1970. f.3. 30-39.
A verseny konkrét történeti formáiról (ellenségeskedés, együttműködés), majd a szocialista versenyről is.
- В.И. Степаков, В.И. Ленин о путях формирования нового человека.
(Lenin az új ember formálódásáról.)
VF, 1970. f.3. 3-16.
A párt és az állam ideológiai, és kulturális-nevelő tevékenységéről, Lenin születésének 100. évfordulója alkalmából.
- Е.М. Тяжелников, Ленин и молодежь.
(Lenin és az ifjúság.)
VF, 1970. l. 12-23.
A Komszomol első-titkárának megemlékezése Leninről, születésének 100. évfordulója alkalmából.
- Tiso, A., Rileggendo Lenin: l'emancipazione della donna.
(Lenin újraolvasása közben: a nők emancipációja.)
CM, 1970, jul.-aug. t.8. f.4. 114.
- Е.Б. Рашковский, В.И. Ленин о психологии реакционного экстремизма.
(Lenin a reakciós extrémizmus pszichológiájáról.)
VF, 1970. f.1. 45-56.
Méltatja I.M. Lukomszkij és B.F. Porsnyev írását Leninről, mint társadalompszichológusról, majd ismerteti Lenin ilyen jellegű megnyilatkozásait az 1905-7. évi oroszországi konzervatív-reakciós erőkkal kapcsolatban.

- H.L. Parsons (USA), Ленинская мысль и философы США.
(A lenini eszmék és az USA-beli filozófusok.)
VF, 1970. f.3. 62-74.
Az 1890-es évektől napjainkig terjedő áttekintés; a cikk végén 97 amerikai művet felölelő bibliográfiával.
- Kolejka, J.: Leninovo pojeti práva národu na sebeurceni za prvni svetové války.
(A nemzetek önrendelkezési jogának lenini értelmezése az első világháború időszakában.)
СММ, 1970. f. 1-2. 3-18.
- Турок, В.М., В.И. Ленин и брюннская программа /1899 г./ по национальному вопросу.
(V.I. Lenin és az 1899-es brünni program a nemzetiségi kérdésről.)
NAA, 1970, f.6. 42-56.
- Zanca, A.: Parlamento borghese e rivoluzione socialista in Lenin.
(Polgári parlament és a szocialista forradalom Leninnél.)
СМ, 1970. t.8. f.4. 107.
- А.И. Пригожин, В.И. Ленин о социально-психологических аспектах управления.
(Lenin az irányítás társadalmi-pszichológiai aspektusairól.)
VF, 1970. f.2. 21-31.
A társadalom társadalmi-pszichológiai strukturája nem azonos a társadalmi-osztály-politika strukturával, hanem sokkal bonyolultabb annál. A tömeg-öntudat ismerete kulcsfontosságú a társadalmi folyamatok és jelenségek megértéséhez.
- Gorodeckij, E.: Zu einigen Problemen der historiographischen Untersuchung in den Werken V.I. Lenins in den Jahren 1917-1920.
(A történeti kutatás néhány problémája V.I. Lenin műveiben 1917-1920. között.)
JGSLE, 1970. t. 14/1. 71-90.
- М.Я. Танкратова, Новое пополнение Ленинианы
(Ujabb Lenin művek.)
VIK, 1970. f.4. 97-108.
A "Leninszkij Szbornik" XXXVII. kötetének megjelenéséről. Az idők folyamán előkerülő újabb és újabb Lenin-művek előbb a "Leninszkij Szbornikban" látnak napvilágot, s innen kerülnek át "Lenin összes művei" sorozatba. A "L.sz." -sorozat 1924-ben indult. A jelenlegi, XXXVII. kötet 507 új Lenin-dokumentumot tartalmaz, 1905-től 1920-ig.

Történetfilozófia

- Gurevic, A.J.: O historicekej zákonnosti.
(A történelmi törvényszerűségről.)
HC, 1970. f.2. 246-269.
- Küttler, W., Lozek, G.: Die historische Gesetzmässigkeit der Gesellschaftsformationen als Dialektik von Ereignis, Struktur und Entwicklung.
(A történelmi törvényszerűség a társadalmi formációkban mint az esemény, struktúra és a fejlődés dialektikája.)
ZG, 1970. f.9. 1117-1145.

- Davis, J.: *Morals and Backwardness.*
(Erkölc és visszamaradottság.)
CoSSH, 1970. t.12. f.3. 340-353.
- Б.Р. Лотухов, О "тождестве" философии и истории в работах
Б. Кроче.
(A filozófia és a történelem "azonosságáról" B.Croce műveiben.)
VF, 1970. f.1. 101-109.
B. Croce olasz történész a XIX. század végén pozitivistaként
indult, majd a XX. század elején antipozitívizmusból át-
Nagy hatást gyakorolt.
- Voigt, G.: *Irrationalismus und Aggressivität - das Programm Eugen Lem-
bergs.)*
(Irracionalizmus és agresszivitás - Eugen Lemberg programja.)
JGSLE, 1970. t. 14/2. 37-78.
A frankfurti professzor részletes életrajza. Lemberg filozófiai
pozícióit elemezve, részletezi annak neotomista-antropologista
jellegét.
- Pasquinelli, C.: *Né Lukács né Korsch.*
(Sem Lukács, sem Korsch.)
CM, 1970, jul.-aug. t.8. f.4. 178.

Történettudomány, módszertan

- Melville, G.: *Zur "Flores-Metaphorik" in der Mittelalterlichen Ge-
schichtsschreibung. Ausdruck eines Formungsprinzips.*
(A "virág-metaforika" a középkori történetírásban. Egy formai
elv kifejezése.)
HJ, 1970. 1. félkötet, 65-80.
- Cantor, N.F.: *Obraz novodobého politického a spoločenského myslenia na
historiografii stredoveku.*
(Az újkori politikai és társadalmi gondolkodás a középkori
történetírásról.)
HČ, 1970. f.3. 363-378.
- Groh, D.: *Strukturgeschichte als "totale" Geschichte?*
(Strukturatörténet mint "totális történetírás?")
VfSW, 1971. f.3. 289-322.
Felvázolja a múlt század kilencvenes éveitől kialakult "histo-
rizmus válságát". Kérdés: megoldja-e a történetírás válságát a
strukturizmus bevezetése?
- Kosseleck, R.: *Wozu noch Historie?*
(Mire kell még ma a történelem?)
HZ, 1971. t. 212. f. 1. 1-18.
Szellemtörténeti kategóriákkal operálva elmondja, hogy a leíró
történelemnek nincs értelme.
- Robin, R.: *Vers une histoire des ideologies.*
(Az ideológiatörténet felé.)
AHRF, 1971. ápr.-jun. t. 43. f. 204. 285-308.
Új irányzatok a történetírásban.

Ветров, А.А.: Выражение и обозначение.

(Kifejezés és megjelölés.)

VF, 1970. 1. 91-100.

Vitatott probléma a "kifejezés" és "megjelölés" fogalmak tartalma és kölcsönviszonya. A cikk célja: nagy vonásokban összefoglalni az adott kérdésben eddig kialakult nézeteket.

Constantinescu, M.: Relatia dintre stiintele istorice si stiintele sociale.

(A történelmi és a társadalmi tudományok közötti kapcsolat.)

LC, 1970. f. 9. 17-23.

A moszkvai történész kongresszuson felmerült kérdésekkel foglalkozik.

Junker, D.: Über die Legitimität von Werturteilen in den Sozialwissenschaften und der Geschichtswissenschaft.

(Az értékítélet jogosságáról a társadalomtudományokban és a történettudomány.)

HZ, 1970. t. 211. f. 1. 1-33.

Ha a történész ítéletet mond, ezt mint moralista, politikus vagy pedagógus tege.

Jones, R.B.: Towards a new history syllabus.

(Egy új történelem-tanterv felé.)

H, 1970. okt. t. 55. f. 185. 384-396.

A középiskolai történelemtanítás krízise.

Lee, P.J., Wilkes, J.: History at the universities: the consumer's view.

(Történelem az egyetemeken: a fogyasztók véleménye.)

H, 1970. okt. t. 55. f. 185. 327-341.

Történelem-kurzus az oxfordi egyetemen undergraduate-ek számára, bevezetés az angol történelembe a sussexi egyetemen, a hallgatók véleménye.

Protase, M.: Petru Maior, istoricul: concepție și metodă.

(Petru Maior történész koncepciója és történelmi módszere.)

St, 1971. f. 2. 253-264.

Purš, J.: Metoda měření asynchronismu některých historických procesů.

(Aszinkron történelmi folyamatok mérésének módszere.)

ČCH, 1970. f. 2-3. 161-194.

Horák, V.J.: Kritika map v historických publikacích.

(A történelmi publikációkban lévő térképek bírálata. I.)

Hge, 1970. f. 4. 196-198.

Grobelny, A.: Periodický tisk, jako historický pramen.

(Időszaki sajtó, mint történelmi forrás.)

Sls, 1970. f. 3. 271-279.

Rüsen, J.: Technik und Geschichte in der Tradition der Geisteswissenschaften - geistesgeschichtliche Anmerkungen zu einem theoretischen Problem.

(Technika és történelem a szellemtudományok tradíciójában - szellemtörténelmi megjegyzések egy elméleti problémához.)

HZ, 1970. t. 211. f. 3. 529-555.

Egyetemes történet

- Андреев, И. Л., Специфика некапиталистического развития народов, не завершивших процесса скрады.
(A nemkapitalista fejlődés specifikuma azon népeknél, amelyek az osztályok kialakulásának korát élik.)
VI, 1970, f. 9. 56-73.
- Diskusia o problematike tzv. druhého nevol'nictva.
(Vita az un. második jobbágyság problematikájáról.)
HC, 1970. f. 1. 39-47.
- Löwenthal, R.: Internationale Konstellation und innerstaatlicher Systemwandel.
(Nemzetközi helyzet és az államok belső rendszerváltozása.)
HZ, 1971. t. 212. f. 1. 41-58.
A világot úgy tekinti, mint nagy gazdasági integrációkat. Ezen belül ellentmondások vannak, részben magukon az integrációkon belül, részben a kétféle integráción belül is. Ez különösen élesen látszik a külpolitikában.
- Ozouf, M.: Symboles et fonction des ages dans les fetes de l'époque révolutionnaire.
(Az életkorok szimbóluma és funkciója a forradalmi korszak ünnepeiben.)
AHRF, 1970. okt.-dec. t. 42. f. 202. 569.
- G. Neppi Modona: Liberta di stampa, potere politico e magistratura: passato e presente.
(Sajtószabadság, politikai hatalom és bíróság: múlt és jelen.)
SSt, 1970. t. XI. f. 3. 551-573.
- C. Davies: Socrates.
HT, 1970. t. 20. f. nov. 799.
- Brandon, S.G.F.: Jerusalem, a.D. 70.
HT, 1970. t. 20, f. nov. 814.
- Woodcock, G.: Legendary Alexander.
(A legendás Nagy Sándor.)
HT, 1970. t. 20. f. nov. 762.
- Wiesflecker, Hermann: Joseph Grünpecks Redaktionen der lateinischen Autobiographic Maximilians I.
(I. Miksa latin nyelvű önéletrajzának Joseph Grünpeck féle szerkesztéseiről.)
MiÖG, 1970. 416-431.
- Bossy, J.: The Counter-reformation and the people of catholic Europe.
(Az ellenreformáció és a katolikus Európa népei.)
PP, 1970. máj. f. 47. 51-70.
Az ellenreformáció társadalomformáló, pozitív hatása, szerepe a modern állam alapjainak megvetésében.
- Kaludova, S.: Sur la poésie et la musique des juifs de la péninsule Balkanique, du XVe au XXes.
(A Balkán félszigeti zsidók XV-XX. századi költészetéről és zenéjéről.)
EB, 1970. VI. t. f.2. 98.

- Cowdrey, H.E.J.: Pope Urban II's preaching of the first crusade.
(II. Orbán pápa beszéde az első kereszties hadjáratról.)
H, 1970. t. 55. f. 184. 177.
- Polišenský, J.: Společenská a vědecká revoluce XVII. století.
(A XVII. századi társadalmi és tudományos forradalom.)
CCH, 1970. f. 4-5. 383-396.
- Pignatelli, G.: Le origini settecentesche del cattolicesimo reazionario:
la polemica antigiansenista del "Giornale ecclesiastico di Roma".
(A reakcionárius katolicizmus XVIII. századi gyökerei: a
"Giornale Ecclesiastico di Roma" antijanzenista vitája.)
SSt, 1970. okt.-dec. f. 4. 755-782.
- Bouvier, J.: Rapports entre systèmes bancaires et entreprises in-
dustrielles dans la croissance européenne au XIXème siècle.
(Bankrendszerek és ipari vállalkozások kapcsolata a XIX. szá-
zadi európai növekedésben.)
SSt, 1970. t. 11. f. 4. 623-660.
Alapvető azonosságok és országokénti eltérések.
- O'Boyle, L.: The problem of an excess of educated men in Western Europe,
1800-1950.
(A tanult emberek fölöslegének problémája Nyugat-Európában,
1800-1850.)
JMH, 1970. dec. t. 42. f. 4. 471-495.
- Hroch, M.: Tzv. obrození malých národů jako problém komparativního studia
sociálních dějin.
(A kis népek un. újjászületése, mint a társadalomtörténet ösz-
szehasonlító vizsgálatának problémája.)
SIS, 1970. f. 3. 225-241.
- Novák, M.: K problematice nacionalismu a národního vědomí.
(A nacionalizmus és a nemzeti tudat problémájához.)
CCH, 1970. f. 6. 609-620.
- Mladenov, D.: L'activité de Georgi Dimitrov pour l'union des mouvements
révolutionnaires et syndicale-, dans les Balkans.
(G. Dimitrov tevékenysége a forradalmi és szakszervezeti moz-
galmak egységéért a Balkánon.)
EB, 1970. t. VI. f. 1. 71-90.
- Diehl, E.: Bilanz der Welt 1917/18.
(A világ mérlege 1917/18-ban.)
ZG, 1970. f. 12. 1549-1559.
A cikk a legújabb irodalom alapján elemzi az októberi szocia-
lista forradalom szerepét, mint olyat, amely minőségileg ala-
kitotta át a világot.
- Stöckl, G.: Die kleinen Völker und die Geschichte.
(A kis népek és a történelem.)
HZ, 1971. t. 212. f. 1. 19-40.
A nagy gazdasági integrációkon belül biztosítani a kis népek
jogait. E vonatkozásban történeti áttekintés az első világhá-
borútól napjainkig.

- Birn, D.S.: Open Diplomacy at the Washington Conference of 1921-2: The British and French Experience.
(Nyílt diplomácia és az 1921-22-es washingtoni konferencia: az angol és francia tapasztalat.)
CoSSH, 1970. t. 12. f. 3. 297-319.
- Broszat, M.: Soziale Motivation und Führer-Bindung des Nationalsozialismus.
(A nemzetiszocializmus szociális motivációja és a hozzá kötődő vezérkép.)
VfZg, 1970. f. 4. 392-409.
Filozófiai jellegű cikk a náciizmus társadalmi problémáiról.
- Vasiljevová, Z.: K interpretaci fašismu v Japonsku.
(A fasizmus értelmezése Japánban.)
OCH, 1970. f. 4-5. 441-453.
- Simion, A.: Opinia publică si diktatul de la Viena.
(A közvélemény és a bécsi döntés.)
AMN, 1970. VII. 405-424.
A második bécsi döntés körülményeiről és hatásáról.
- Kirchseisen, P.: Nordeuropa in der Politik der imperialistischen Westmächte im Winter 1939/40.
(Északkelet-Európa az imperialista nyugati hatalmak politikájában 1939/40 telén.)
ZG, 1970. f. 11. 1477-1491.
Angol és francia elképzelések a balti kis államokkal kapcsolatban.
- Gruchmann, L.: Die "verpassten strategischen Chancen" der Achsenmächte im Mittelmeerraum 1940/41.
(A tengelyhatalmak "elszalasztott stratégiai lehetőségei" a Földközi-tenger térségében 1940/41-ben.)
VfZg, 1970. f. 4. 458-475.
- Johnstone, M.: Socialism, Democracy and the One-Party System.
(Szocializmus, demokrácia és az egypártrendszer. II. rész.)
MT, 1970. szeptember f. 9. 281-287.
- Warren, B.: Capitalist Planning and International Contradictions.
(Kapitalista tervezés és nemzetközi cáfolatok.)
MT, 1970. t. 14. f. 7. Julius 211-220.

Anglia

- Harvey, S.: The knight and the knight's fee in England.
(A lovag és a lovag hűbérbirtoka Angliában.)
PP, 1970. nov. f. 49. 3-43.
XI-XIII. sz.
- King, E.: Large and small landowners in thirteenth-century England. The case of Peterborough abbey.
(Nagy- és kisbirtokosok a XIII. századi Angliában. Peterborough apátság esete.)
FP, 1970. máj. f. 47. 26-50.
A földcserék trendje a XIII. században, 7 főúri család 7-8 generáción át vizsgált egyéni története alapján.

- Anstey, R.: A re-interpretation of the abolition of the British slave trade 1806-7.
(A brit rabszolgakereskedelem megszűnésének új interpretálása.)
EHR, 1972. t. 87. f. 343. 304-333.
Eric Williams történész véleményével száll vitába, Williams nem tudta bizonyítékokkal alátámasztani, hogy a rabszolgakereskedelem eltörlésének gazdasági okai voltak. Anstey szerint ez főként morális eredmény volt.
- Cressy, D.: The social composition of Caius College, Cambridge, 1580-1640.
(A cambridgei-i Caius kollégium társadalmi összetétele 1580-1640. között.)
PP, 1970. máj. f. 47. 113-115.
A kollégiumi beiratkozási regiszterek eddigi feldolgozásainak téves osztály-kategorizálása.
- Foster, S.: A rejoinder.
(Egy visszavágás.)
PP, 1970. máj. f. 47. 134-136.
A presbiteriánusokról, függetlenekről és puritánokról szóló vitához.
- Hexter, J.H.: Presbyterians, Independents and Puritans: a voice from the past.
(Presbiteriánusok, függetlenek és puritánok: egy hang a múltból.)
PP, 1970. máj. f. 47. 134-136.
A S. Foster fenti tárgyú cikkéről folyó vitához.
- Yule, G.: Presbyterians and independents: some comments.
(Presbiteriánusok és függetlenek: néhány megjegyzés.)
PP, 1970. máj. f. 47. 130-133.
A presbiteriánusokról, függetlenekről és puritánokról folyó vitához.
- Underdown, D.: The Presbyterian Independents exorcized: a brief comment.
(A presbiteriánus függetlenek kifüstölése: egy rövid megjegyzés.)
PP, 1970. máj. f. 47. 128-129.
A presbiteriánusokról, függetlenekről és puritánokról folyó vitához.
- Pearl, V.: Exorcist or historian: the dangers of ghost-hunting.
(Ördögűző vagy történész: a kísértethajtás veszélyei.)
PP, 1970. máj. f. 47. 122-127.
A presbiteriánusokról, függetlenekről és puritánokról folyó vitához.
- Worden, B.: The Independents: a reprisal in history.
(A függetlenek: új támadás a történelemben.)
PP, 1970. máj. f. 47. 116-121.
Hozzászólás a presbiteriánusokról, függetlenekről és puritánokról szóló vitához.
- Clarke, A.: Ireland and the general crisis.
(Írország és az általános krízis.)
PP, 1970. aug. f. 48. 79-99.
Írország a XVII. század elején - az 1641-es lázadás lényege.

- Pool, B.: Pepys and the Thirty Ships. Pepys regarded the Naval ship-building programme of 1677 as his greatest administrative achievement.
(Pepys és a 30 hajó. Pepys és az 1677-es hadi-tengerészeti hajóépítési program, mint legnagyobb adminisztratív teljesítménye.)
HT, f. 7. 1970. July. 489-495.
- Мещерякова, М.Н., Внеэкономическое принуждение в английских законах против рабочих и пауперов.
(A XVIII. sz. végi, XVIII. sz. eleji angol törvények nem gazdasági kényszere a munkások és pauperok ellen.)
VMU, 1970. f. 5. 60-74.
- Harris, R.D.: Necker's Compte Rendu of 1781: a reconsideration.
(Necker 1781-es Compte Rendu-ja: a kérdés újvizsgálata.)
JMH, 1970. jun. t. 42. f. 2. 161.
- Jones, V.J.: Law enforcement and popular disturbances in Wales, 1793-1835.
(Törvényes szankciók és népi zavargások Walesben, 1793-1835.)
JMH, 1970. dec. t. 42. f. 4. 496-523.
- Springhall, J.O.: Lord Meath, Youth and Empire.
(Lord Meath: ifjúság és birodalom.)
JCH, 1970. t. 5. f. 4. 97-112.
Brit militarizmus és imperializmus a bur háború és 1914 közötti ifjúsági mozgalmakban.
- Harris, J.F., Hazlehurst, C.: Campbell-Bannerman as prime minister.
(Campbell-Bannerman mint miniszterelnök.)
H, 1970. t. 55. f. 185. 360-383.
Angol bel- és külpolitika, 1902-1908.
- Виноградов, В.Н., "Бунт" Герберта уэллса в фабрианском обществе.
(H.G. Wells "lázasága".)
NNI, 1970. f. 5. 104-119.
- Hazlehurst, C.: Asquith as Prime Minister, 1908-1916.
(Asquith mint miniszterelnök, 1908-1916.)
EHR, 1970. t. 5. f. 336. 502-531.
Angol bel- és külpolitikai problémák.
- Clinton, A.: Trade Councils during the First World War.
(Szakszervezeti tanácsok az első világháború alatt.)
IRSH, 1970. t. 15. f. 2. 202-234.
- Douglas, R.: Voluntary Enlistment in the First World War and the Work of the Parliamentary Recruiting Committee.
(Önkéntes bevonulás az első világháborúban és a parlamenti toborzó bizottság munkája.)
JMH, 1970. dec. t. 42. f. 4. 564-585.
- Hopkin, D.: Domestic censorship in the first world war.
(Belföldi cenzúra az első világháború idején.)
JCH, 1970. t. 5. f. 4. 151-170.
Eredmények az ujság- és folyóiratcenzúrára vonatkozó levéltári anyag kutatási tilalmának 1966-os feloldása óta.

- Toynbee, A.: The Mac-Mahon-Hussein correspondence: comments and a reply.
(A MacMahon-Hussein levelezés: megjegyzések és válasz.)
JCH, 1970. t. 5. f. 4. 185-201.
Brit elkötelezettség, francia érdekek és az arab függetlenség kérdése a Palesztina körüli területi vitákban. 1915-1918.
- Margick, A.: Youth in Britain, 1920-1960: detachment and commitment.
(Az ifjuság Angliában, 1920-1960 között: elkülönülés és elköteleződés.)
JCH, 1970. t. 5. f. 1. 37-51.
A fiatalság álláspontja az aktív politikával kapcsolatban.
- Thorne, C.: The quest for arms embargoes: failure in 1933.
(Kísérlet fegyverszállítások betiltására: az 1933-as kudarc.)
JCH, 1970. t. 5. f. 4. 127.
- Heller, R.: East Fulham Revisited.
(Ujabb látogatás Kelet Fulham-ben.)
JCH, 1971. t. 6. f. 3. 172-196.
Az 1933-as fulham-i választások és Baldwin politikája.
- Green, N.: The Communist Party and the War in Spain.
(Az Angol Kommunista Párt és a spanyolországi háború.)
MT, 1970. Oct. f. 10. 316-324.
- Nairn, T.: Enoch Powell: the New Right.
(Enoch Powell: az Új Jobboldal vezére.)
NLR, f. 61. 1970. 3-27.
- Melchior de Molenes, Ch.: Les négociations du traité de Londres, instituant le Conseil de l'Europe. (1949)
(A londoni béke tárgyalásai, az Európa-tanács létrehozása. 1949.)
RHD, 1970. jan.-jun. t. 84. f. 1-2. 147-164.

Ausztria

- Janáček, K.: Cesko-rakouské obchodní styky v XVI. století.
(A XVI. századi cseh-osztrák kereskedelmi kapcsolatok.)
SbH, 1970. 17.k. 123-145.
- Hase, A.: Friedrich (v) Gentz; Vom Übergang nach Wien bis zu den "Fragmenten des Gleichgewichts" (1802-1806).
(A Bécsbe való átmenettől az "Egyensúly fragmentumáig" [1802-1806].)
HZ, 1970. t. 211. f. 3. 589-615.
1802-ben Gentz-et császári tanácsosként felekkették a Habsburg-birodalomra. A cél az volt, hogy a nagy ellenforradalmár író publicistaként a saját céljait érdekébe állítsák.
- Franzel, E.: Österreichs Rhein- und Donaupolitik zur Zeit Napoleons.
(Ausztria Rajna- és Dunapolitikája Napoleon idejében.)
DDR, 1970. f. 3-4. 203-215.
Talleyrand e témájú emlékiratának részletes ismertetése.

- Peša, V.: Pokus o ustaveni sociálnedemokratické strany v habsburské monarchii.
(Kísérlet a szociáldemokrata párt megalapítására a Habsburg Monarchiában.)
CCH, 1970. 18. f. 6.
- Gawrecki, D.: Pocátky extrémního nemeckého nacionalismu. Schönerer a rakouské Slezsko.
(A szélsőséges német nacionalizmus kezdetei. Schönerer és osztrák Szilézia.)
S1S, 1970. f. 3. 258-270.
- Pitronová, B.: Otázka národnosti v rakouských statistikách (1880-1910).
(A nemzetiségek kérdése az osztrák statisztikákban, 1880-1910.)
S1S, 1970. f. 3. 242-257.
- Riehl, Fr.H.: Die Universität Czernowitz als völkerverbindende Institution. 1875-1919.
(A csernovici egyetem mint népeket egybekapcsoló intézmény. 1875-1919.)
DDr, 1970. f. 3-4.
Nemzetiségi egyeteme. Az egyes fakultások története és sajátosságai.
- Silberstein, G.E.: The High Command and diplomacy in Austro-Hungary. 1914-1916.
(A hadvezetés és a diplomácia Ausztria-Magyarországon. 1914-1916.)
JMH, 1970. dec. t. 42. f. 4. 586-605.
- Wandruszka, A.: Zur Problematik der österreichischen Geschichte.
(Az osztrák történelem problematikájához.)
MiöG, 1970. 468-484.
- Hantsch, H.: Geschichte Österreichs in der neuesten englischen, französischen und amerikanischen Forschung.
(Ausztria története az újabb angol, francia és amerikai kutatásban.)
DDr, 1970. f. 3-4. 129-139.
Főleg az 1960 óta megjelent munkákat említi.

Belgium

- Baerten, J.: Les institutions du comté de Looz (XIIe-XIVe siècles).
(Comté grófság intézményei a XII-XIV. században.)
RUB, 1970. máj.-júl. 457.
- Bovesse, J.: Le personnel administratif du comté de Namur au bas moyen age. Aperçu général.
(Namur grófság adminisztratív személyzete a késői középkorban. Általános áttekintés.)
RUB, 1970. máj.-júl. 432.

Bulgária

- M.И. Лоцман., Ленинский Декрет о мире и Болгария.
(A lenini Békedekrétum és Bulgária.)
VIK, 1970. l. 72-79.
Az 1917 okt. 26-án elfogadott Békedekrétumra az első egyikeként reagált Bulgária. Utal az októberi forradalom bulgáriai hatásával foglalkozó legújabb történeti művekre, majd a korabeli sajtó- és levéltári anyag alapján vizsgálja a dekrétum bulgáriai visszhangját.
- Christov, Ch.I.: Der erste Kongress der Gesellschaft Bulgarischer Historiker.
(A bulgár történészek társasága első kongresszusa.)
OO, 1970. f. 5. 321-323.
Szófia, 1970. jan. 27-30.

Csehszlovákia

- Šimeček, Z.: K charakteristice středověkých kolokvií v Čechách.
(A középkori kollokviumok jellemzéséhez Csehországban.)
ČCH, 1970. f. 6. 593-601.
- Mezník, J.: Národnostní složení předhusitské Prahy.
(A praehusita Prága nemzetiségi összetétele.)
SbH, 1970. 17.k. 5-30.
- Rubcov, B.T.: Ještě o některých sporných otázkách agrárního vývoje v předhusitských Čechách.
(Még egyszer a huszita-kor előtti Csehország agrárfejlődése néhány vitás kérdéséhez.)
ČCH, 1970. f. 6. 601-608.
- Mika, A.: Z boju o náboženskou toleranci v XVI. století.
(A vallási toleranciáért folytatott XVI. századi harcokból.)
ČCH, 1970. f. 4-5. 371-382.
- Palacký, F.: Obyvatelstvo českých měst a školní vzdělání v XVI. a na začátku XVII. století.
(A cseh városok lakossága és az iskolai képzés a XVI. és a XVII. század elején.)
ČCH, 1970. f. 4-5. 345-370.
- Urfus, V.: Pokus o revizi moravského zemského zřízení na počátku XVIII. století a tzv. "elaboratum Moravicum".
(Kísérlet a morvaországi tartományi rendszer revíziójára a XVIII. sz. elején és az ún. "elaboratum Moravicum".)
ČMM, 1970. f. 1-2. 46-65.
- Koci, J.: Nové práce k dějinám manufaktur v Čechách v XVIII. století.
(Új munkák a XVIII. századi csehországi manufaktúrákról.)
ČCH, 1970. f. 2-3. 318-324.

- Šolle, Zd.: O smyslu novodobého českého politického programu.
(Az ujkori cseh politikai program értelméről.)
ČCH, 1970. f. 1.
- Tkadlecková-Vantuchová, J.: K problematike cesko-slovenských vzťahov po rakusko-uherskom vyrovnání.
(Adalék a cseh-szlovák kapcsolatok problémájához az osztrák-magyar kiegyezés után.)
HC, 1970. f. 2. 195-220.
- Verbik, A.: Pocátky zemedelského spolku na Morave.
(Mezőgazdasági egyletek létrehozásának kezdetei Morvaországban.)
ČMM, 1970. f. 3-4. 226-252.
- Kořalka, J.: Německo-rakouské spojení z roku 1879 a vztah k Čechum.
(Az 1879-es német-osztrák szövetség és Csehországhoz való viszonya.)
ČCH, 1970. f. 2-3. 237-264.
- Krzemieńska, B.: Krize českého státu na přelomu tisíciletí.
(A cseh állam válsága az évezredfordulón.)
ČCH, 1970. f. 6. 497-532.
- Hronský, M.: K slovenskej politike v období prvej svetovej vojny, 1914-1918.
(Szlovák politika az első világháború idején. 1914-1918.)
HC, 1970. f. 4. 473-514.
- Brach, R.: Československá zahraniční politika v politických proměnách Evropy 1924. I. Nástup MacDonaldu a Herriotovy vlády.
(A csehszlovák külpolitika az 1924-es európai politikai változások időszakában. I. MacDonald és Herriot kormányra jutása.)
ČCH, 1970. f. 1. 49-83.
- Sládek, Zd.: Československé banky a Sověty ve dvacátých letech.
(A csehszlovák bankok és a Szovjetek a huszas években.)
ČCH, 1970. f. 1. 23-48.
- Faltus, J.: Za pravdivý obraz hospodářského profilu předmnichovské republiky.
(Adalék a München előtti köztársaság gazdasági profilja igaz képpének kialakításához.)
ČCH, 1970. f. 6.
- Kamenec, I.: Snem Slovenskej republiky a jeho postoj k problému židovského obyvateľ'stva na Slovensku v rokoch 1939-1945.
(A Szlovák Köztársaság parlamentje és a szlovákiai zsidó lakosság problémájával kapcsolatban elfoglalt álláspontja 1939-1945-ben.)
HC, 1970. f. 3. 329-362.
- Konečný, Z., Mainus F.: Slováci na pracích v Nemecku a v protektoráte za druhé svetové války.
(Szlovákok dolgoztatása Németországban és a protektorátus területén a második világháború idején.)
HC, 1970. f. 4. 565-590.
- Alberty, J.: Slovenské dejiny v ucebniciach dejepisu susedných štátov.
(Szlovák történet a szomszédos országok történelem tankönyveiben.)
HC, 1970. f. 2. 221-240.

Dánia

Ib Nörlund (Dánia), Ленин и некоторые проблемы датского рабочего движения.

(Lenin és a dán munkásmozgalom néhány problémája.)

VIK, 1970. 2. 18-28.

Martin Andersen Nexø - Lenin eszméinek egyik első dán követője. Behatóan foglalkozik a dán munkásmozgalom két irányzatával, Lenin eszméinek hatásával.

Finnország

Riste, O.: Free ports in North Norway: a contribution to the study of FDR's wartime policy towards the USSR.
(Szabadkikötők Északnorvégiában: adalék a Finn Demokratikus Köztársaság Szovjetunió iránti politikájához a háború alatt.)
JCH, 1970. t. 5. f. 4. 77-96.
Roosevelt politikája a szovjet igények kielégítésével kapcsolatban a békefeltételek előkészítésénél.

Franciaország

- Davis, N.Z.: The reasons of misrule: youth groups and charivaris in sixteenth-century France.
(A vigasságok indítékai: ifjúsági csoportok és álarcos felvonulások a XVI. századi Franciaországban.)
PP, 1971. febr. f. 50. 41-75.
Az ünnepek kialakult szervezete, rendje, városi és falusi megnyilvánulási formái, funkciója a közösség maradandó értékeinek megőrzésében, a fennálló politikai rend kipellengérezésében.
- Peronnet, M.: Police et religion à la fin du XVIIIe siècle.
(Politika és vallás a XVIII. sz. végén.)
AHRF, 1970. ápr. jun. t. 42. f. 200. 375-397.
Az 1756-os Dictionnaire de Police - a vallás szerepe az abszolutisztikus monarchia bírósági strukturájában.
- Leymarie, M.: Rentes seigneuriales et produit des seigneuries dans l'élection de Tulle en Limousin.
(Földesuri jövedelmek és a nagybirtokok hozama Tulle en Limousin választókerületben.)
AHRF, 1970. t. 42. f. 202. 594-596.
Egy 1787-es összeírás feldolgozása.
- Darnton, R.: The memoirs of Lenoir, lieutenant de police of Paris, 1774-1785.
(Lenoir, Páris rendőrfőnökének emlékiratai. 1774-1784.)
EHR, 1970. t. 85. f. 336. 532-559.
A befutott jelentésekkel kapcsolatos, tárgy szerint csoportosított feljegyzések - értékes forrás a forradalom előtti évek politikai krízisére.

- Vaussard, M.: Éclaircissements sur la constitution civile du clergé.
(Adalékok a papság részére készült francia forradalmi alkotmányhoz.)
AHRF, 1970. ápr.-jun. t. 42. f. 200. 287-293.
Ellentétek a Vatikánnal, a második janzenizmus terjedése.
- Soboul, A.: Le héros et l'histoire.
(A hős és a történelem.)
AHRF, 1970. jan.-márc. f. 199. 1-7.
Napoleon mai értékelése.
- Dupaquier, J.: Problèmes démographiques de la France Napoléonienne.
(Demográfiai problémák a napoleoni Franciaországban.)
AHRF, 1970. jan.-márc. f. 199. 9-29.
Kutatási irányok, lehetséges források.
- Biraben, J.N.: La statistique de population sous le consulat et l'empire.
(A lakosság statisztikája a konzuli korszakban és a császárság idején.)
AHRF, 1970. jan.-márc. f. 199. 30-45.
A belügyminisztérium statisztikai hivatalai és működésük, adataik használhatósága, megyei évkönyvek.
- Reinhard, M.: Le problème des pertes de guerre.
(A háborús veszteségek problémája.)
AHRF, 1970. jan.-márc. f. 199. 42-62.
Felmérési kísérlet a napoleoni korszak háborús emberanyag-vesztéseire.
- Bergeron, L.: Problèmes économiques de la France napoléonienne.
(A napoleoni Franciaország gazdasági problémái.)
AHRF, 1970. jan.-márc. f. 199. 63-99.
Általános feltételek, a tengeri kereskedelem megszűnése, a mezőgazdaság stagnálása, az ipari forradalom kezdetei.
- Bouvier, J.: A propos de la crise dite "de 1805". Les crises économiques sous l'empire.
(Az u.n. 1805-ös krízisről. Gazdasági krízisek a császárság idején.)
AHRF, 1970. jan.-márc. f. 199. 100-109.
Mezőgazdasági krízis, ipari krízis, deflációs krízisek.
- Butel, P.: Crise et mutation de l'activité économique à Bordeaux sous le Consulat et l'Empire.
(A gazdasági tevékenység krízise és változásai a konzulátus és a császárság idején Bordeaux-ban.)
AHRF, 1970. jan.-márc. f. 199. 110-134.
A tengeri kereskedelem időszakos leállása, a mezőgazdasági és ipari krízis és a háborús konjunktúra hullámzásainak hatása B. gazdasági életére.
- Tulard, J.: Problèmes sociaux de la France Napoléonienne.
(Társadalmi problémák a napoleoni Franciaországban.)
AHRF, 1970. jan.-márc. f. 199. 134-160.
Fel nem dolgozott kutatási területek, kutatási irányok.
- Bruguière, M.: Finance et nobles. L'entrée des financiers dans la noblesse d'Empire.
(Pénzügyi körök és nemesség. Pénzemberek bekerülése a császárság nemessége közé.)
AHRF, 1970. jan.-márc. f. 199. 161-170.
Ipari- és bankárarisztokrácia kialakulása.

- Durye, P.: Les chevaliers dans la noblesse impériale.
(Lovagok a császári nemesség körében.)
AHRF, 1970. jan.-márc. f. 199. 171-181.
Napoleon szempontjai Légion d'Honneur-je alapításánál, a lovagok eredete és funkciói.
- Godechot, J.: Sens et importance de la transformation des institutions révolutionnaires a l'époque Napoléonienne.
(A forradalmi intézmények átalakulásának iránya és jelentősége a napoleoni korszakban.)
AHRF, 1970. jan.-márc. f. 199. 183-202.
Folytatója vagy lerombolója volt-e Napoleon a forradalom vívmányainak?
- Durand, Ch.: Conseils privés, conseils des ministres, conseils d'administration de 1800 a 1814.
(Államtanácsok, minisztertanácsok, közigazgatási tanácsok 1800-1814 között.)
AHRF, 1970. jan.-márc. f. 199. 203-221.
Működésük, hatáskörük, szervezetük.
- Godel, J.: L'Église selon Napoléon.
(Az egyház Napoleon felfogásában.)
AHRF, 1970. f. 199. 222-232.
N. törekvései a pápai hatalom korlátozására és az állami befolyás növelésére, egyházpolitikájának visszahatásai.
- Blayau, N.: Une négociation matrimoniale sans lendemain entre la Bavière et la France du Second Empire (1856).
(Egy eredménytelen házassági tárgyalás Bajorország és a második császárság Franciaországa között.)
RHD, 1970. t. 84. f. 3. 267-278.
Házassági tervek Napoleon herceg és Bajor Helén, Erzsébet osztrák-magyar császárnő testvére között - az európai diplomácia erővonalai az adott korszakban.
- Julia, D.: L'enseignement primaire dans le diocèse de Reims à la fin de l'Ancien Régime.
(Elemi iskolai oktatás Reims egyházkerületben az Ancien Régime végén.)
AHRF, 1970 ápr.-jun. t. 42. f. 200. 233-286.
A plébániák anyakönyvei, egykoru parokiális összeírások tört. statisztikai feldolgozása.
- Howorth, J.: La propagande socialiste d'Edouard Vaillant pendant les années 1880-1884.
(E.Vaillant szocialista propagandája az 1880-1884-es években.)
MS, 1970. jul.-szept. f. 72. 83-119.
V. e korszakban megjelent cikkei alapján.
- Renouvin, P.: Die öffentliche Meinung in Frankreich während des Krieges 1914-1918.
(A közvélemény Franciaországban az 1914-18-as háború alatt.)
VfZg, 1970. f. 3. 259-273.
Sokáig egységes volt a harcoló csapatok és a civil lakosság morálja, 1917 novemberétől azonban depresszió kerítette hatalmába a közvéleményt, amelyet a kormány a továbbiakban sikeresen befolyásolt.

- J. Duclos, Ленин и французское рабочее движение.
(Lenin és a francia munkásmozgalom.)
VIK, 1970. l. 31-43.
A FKRP Politikai Bizottságának tagja - Lenin születésének 100. évfordulója tiszteletére írott cikke, amelyben a XX. sz. elejétől napjainkig nyújt rövid áttekintést Lenin hatásáról Franciaországban.
- Flonneau, J.M.: Crise de vie chère et mouvement syndical 1910-1914.
(A dráguló élet krízise és a szakszervezeti mozgalom. 1910-1914.)
MS, 1970. jul.-szept. f. 72. 49-82.
A munkaházartások költségvetése, az árak mozgása, a pénz vásárlóértéke, szakszervezeti törekvések az élet drágulásának megállítására.
- Sechi, S.: Il morale delle truppe durante la prima guerra mondiale.
(A csapatok szelleme az első világháború alatt.)
SSt, 1970. t. 11. f. 4. 794-818.
A haditörvényszékek iratanyagának feldolgozása alapján.
- Hoisington, W.A.: Class against class: the French Communist Party and the Comintern.
(Osztály osztály ellen: a Francia Kommunista Párt és a Komintern.)
IRSH, 1970. t. 15. f. 1. 19-42.
Választási taktikák 1928-ban.
- Hardy-Hémery, O.: Rationalisation aux Mines d'Anzin, (1927-1938).
(Racionalizálások az anzini bányákban. 1927-1938.)
MS, 1970. jul.-szept. f. 72. 3-48.
A termelési technika, a munkamódszerek racionalizálása a termelékenység növekedésére.
- Holdos, L.: Niektoré problémy československého zahraničného odboja vo Francúzsku v rokoch 1939-1940.
(A csehszlovák külföldi ellenállás néhány problémája Franciaországban 1939-1940-es években.)
HC, 1970. f. 3. 379-419.
- Beauquier, J.P.: Un aspect de la lutte anticléricale conduite per le socialiste Sixte-Quenin: ses polémiques durant la Grande Guerre.
(A szocialista Sixte-Quenin antiklerikális harcának egyik aspektusa: vitái a nagy háború idején.)
MS, 1970 okt.-dec. f. 73. 21-38.
Sixte-Quenin, francia képviselő, publicista.
- Perceval, L.: La questione agraria nella Francia contemporanea.
(Agrárkérdés a mai Franciaországban.)
CM, 1970. jul.-aug. t. 8. f. 4. 63.

Jugoszlávia

- Čirkovič, S.M.: Prilošci za istoriju Kovina u srednjem veku.
(Adalékok Kovin történetéhez a középkorban.)
ZBI, (Matica Srpska). 1970. f. 1. 83-86.

- Zirojević, O.: Upravna podela denašnje Vojvodine i Slavonije u vreme Turaka.
(A mai Vajdaság és Szlavónia közigazgatási felosztása a török hódoltság alatt.)
ZbI, (Matica Srpska) 1970. f. 1. 11-26.
- Forišković, A.: O nekim istorijskim pretpostavkama relebantnim u uobličavanju etničke slike današnje Vojvodine.
(A mai Vajdaság etnikai képeinek kialakulására vonatkozó néhány történelmi feltevéstről.)
ZbI, (Matica Srpska) 1970. f. 2. 156-161.
- Kašib, D.: Poslanici na narodnocrkvenom saboru 1749. u Karlovcima.
(Küldöttek az 1749-i nemzeti-egyházi zsinaton Karlócán.)
ZbI, (Matica Srpska) 1970. f. 2. 96-105.
- Gavrilović, M.: Susret cara Josifa II. i mitropolita Mojseja Putnika u Karlovcima 1788. godine.
(II. József és M. Putnik metropolita találkozása Karlócán 1788-ban.)
ZbI, (Matica Srpska) 1970. f. 1. 91-96.
- Pecinjački, S.: Prilozi za istoriju Banata i banatske vojne granice XVIII. veka.
(Adalékok a XVIII. századi Bánát és a bánáti határörvidék történetéhez.)
ZbI, (Matica Srpska) 1970. f. 2. 77-91.
- Gavrilović, S.: Hronika o Srbima u Beloj Crkvi XVIII-XIX. veka.
(Kronika a fehértemplomi szerbekről a XVIII-XIX. században.)
ZbI, (Matica Srpska) 1970. f. 2. 92-95.
- Достоян, И.С., Из истории русско- сербских связей в начале XIX. в.
(A XIX. sz. eleji orosz-szerb kapcsolatok történelméből.)
SzSz, 1970. f. 5. 10-23.
- Gavrilović, S.: Izvori za istoriju Slovaka u Vojvodini do sredine XIX. veka.
(Források a szlovákok történetéhez a Vajdaságban a XIX. század közepéig.)
ZbI, (Matica Srpska) 1970. f. 2. 164-167.
- Čehak, K.: Izvori za istoriju Slovaka u Vojvodini u drugoj polovini XIX. i u prvoj polovini XX. veka.
(Források a szlovákok történetéhez a Vajdaságban a XIX. század második és a XX. század első felében.)
ZbI, (Matica Srpska) 1970. f. 2. 167-170.
- Gavrilović, S.: Zapisi o Vršcu XIX. veka.
(Feljegyzések a XIX. századi Versecről.)
ZbI, (Matica Srpska) 1970. f. 1. 105-112.
- Gavrilović, S.: Izveštaji o starinama u sremskoj vojnoj granici 1815-1816.
(Jelentések régiségekről a szerémségi határörvidéken 1815-1816.)
ZbI, (Matica Srpska) 1970. f. 1. 118-122.
- Gavrilović, S.: Dokumenti o pomoći Srba trščana i dubrovcana srpskom pokretu u Vojvodini 1848-1849.
(Dokumentumok a triesti és dubrovnikai szerbek segítségéről a vajdasági szerb mozgalomnak 1848-1849-ben.)
ZbI, (Matica Srpska) 1970. f. 1. 129-131.

- Gavrilović, S.: "Vukovarski događaji", brošura iz revolucionarne 1848. ("Vukovári események", egy röpirat a forradalmi 1848-ból.)
ZbI, (Matica Srpska) 1970. f. 2. 111-116.
- Gavrilović, S.: Djordje Stratimirović o svojoj ulozi na bojnim poljima 1848-1849. (Dj. Stratimirović a maga szerepéről 1848-1849 csatateréin.)
ZbI, (Matica Srpska) 1970. f. 2. 117-122.
- Gross, M.: Hrvatska politika velikoaustrijskog kruga oko prijestolonasljednika Franje Ferdinanda. (A Ferenc Ferdinánd trónörökös körüli nagysztrák kör horvát politikája.)
ČSP, 1970. f. 2. 9-74.
- Bogetić, L.: Prisaedinjenje vojvodjanskih radikala Radikalnoj stranci Srbije. (A vajdasági radikálisok csatlakozása Szerbia Radikális Pártjához.)
ZbI, (Matica Srpska) 1970. f. 2. 123-139.
- Krizman, B.: Stjepan Radić i Hrvatska pučka seljacka stranka u prvom svjetskom ratu. (S. Radić és a horvát nemzeti parasztpárt az első világháborúban.)
ČSP, 1970. f. 2. 99-166.
- Seton-Watson, H.: Robert William Seton-Watson i jugoslavensko pitanje. (R.W. Seton-Watson és a jugoszláv kérdés.)
ČSP, 1970. f. 2. 75-97.
- Krizman, B.: Vanjskopolitički položaj Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca godine 1919. (A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság külpolitikai helyzete 1919-ben.)
ČSP, 1970. f. 1. 23-60.
- Janjatović, B.: Sindikalni pokret u Hrvatskoj u razdoblju 1933-1936 s obzirom na politiku KPJ. (II. dio). (A szakszervezeti mozgalom Horvátországban 1933-1936 között, különös tekintettel a JKP politikájára. 2. r.)
ČSP, 1970. f. 1. 105-134.
- Kolar-Dimitrijević, M.: O socialnoj strukturi radništva Hrvatske u razdoblju između dva rata. (A horvát munkásság társadalmi strukturájáról a két háború között.)
ČSP, 1970. f. 1. 77-103.
- Janjatović, B.: Povijesna literatura o sindikalnom pokretu u Hrvatskoj između dva rata. (A történelmi irodalom a horvát szakszervezeti mozgalomról a két háború között.)
ČSP, 1970. f. 1. 149-159.
- Končar, R.: Neki metodološki problemi u proučavanju nacionalnog pitanja u NOB-u Vojvodine. (Néhány módszertani probléma a nemzetiségi kérdés tanulmányozásánál a Vajdaság felszabadító harcában.)
ZbI, (Matica Srpska) 1970. f. 2. 161-164.

Popov, Č.: Neki metodološki problemi u proučavanju istorije Vojvodine.
(Néhány módszertani probléma a Vajdaság történelmének tanulmányozásánál.)
ZbI, (Matica Srpska) 1970. f. 2. 153-156.

Petrone, F.: L'esperienza dell'autogestione jugoslava.
(A jugoszláv önkormányzat tapasztalatai.)
CM, 1970. jul.-aug. t. 8. f. 4. 50.

Lengyelország

Slizinski, J.: Z korespondence Fr. Palackého a Poláky.
(Fr. Palacky lengyelekkel folytatott levelezéséből.)
SIS, 1969. f. 3. 383-388.

П.М. Калениченко, Висвітлення радянською та польською
історіографією теми "В.Н. Ленин и польський
робітничий рух".
("Lenin és a lengyel munkásmozgalom" c. téma kidelgozása a
szovjet és a lengyel történetírásban.)
UIZs, 1970. f. 3. 125-132.
Gazdag bibliográfia az utolsó 10 esztendő vonatkozó történeti
munkáiból.

Scheel, H., Gemkow, H., Jeske, R.: Die Beziehungen zwischen der DDR und der
Volksrepublik Polen und ihr gemeinsamer Kampf gegen den west-
deutschen Imperialismus.
(Az NDK és a Lengyel Népköztársaság közötti kapcsolat és közös
harcuk a nyugatnémet imperializmus ellen.)
ZG, 1970. f. 11. 1429-1447.
A Szovjetunió és NSzK közötti 1970 aug. 12-i megállapodás al-
kalmából feleleveníti az NDK és a népi Lengyelország közötti
viszonyt egész a III. Internacionálétól. E kapcsolatokat be-
ágyazza a szocialista gazdasági integráció gyakorlatába és el-
vébe.

Bojujci Varsava a nová polská historická literatura.
(A harcoló Varsó és az új lengyel történeti irodalom.)
CCH, 1970. 18. f. 2-3.

Magyarország

Lazea, E.: Viticultura în Transilvania pină la începutul secolului al
XIV-lea.
(A szőlőtermelés Erdélyben a XIV. század elején.)
St, 1970. f. 5. 866-883.

Kazimir, St.: Ekonomicko-socálna struktura mesta Trnavy v poslednej
tretine XVI. a v XVII. stor.
(Nagyszombat gazdasági-szociális strukturája a XVI. század utol-
só harmadában és a XVII. században.)
HC, 1970. 18. évf. 1.sz. 48-90.

- Teodorescu, C.: Date privind institutia plăieşiei în Transilvania în secolele XVII-XVIII.
(Adatok az erdélyi határőr szervezetről a XVII-XVIII. században.)
Csc, 1967. 151-168.
- Tanco, T., Ilovan, V.: Tîrgurile de la Monor. (Diploma din 1841.)
(A monori vásárok. Az 1841-es diploma.)
AMN, 1970. 609-617.
Az igen fontos útvonalon I. Ferdinánd által engedélyezett vásárok az egész Európára vonatkozó gazdasági változások eredménye.
- Spira, Gy.: Nacionalna politika levice u pestanszkoj revoluciji marta 1848.
(A baloldali nemzetiségi politikája az 1848 márciusi pesti forradalomban.)
ZbI, (Matica Srpska) 1970. f. 1. 27-36,
- Gheran, E., Porţeanu, A.: Răspîndirea operelor lui F. Engels în mişcarea muncitorească din Transilvania.
(Engels műveinek elterjedése az erdélyi munkásmozgalomban.)
St, 1970. f. 16. 1089-1108.
- Vinaver, V.: O jugoslovensko-madžarskoj trgovini. 1933-1941.
(A jugoszláv-magyar kereskedelemről 1933-1941.)
ZbI, (Matica Srpska) 1970. f. 1. 37-78.
- Bodea, Gh.I.: Din lupta comună a maselor populare şi a naţionalităţilor conlocuitoare din nordul Transilvaniei pentru trimiful democratic. 23 August 1944 - 6 martie 1945.
(A néptömegek és az észak erdélyi nemzetiségek közös harca a demokrácia győzelméért. 1944 augusztus 23 - 1945 március.)
AMN, 1970. 449-470.
- Немеш, Д., Ленинизм и некоторые уроки социалистического строительства в Венгрии.
(A leninizmus és a szocializmus építésének néhány tapasztalata Magyarországon.)
VIK, 1970. f. 3. 16-28.
Lenin születésének 100. évfordulója tiszteletére rövid áttekintés az 1956 után elért eredményekről.
- Seide, G.: Ungarns neues Wirtschaftsmodell.
(Magyarország új gazdasági modellje.)
DDR, 1970. f. 3-4. 157-170.
Magyar és nyugati szerzők munkái alapján megírt, népszerűsítő cikk. Nagy anyagot sorol fel jegyzetapparátusában, s ebben a népszabadságtól a Szabadeurópáig mindent idéz.

Németország

- Blaschke, K.: Altstadt-Neustadt-Vorstadt. Zur Typologie genetischer und topographischer Stadtgeschichtsforschung.
(Óváros-újváros-előváros. Genetikus és topográfikus várostörténet tipologizálása.)
VfSW, 1970. f.3. 350-362.

Kísérletet tesz arra, hogy az Elba és Saale vonaltól keletre lévő városok városkeletkezési és városfejlődési periódusok szakterminológiáját megállapítsa.

- Rublack, H.Ch.: Neuere Forschungen zum Thesenanschlag Luthers.
(Ujabb kutatások Luther tételeinek kifüggesztéséről.)
HJ, 1970. 2. félévkötet 329-343.
Összefoglaló Luther összes munkáinak kritikai kiadásáról. Kutatási tájékoztató a 450. évforduló alkalmából.
- Hoyer, S.: Martin Reinhart und der erste Druck hussitischer Artikel in Deutschland.
(Martin Reinhart és a huszita tételek első kinyomtatása Németországban.)
ZG, 1970. f. 12. 1597-1615.
A huszita irodalom németországi kiadványai, azok hatása a reformációra és a parasztháborúra.
- Ahlborn, J.: Die Nürnberger Fernkaufleute Markus und Matthäus Landauer und deren Handelsbeziehungen zum Osten (XV. Jahrhundert).
(Markus és Matthäus Landauer nürnbergi távolsági kereskedők és kereskedelmi kapcsolataik a Kelettel. [XV. század].)
ZfO, 1970. f. 2. 303-321.
Kutatási tájékoztató. A nürnbergi kereskedők kereskedelmi kapcsolatai Poznán-nal, Breslauval és Kraków-val.
- Koepfen, H.: Wer war Bischof Johann III. von Pomesanien (1427-1440)?
(Ki volt III. János pomesániai püspök [1427-1440])?
ZfO, 1970. f. 1. 88-95.
A püspök azonosításának problémái. Kutatási tájékoztató.
- Angermeier, H.: Die Reichsregimenter und ihre Staatsidee.
(A birodalmi kormányzók és államideájuk.)
HZ, 1970. t. 211. f. 2. 265-315.
A cikk foglalkozik a birodalmi reform fejlődésével és eredményeivel, valamint a reformerek céljaival, a XV-XVI. században. A folyamat alaptendenciája racionalizálás és szekularizálás.
- Jordan, K.: Sachsen und das deutsche Königtum im hohen Mittelalter.
(Szászország és a német királyság a késő középkorban.)
HZ, 1970. t. 210. f. 3. 529-559.
- Braubach, M.: Die Friedensverhandlungen in Utrecht und Rastatt 1712 bis 1714.
(Az 1712-14. évi béketárgyalások Utrechtben és Rastattban.)
HJ, 1970. 2. félévkötet. 284-298,
1957-ben alakult Bonnban a "Vereinigung zur Erforschung der neueren Geschichte" nevű szervezet. Ez feladatává tette a békekötések történetének tanulmányozását; ez a társaság adja ki az Acta Pacis Westphalicae sorozatot is. A spanyol örökösödési háborút lezáró Rastatt-i béke jelentőségét e cikkében elemzi a szerző.
- Treue, W.: Das österreichisch-mitteldeutsche und das norddeutsche staats- und privatwirtschaftliche Interesse am Bau des Suez-Kanals.
(Az osztrák-középnémet és az északnémet állami- és magángazdasági érdekek a szuezi csatorna építésében.)
VfSW, 1970. f. 4. 534-555.
A szuezi csatorna építésében résztvevő első csoport 1846. nov. 30-án alakult Párizsban. A későbbieket is leírja.

- Amburger, E.: Der Reichssekretär. A.A. Polovcov als Privatunternehmer. (A.A. Polovcov államtitkár mint magánvállalkozó.) JGO, 1970. f. 3. 426-438. Polovcov (1832-1909) államtitkár részöntő vállalkozásának részletes leírása.
- Schmidt, R.: Bewahrung und Erforschung pommerscher Geschichte durch Geschichtsverein und Historische Kommission. (Pomeránia történetének kutatása és megőrzése a Történelmi Egyesület és Történelmi Bizottság által.) ZfO, 1970. f. 3. 401-420. A történelmi társaságot 1824-ben alapították, a történelmi bizottságot 1910-11-ben. E társulatok foglalkoznak Pomeránia régészetiével, történetével. Sorozatokat is adnak ki, főleg az 1951-ben újjászervezett történelmi bizottság. Felsorolja mintegy 27 munka címét.
- Reinermann, A.: Metternich and reform: the case of the Papal State, 1814-1848. (Metternich és a reformok: a pápai állam ügye. 1814-1848.) JMH, 1970. dec. t. 42. f. 4. 524-548.
- Obermann, K.: Ludolf Camphausen und die bourgeoise Konterrevolution. Zur Rolle der liberalen Bourgeoisie in der Revolution von 1848/49. (Ludolf Camphausen és a burzsoá ellenforradalom. A liberális burzsoázia ellenforradalmi szerepe 1848/49-ben.) ZG, 1970. f. 11. 1448-1469. 1848 tavaszán a burzsoázia csak népporradalom segítségével tudta követeléseit megvalósítani. Amikor azonban a néptömegek a porosz katonai hatalom vereségét készítették elő, a burzsoázia kormányváltást határozott. 1848 márciustól az "alkotmányos monarchia" követelésével bekapcsolták a liberális burzsoáziát is, s ezzel a forradalom megbuktatásának elemeit.
- Sautter, U.: Constantin Frantz und die Zweite Republik. Eine Denkschrift aus dem Jahre 1851. (Constantin Frantz és a második köztársaság. Emlékirat 1851-ből.) HZ, 1970. t. 210. f. 3. 560-582. Az első izben nyilvánosságra hozott emlékiratot Frantz Constantin készítette 1851-ben és Manteuffel porosz miniszterelnöknek juttatta el. Leírja benne franciaországi tapasztalatait, a második köztársaságot, amely III. Napoleon államcsínyére készülődik. Bemutatja közben a várható következményeket is, amely okvetlenül befolyásolja majd Berlin franciaországi politikáját.
- Zirn, W.: Landesgeschichte und Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Die "Blätter für deutsche Landesgeschichte" seit dem 100. Jahrgang. (Az egyes országok története [tartománytörténet] és a társadalom- és gazdaságtörténet. A "Blätter für deutsche Landesgeschichte" 100 évfolyamától.) VFSW, 1970. f. 3. 363-368. A fenti lap fontosabb cikkeinek felsorolása 1964 óta.
- Kořalka, J.: Německo-rakouské spojení z roku 1879 a vztah k Čechům. (Az 1879-es német-osztrák szövetség és Csehországhoz való viszonya. CCH, 1970. f. 2-3. 237-264.

- Mommsen, J.W.: Neue Max-Weber-Literatur.
(Uj Max-Weber-irodalom.)
HZ, 1970. t. 211. f. 3. 616-630.
A Max Weber munkássága körül folyó nemzetközi vita lényegesebb irodalmi lecsapódásairól irodalmi tájékoztató, főleg az 1968 óta megjelent munkákról van szó.
- Köllmann, W.: Die Bevölkerung Rheinland-Westfalens in der Hochindustrialisierungsperiode.
(Rajna-Westfalia lakossága a magasan iparosodott korszakban.)
VfSW, 1971. f. 3. 359-388.
A tartomány demográfiai változásai 1890-1910 között.
- Morsey, R.: Die Deutschen Katholiken und der Nationalstaat zwischen Kulturkampf und Erstem Weltkrieg.
(A német katolikusok és a nemzeti állam a kulturkampf időszaka és az első világháború között.)
HJ, 1970. 1. félévkötet 31-64.
A politikai katolicizmus történetének összefoglalása.
- Benz, W.: Der "Fall Muehlon" während des ersten Weltkrieges.
(A "Muehlon-ügy" az első világháború alatt.)
VfZg, 1970. f. 4. 341-365.
A polgári ellenállás és a polgári pacifizmus Németországban az első világháború idején. Részletes áttekintés az irodalomról.
- Gutsche, W.: Südekum und die anderen. Ergänzende Materialien zur Rolle rechter Führer der deutschen Sozialdemokratie im ersten Weltkrieg.
(Südekum és a többiek. Kiegészítő anyagok a német szociáldemokrácia jobboldali vezetőinek szerepéről az első világháborúban.)
ZG, 1970. f. 9. 1171-1188.
Albert Südekum áruló szerepe a külügyek terén az első világháborúban. 7 eredeti dokumentummal.
- Zechlin, E.: Ludendorff im Jahre 1915. Unveröffentlichte Briefe.
(Ludendorff 1915-ben. Kiadatlan levelek.)
HZ, 1970. t. 211. f. 2. 316-353.
Ludendorff 16 levelét tartalmazza. Ezekből kiderül, hogy Ludendorff háborús céljai nagyon is világosak voltak, s kérdésessé teszik, hogy megnyerhető lett volna-e egy megegyezéssel béke megkötéséhez.
- Л. Штерн, В.И. Ленин и борьба двух классовых линий в истории Германии.
(Lenin és a két osztályvonal harca Németország történelmében.)
VI, 1970. f. 12. 26-33.
- Graml, H.: Die Rapallo-Politik im Urteil der westdeutschen Forschung.
(A Rapallo-politika a nyugatnémet kutatás megítélésében.)
VfZg, 1970. f. 4. 366-391.
A nyugatnémet történetírás a weimari köztársaság sokrétű külpolitikai problémái közül eddig csak a rapallói egyezményrel foglalkozott. Mindezt úgy tárgyalja, mint a jóvátétel elleni lépést, amely Németországot visszavezette a nyugati nagyhatalmak közé.

- Nelson, K.L.: The "Black Horror on the Rhine": race as a factor in post-World War I. diplomacy.
(A "Fekete-borzalom a Rajnavidéken" - A fajkérdés, mint tényező az első világháború utáni diplomáciában.)
JMH, 1970. dec. t. 42. f. 4. 606-627.
- Arendt, H.J.: Eine demokratische Massenbewegung unter Führung der KPD im Frühjahr 1931. Die Volksaktion gegen den Paragraphen 218 und gegen die päpstliche Enzyklika "Casti connubii".
(Demokratikus tömegmozgalom az NKP vezetése alatt 1931 tavaszán. Tömegmozgalom a 218. paragrafus és a pápai "Casti connubii" ellen.)
ZG, 1971. f. 2. 212-223.
1931-ben 18.625 asszony lett Németországban öngyilkos; a válság alatt sokat ítéltek el magzatelhajtás miatt. Az elkeseredett tömegmozgalmakat váltott ki; ezt részben a Szociáldemokrata, részben a Kommunista Párt vezette. A mozgalmak részletes leírása.
- Benz, W.: Papens "Preussenschlag" und die Länder.
(Pápa "Preussenschlag"-ja és a német államok.)
VfZg, 1970. f. 3. 320-338.
Három dokumentum Pápa hivatalbelépéséről: 1932. júl. 23.: a birodalmi kormány megbeszélései az államok miniszterelnökeivel; az 1932. júl. 24-i stuttgarti államkonferencia; az államelnök erről adott tájékoztatója.
- Hobsbawn, E.: Confronting Defeat: the German Communist Party.
(Szemben a megsemmisítéssel: a Német KP.)
NLR, f. 61. 1970. 83-92.
- Langkau-Alex, U.: Deutsche Emigrationspresse (Auch eine Geschichte des "Ausschusses zur Vorbereitung einer deutschen Volksfront" in Paris.)
(A német emigráns sajtó. Egy párisi német népfornat előkészítésére alakult bizottság történetével.)
IRSH, 1970. t. 15. f. 2. 167-201.
Az 1933-ban kezdődő, Franciaország felé irányuló német emigránshullám szervezkedése.
- Plum, G.: Volksfront, Konzentration und Mandatsfrage. Ein Beitrag zur Geschichte der SPD im Exil 1933-1939.
(Népfront, koncentráció és mandátumkérdés. Adalék a szociáldemokrata párt száműzetésben töltött történetéhez 1933-1939.)
VfZg, 1970. f. 4. 410-442.
- Kána, O.: Tesinské intermezzo. (Nemecké zájmy na Tesinsku, jejich prosazovatelé a konečné prosazení 1938-1939.)
(A tesini intermezzo. Német érdekek Tesin környékén.)
CCH, 1970. f. 4-5. 397-410.
- Petzina, D.: Die Mobilisierung deutscher Arbeitskräfte vor und während des zweiten Weltkrieges.
(A német munkaerő mobilizálása a második világháború előtt és alatt.)
VfZg, 1970. f. 4. 443-455.

- Braubach, M.: Weimar, Hitler, Widerstand.
(Weimar, Hitler, ellenállás.)
HJ, 1970. 1. félévkötet, 81-159.
Ismertetés az 1918-1945 közötti időszak legújabb irodalmáról.
- Lindgren, H.: Adam von Trotts Reisen nach Schweden 1942-1944.
(Adam von Trott utazásai Svédországban, 1942-1944.)
VfZg, 1970. f. 3. 274-291.
Adalék a német ellenállás külföldi kapcsolataihoz. Az ökumenikus mozgalom vezetői Svédországban kapcsolatba kerültek a német ellenállással. Moltke 1943. III. 25-i levelével és Trott 1944-es emlékiratával.
- Wolff, K.D.: Das Unternehmen "Rösselsprung". Der deutsche Angriff auf Titos Hauptquartier in Drvar im Mai 1944.
(A "Rössesprung" vállalkozás. Német támadás Tito főhadiszállása ellen Drvarban 1944 májusában.)
VfZg, 1970. f. 4. 476-509.
A szerző 1970. július 28-án 33 éves korában elhunyt, s utolsó írását itt adják közre. Leírja a vállalkozás előkészítését, létrejöttét és meghiúsulását. Elemzi ezek okait.
- Vogelsang, Th.: Die Bemühungen um eine deutsche Zentralverwaltung 1945/46.
(Kísérletek a német központi igazgatás létrehozására 1945/46-ban.)
VfZg, 1970. f. 4. 510-528.
Államtitkári rendszer bevezetését tervezték, amely a franciák ellenállása miatt meghiúsult.
- NDK
- Dillwitz, S.: Zweite Rostocker Historikerwoche.
(Második rostocki történelem-hét.)
ZG, 1971. f. 1. 101-104.
1970. május 4-10. A rostocki egyetem emlékülése Lenin születése 100. évfordulójára alkalmából.
- Auerbach, H.: Die Gründung des Instituts für Zeitgeschichte. Publikationen des Institutst für Zeitgeschichte.
(Az Institut für Zeitgeschichte megalakítása. Az intézet publikációi.)
VfZg, 1970. f. 4. 529-558.
Az intézet 20 éves. Feladatai, célkitűzései. 555-558.1.; Főbb publikációk jegyzéke.
- Scheel, H., Gemkow, H., Jeske, R.: Die Beziehungen zwischen der DDR und der Volksrepublik Polen und ihr gemeinsamer Kampf gegen den westdeutschen Imperialismus.
(Az NDK és a Lengyel Népköztársaság közötti kapcsolat és közös harcuk a nyugatnémet imperializmus ellen.)
ZG, 1970. f. 11. 1429-1447.

NSzK

- Lozek, G.: Die Rolle der westdeutschen bürgerlichen Geschichtsschreibung bei der Ausarbeitung und Praktizierung der flexiblen Ostpolitik des westdeutschen Imperialismus.
(A nyugatnémet polgári történetírás szerepe a nyugatnémet imperializmus flexibilis keleti politikájának kidolgozásában és gyakorlati alkalmazásában.)
JGSLE, 1970. t. 14/2. 9-25.
Sok történész és politológus szerepel tanácsadóként monopol egységekben és kormányzati organizációkban. Ezek fő kutatási területe választ kapni arra a kérdésre, hogyan lehetett volna a két vereséget elkerülni s egy újabb expanzió esetén hogyan lehet "helyesebben cselekedni".
- Sulek, J.: Einige Aspekte der gegenwärtigen Entwicklung der westdeutschen Ostforschung.
(A nyugatnémet Ostforschung jelenlegi fejlődésének néhány aspektusa.)
JGSLE, 1970. t. 14/2. 27-36.
Milyen ma, és hogy váltakozik a nyugatnémet Ostforschung kommunista-ellenessége - a kérdésre ad kimerítő választ a cikk.
- Mietkowska-Kaiser, I.: Die "geistige Ostfront". Westdeutsche politisch-ideologische Zentren der psychologischen Kriegsführung. Dokumentation.
(A "szellemi keleti front". A pszichológiai hadvezetés nyugatnémet politikai-ideológiai központjai. Dokumentáció.)
JGSLE, 1970. t. 14/2. 137-165.
11 intézet és egyetemi tanszék munkásságának, kutatási témáinak, hatókörének, kutatógárdájának nagyon részletes dokumentációja.

Olaszország

- Munphy, R.F.: Dante and Politics. If the world were ruled by a single Christian monarch, peace and justice would prevail: such was Dante's vision in the early fourteenth century.
(Dante és a politika, ha a világ egy egyszerű keresztény fejedelem által kormányoztatott volna, béke és jog győzedelmeskedik, ez volt Dante visiója a korai XIV. században.)
HT, f. 7. 1970. July. 481-488.
- Kölmel, W.: Petrarca und das Reich.
(Petrarca és a Birodalom.)
HJ, 1970. 1. félkötet, 1-30.
A "studia humanitatis" történeti-politikai aspektusai, vagyis a történeti gondolkodás Petrarca műveiben.
- Zappari, R.: Sieyes e l'abolizione del feudalismo nel 1789.
(Sieyes és a feudalizmus megdöntése 1789-ben.)
SSt, 1970. t. 11. f. 3. 415-444.
S. publicisztikai munkássága - agrárreform-elképzelései.

- Schreuder, D.M.: Gladstone and Italian unification: 1848-1870: the making of a Liberal?
(Gladstone és az olasz egyesítés, 1848-1870: hogyan alakul ki egy liberális politikus.
EHR, 1970. t. 85. f. 336. 475-501.
Gladstone olasz nacionalizmus melletti állásfoglalásának jelentősége a toryzmustól a konzervatív liberalizmusig vezető útjában.
- Hostetter, R.: Lotta di classé nelle campagne. Il movimento contadino di resistenza nella Val Padana: 1884-1885.
(Osztyáyharc vidéken. A paraszti ellenállási mozgalom a Val Padanában: 1884-1885.)
MOSOC, 1970. t. XVI. f. 1. 45.
- Galbraith, S.: Italy, the British East Africa Company and the Benadir Coast. 1888-1893.
(Itália, a Brit Keletafrikai Társaság és a Benadir partvidék. 1888-1893.)
JMH, 1970. dec. t. 42. f. 4. 549-563.
- Gratton, Ph.: Mouvement et physionomie des greves agricoles (1890-1935).
(Az agrár-sztrájkok mozgása és arculata 1890-1935 között.)
MS, 1970. ápr.-jun. f. 71. 3.
- Sarti, R.: Mussolini and the Italian industrial leadership in the battle of the lira (1925-1927).
(Mussolini és az olasz ipari vezetés a lira-csatában. 1925-1927.)
PP, 1970. máj. f. 47. 97-112.
Az adott gazdasági trendekkel szemben olasz küzdelem a független gazdaságpolitikáért.
- Restifo, G.: L'esercito italiano alla vigilia della grande guerra.
(Az olasz hadsereg a nagy háború előestéjén.)
SSt, 1970. t. 11. f. 4. 783-793.
A hadsereg és a belföldi és külföldi nagyipar.
- Gruchmann, L.: Die "verpassten strategischen Chancen" der Achsenmächte im Mittelmeerraum 1940/41.
(A tengelyhatalmak "elszalasztott stratégiai lehetőségei" a Földközi-tenger térségében 1940/41-ben.)
VfZg, 1970. f. 4. 458-475.
Olaszország háborúba lépésével a Földközi tenger térségének jelentősége miként nőtt meg, s az elszalasztott lehetőség milyen következményekkel járt a német hadvezetésre.
- Frezzo Biccocchi, D.: Propaganda fascista e comunita italiane in USA: la Casa Italiana della Columbia University.
(Fasiszta propaganda és olasz közösség az Egyesült Államokban: A Columbia Egyetem Olasz Háza.)
SSt, 1970. okt.-dec. f. 4. 661-697.
- Neppi Modona, G.: Liberta di stampa, potere politico e magistratura: passato e presente.
(Sajtószabadság, politikai hatalom és bíróság: múlt és jelen.)
SSt, 1970. t. 11. f. 3. 551-571.
A bíróság funkciója a fennálló politikai hatalom támogatásában.

Amendola, G.: Le conferenze operaie comuniste.
(A kommunista munkáskonferenciák.)
CM, 1970. jul.-aug. t. 8. f. 4. 22.

România

- Pop, I.: Date arheologice privind continuitatea populației daco-romane pe teritoriul regiunii Brașov în perioada anilor 271-600.
(Arheológiai adatok a dakó-román nép kontinuitásával kapcsolatban Brassó területén 271-600 között.)
Csc, 1967. 93-114.
- Protopopescu, G.A.: Mari comandanți români în primul război mondial.
(Nagy román parancsnokok az első világháború idején.)
AMN, 1970. VII. 379-404.
Prezan, Averescu, Drăgălina, Culcer, Prăporgescu, és Constantin Scărisoreanu tábornokok kiemelkedő szerepéről szól a tanulmány.
- Mănescu, C., Munteanu, N.C.: Greva generală din 1920 - moment însemnat în dezvoltarea mișcării noastre muncitorești.
(Az 1920-as általános sztrájk - mint a román munkásmozgalom jelentős állomása.)
Adi, 1970. f. 5. 46-58.
- Oprea, I.M., Nedelcu, Fi.: Revistă "Lupta de clasă" și probleme dezvoltării social-politice a României. (1920-1939)
(A Lupta de clasă c. folyóirat és Románia társadalmi-politikai fejlődésének problémái.)
LC, 1970. f. 9. 96-107.
A folyóirat a legnehezebb időkben is az első sorokban harcolt.
- Saizu, I., Rusenescu, M.: Modificari în structura social-politica a României în anii 1922-1928.
(Változások Románia társadalmi-politikai strukturájában 1922-1928 között.)
St, 1970. 6. 1159-1180.
- Dragne, F.: Cronologia grevei generale din octombrie. 1929.
(Az 1929-es általános sztrájk kronológiája.)
Adi, 1970. f. 5. 93-113.
- Ionita, Gh.I.: Antifascismul maselor populare, factor hotărâtor al întirzirii instaurării dictaturii fasciste în România.
(A néptömegek antifaszizmusa, mint meghatározó tényező, amely késleltette a fasiszta diktatura uralomrajutását Romániában.)
St, 1970. f. 5. 927-953.
- Babici, I., Gergely, L.: Din lupta unită a oameilor muncii români și alte naționalități împotriva exploatării sociale și asupririi naționale.
(A román és más nemzetiségű dolgozók harca a társadalmi és nemzeti elnyomás ellen.)
LC, 1970. f. 12. 66-73.
- Țuțui, Gh.: Dezvoltarea Partidului Comunist Român în anii 1944-1948.
(A Román Kommunista Párt fejlődése 1944-48-ban.)
Adi, 1970. f. 6. 3-16.

Spanyolország

- Casey, J.: Moriscos and the depopulation of Valencia.
(A mórok és Valencia elnéptelenedése.)
PP, 1971. f. 50. 19-40.
A mórok 1609-es kiűzése-okozta demográfiai zuhanás és a XVII. századi gazdasági depresszió összefüggései Valenciában, oka, vagy okozata a demográfiai mozgás a gazdasági helyzet változásainak?
- Payne, St.: Catalan and Basque nationalism.
(Katalán és baszk nacionalizmus.)
JCH, 1971. t. 6. f. 1. 15-51.
Történeti előzményei, első politikai jelentkezései, szervezett mozgalmá válása.

Szovjetunió

(Oroszország)

- Hosking, G.A.: Libraries and archives. 4. Russia.
(Könyvtárak és levéltárak. 4. Oroszország.)
H, 1970. jun. t. 55. f. 184. 211-216.
- Cuprová, L.: Ruzsika v moravských a opavsko-krnovských knihovnách.
(Orosz vonatkozású könyvek a morvaországi és az opavai-krnovi könyvtárakban.)
CMM, 1970. f. 1-2. 27-45.
- Pašuto, Vl.: Was wird im Westen gelehrt? Die Darstellung der Geschichte Russlands und der Sowjetunion in Westdeutschen Lehrbüchern.
(Mit tanítanak Nyugaton? Oroszország és a Szovjetunió történetének ábrázolása nyugatnémet tankönyvekben.)
JGSLE, 1970. t. 14/2. 79-106.
A tankönyvek és a tanárok számára kiadott kézikönyvek történet-hamisításai a kijevi Rusz-tól a második világháború végéig.
- Hoffmann, P.: Neuere bibliographische Hilfsmittel aus der UdSSR und der DDR zur Geschichte der UdSSR von den Anfängen bis zur Oktoberrevolution.
(Ujabb szovjet és keletnémet bibliográfiai segédletek a Szovjetunió történetéhez a kezdetektől az októberi forradalomig.)
JGSLE, 1970. t. 14/2. 179-193.
Részletes tájékoztató az egyes bibliográfiákról, több mint 70 tételt említ.
- Сергеев, В.И., У истоков сибирского летописания.
(A szibériai kódex-írás forrásainál.)
VI, 1970. f. 12. 45-60.
- Ширина, Д.А., Изучение русского феодального города в советской исторической науке, 1917-начала 1930. годов.
(Az orosz feudális város tanulmányozása a szovjet történettudományban, 1917-1930-as évek eleje.)
IZ, 1970. f. 86. 270-297.

- Ивина, Л.И., Судебные документы и борьба за землю в русском государстве во второй половине.
(Bírósági dokumentumok és a földért folyó harc az orosz államban a XV. sz. második felében és a XVI. sz. elején.)
IZ, 1970. 86.sz. 326-356.
- Голобуцкий, В.А., Запорожская Сечь.
(A zaporozsjei kozákság.)
VI, 1970. f. 12. 93-106.
- О.М. Пономарьов, Про початок мануфактурного періоду на Україні.
(A manufakturális korszák kezdete Ukrajnában.)
UIZS, 1970. f. 3. 27-35.
A manufakturális termelés és a kapitalista viszonyok kezdetei a XVI. századra és a XVII. század első felére tehetőek Ukrajna területén.
- Neubauer, H.: August Ludwig Schlözer (1735-1809) und die Geschichte Ost-europas.
(August Ludwig Schlözer [1735-1809] és Keleteurópa története.)
JGO, 1970. f. 2. 205-230.
Schlözer oroszországi útja. Schlözer keleteurópai országokról szóló munkái.
- Саралиева, З.Х., Об изданиях "Капитала" К.Маркса в России.
(K. Marx Tőké-jének oroszországi kiadásairól.)
ISzSzSzR, 1970. f. 5. 114-124.
- Новчук, М.Т., Энгельс, общественная мысль и марксизм в России.
(Engels, a társadalmi gondolkodás és a marxizmus Oroszországban.)
VAN, 1970. f. 11. 9-15.
- Володин, А.М., Итенберг, Б.С., К истории научных контактов Ф. Энгельса с П. Лавровым.
(F. Engels és P. Lavrov tudományos kapcsolatainak történelméhez.)
ISzSzSzR, 1970. f. 5. 40-60.
- Morawski, S.: Arte e societa nel pensiero di Plekhanov.
(Művészet és társadalom Plehanov felfogásában.)
CM, 1970. jul.-aug. t. 8. f. 4. 128.
- Hoffmann, P.: Entwicklungsetappen und Besonderheiten des Absolutismus in Russland.
(Az oroszországi abszolutizmus fejlődési szakaszai és különösségei.)
JGSLE, 1970. t. 14/2. 107-133.
Tisztázza a marxista történetfelfogás és a polgári történetírás abszolutizmus-fogalmát. A nyugateurópai abszolutizmus jellemzői; miben tér el tőle a keleteurópai, elsősorban az agrárfejlődés különbözősége következtében. Az oroszországi abszolutizmus sajátosságai és különösségei és ezek értékelése.
- Kittler, W.: Lenins historisch-politische Konzeption des russischen Absolutismus.
(Lenin történeti-politikai koncepciója az orosz abszolutizmusról.)
JGSLE, 1970. t. 14/1. 91-112.

- Лаптева, Л.П., Иероним Пражский в русской историографии XIX., начала XX. века.
(Prágai Hieronimus a XIX. századi és XX. század elei orosz történetírásban.)
VMU, 1970. f. 6. 43-56.
- Крупина, Т.Д., Теория "модернизации" и некоторые проблемы развития России конца XIX. начала XX. в.
(A "modernizáció" elmélete és Oroszország fejlődésének néhány problémája a XIX. század végén - XX. sz. elején.)
ISzSzSzR, 1971. f. 1. 191-205.
- Шелохаев, В.В., Аграрная программа кадетов в первой русской революции
(A kadetok agrár-programja az első orosz forradalomban.)
IZ, 1970. 86. sz. 172-230.
- Слонимский, А.Г., Из истории борьбы В.И. Ленина против буржуазного либерализма в России.
(Az orosz polgári liberalizmus ellen vivott lenini harc történetéből. Lenin nekrológ-pamfletjei.)
IZ, 1970. f. 86. 133-171.
- Kolejka, J.: Lenínovo pojeti práva národu na sebeurceni za prvni svetové války.
(A nemzetek önrendelkezési jogának lenini értelmezése az első világháború időszakában.)
СММ, 1970. f. 1-2.sz. 3-18.
- Scholze, S.: Lenin und die revolutionäre Arbeiterjugendbewegung in den Jahren des ersten Weltkrieges.
(Lenin és a forradalmi munkás ifjúsági mozgalom az első világháború éveiben.)
ZG, 1970. f. 9. 1146-1161.
Összefoglaló cikk Lenin irodalmi és gyakorlati munkásságáról a munkásifjúság kérdésében.
- В.П. Лукин., К.Л. Майданик, Читая "Апрельские тезисы".
(Az "Áprilisi tézisek" olvasása közben.)
VF, 1970. f. 1. 34-44.
A szerző kiemeli a mű néhány olyan vonását, amely - meggyőződése szerint - nagy fontossággal bír a demokráciáért és a szocializmusért folyó harc jelenlegi szakaszában.
- Стишев, М.И., К вопросу о так называемой эсеро-меньшевистской концепции пролетарской революции.
/Письмо в редакцию./
(A proletár forradalom ugynevezett eszer-menshevik koncepciójának kérdéséhez.)
VMU, 1971. f. 1. 54-60.
- Velikov, St.: Un revueil jubilaire consacré au cinquantenaire de la Grande révolution socialiste d'Octobre.
(Jubileumi gyűjtemény a nagy októberi szocialista forradalom 50. évfordulója alkalmából.)
EB, 1970. VI. t. 1. f. 96.

- Смирнов, А.С., Большевики и крестьянские съезды в период двоевластия.
(A bolsevikok és a paraszt-kongresszusok a kettős hatalom idején.)
VIK, 1970. f. 10. 59-74.
- С.М. Буренный, Против искажения исторической правды.
(A történeti igazság eltorzítása ellen.)
VIK, 1970. f. 2. 109-114.
Egyes történetírók eltorzítva, leegyszerűsítve ábrázolják a polgárháború egyes katonai vezetőinek életutját. (Mironov, Dumenko, stb.)
- Светачов, М.И., О роли китайских милитаристов в антисоветской интервенции на Дальнем Востоке.
(A kínai militaristák szerepéről a szovjetellenes intervencióban a Távol-Keleten.)
NNI, 1970. f. 5. 36-48.
- Kretzulesco, E.: Lénine a la réunion du Comintern de 1920 d'après le témoignage d'un révolutionnaire roumain.
(Lenin a Komintern 1920-as gyűlésén egy román forradalmár tanúbizonysága alapján.)
RHD, 1970. jan.-jun. t. 84. f. 1-2. 97.
- Яковлев, В.М., В.И. Ленин и проблемы госкапитализма в Советской России.
(Lenin és az államkapitalizmus problémái Szovjet-Oroszországban.)
VI, 1970. f. 12. 10-25.
- Г.В. Петряков., В.И. Ленин - руководитель и организатор социалистического строительства.
(V.I. Lenin, a szocialista építés vezetője és szervezője.)
VIK, 1970. f. 1. 110-118.
Lenin 100. születésnapja alkalmából kiadott, s Lenin életével és tevékenységével foglalkozó, vagy Lenin műveit tartalmazó szovjet irodalom áttekintése, a párttörténetet tanulmányozók számára.
- С.А. Федюкин, В.И. Ленин о привлечении старой интеллигенции к сотрудничеству с Советской Властью.
(V.I. Lenin a régi értelmiség bevonásáról a szovjet hatalommal való együttműködésbe.)
VIK, 1970. f. 1. 44-57.
A dolgozó értelmiség helyének meghatározása a szocializmus építésében - szerves részét képezi a proletárdiktatúráról szóló lenini tanításnak. Lenin írásai alapján ismerteti a szovjet kormány vonatkozó politikáját.
- М.М. Лемещук, В.И. Ленин про Вроцни Сили Радянської держави.
(Lenin a szovjet állam fegyveres erőiről.)
UIZs, 1970. f. 2. 3-9.
Közli a témára vonatkozóan megjelent legújabb szovjet irodalom bibliográfiáját, majd Lenin művei s a korabeli párthatározatok alapján fejti ki a kérdést.

- Верховцев, И.П., Утверждение ленинских принципов руководства хозяйственным строительством.
(A gazdaságirányítás lenini elveinek jóváhagyása.)
VIK, 1970. f. 3. 83-95.
Az OK(b)P IX. kongresszusának 50. évfordulójára.
- Напрасных, Е.А., В.И. Ленин о восстановлении и развитии нефтяной промышленности.
(Lenin az olajipar helyreállításáról és fejlesztéséről.)
VIK, 1970. f. 9. 74-86.
- Непорожный, П.С., Принципы плана ГОБЛРО и развитие энергетической страны.
(A GOELRO elvei és az ország energetikai fejlődése.)
VI, 1970. f. 12. 3-9.
- М.П. Пиха., КП Украины - организатор всенародного пикетирования в поддержку Червоної Армії /1921-1941 pp./
(Az Ukrán KP a Vörös Hadsereg megerősítéséért. 1921-1941.)
UIZs, 1970. f. 2. 51-59.
Gazdag levéltári anyag alapján írott tanulmány.
- М.В. Коваль., Перебазування продуктивних сил УРСР на схід Радянської країни /1941-42 pp./
(Az ukrán termelőerők bázisának áthelyezése a SzU keleti vidékeire, 1941-1942.)
UIZs, 1970. f. 2. 19-26.
Ismerteti a kérdés legújabb szovjet irodalmát, majd a korábbi feldolgozások felhasználásával nyújt részletes képet a kérdésről.
- Малолетова, Н.П., Численность и состав рабочих легкой промышленности СССР в 1945-1965 гг.
(A szovjet könnyűipari munkások létszáma és összetétele 1945-1965-ben.)
IZ, 1970. f. 86. 298-325.
- А.М. Гиндин, С.Г. Маркин, Развитие национальных отношений в СССР и осуществление ленинских идей интернационального воспитания трудящихся.
(A nemzetiségi viszonyok alakulása a SzU-ban, a dolgozók internacionalista szellemben való nevelésére vonatkozó lenini eszmék megvalósítása.)
VIK, 1970. f. 2. 29-41.
- А.И. Лутченко, В Институте марксизма-ленинизма при ЦК КПСС.
(Az SzKP KV mellett működő Marxizmus-Leninizmus Intézetben.)
VIK, 1970. f. 2. 151-155.
1969 dec. 3-án az IMEL-ben értekezlet a párttörténeti kutatások koordinálása érdekében.
- Ю.П. Петров, О характере историкопартийного исследования.
(A párttörténeti kutatás jellegéről.)
VIK, 1970. f. 2. 72-87.
Aktuális és fontos a párttörténeti kutatás metodológiai és metodikai problémáinak kidolgozása. Felhívja a figyelmet a histo-

rizmusra és a pártosságra, a burzsoá ideológia elleni harcra, a párttörténet-centrumú kutatás és történetírás fontosságára, a téma-ismétlés elkerülésére, stb.

D.M. Майоров, Новое издание учебника "История КПСС".

("Az SzKP története" 6. mű új kiadása.)

VIK, 1970. f. 3. 102-107.

Hangsúlyozza, hogy az új, 3. kiadásban fokozottabban érvényesül Lenin elméleti öröksége.

Hertzfeldt, R., F., Zimmermann, F.: О фальсификации ленинизма в Западной Германии.

(A leninizmus meghamisításáról Nyugat-Németországban.)

VIK, 1970. f. 8. 44-56.

Az utolsó 15 év történeti irodalmából elemzi a Lenin tevékenységével és az SzKP történetével foglalkozó műveket.

Herzig, M.: Zur Entwicklung des Schulfernsehens für den Geschichtsunterricht in der Sowjetunion.

(Az iskolatelevízió fejlődése a történettanításban a Szovjetunióban.)

JGSLE, 1970. t. 14/1. 169-177.

Colletti, L.: The Question of Stalin.

(A Sztalin-kérdés.)

NLR, f. 61. 1970. 61-81.

Mickiewicz, E.: The Modernization of Party Propaganda in the USSR.

(A pártpropaganda modernizálása a Szovjetunióban.)

SR, 30.k. f. 2. 1971. jun. 256-276.

A cikk a propagandistaképzéssel foglalkozik.

Fletche, C.W.: Religious Dissent in the USSR in the 1960s.

(Vallási elégedetlenség a Szovjetunióban az ezerkilencszázhatvanas években.)

SR, 30.k. f. 2. 1971. jun. 298-316.

A szerző ismerteti a főbb szovjetunióbeli vallásokat, gyülekezeteket, szektákat.

Georgiev, K.: Dokumentannalen der bulgarisch-sowjetischen Freundschaft in den Jahren nach dem zweiten Weltkrieg.

(Dokumentum-gyűjtemény a szovjet-bolgár barátságról a második világháború utáni években.)

EB, 1970. t. VI. f. 1. 101-109.

USA

Adams, W.P.: Das Gleichheitspostulat in der amerikanischen Revolution.

(Az egyenlőség követelése az amerikai forradalomban.)

HZ, 1971. t. 212. f. 1. 59-99.

A polgárháború folyamán az egyes államok jogi kodifikációs munkálatai hogy követelték az egyenlőséget, s hogy öltött testet a Függetlenségi Nyilatkozatban.

Kleber, L.C.: The presidential election of 1876.

(Az 1876-os elnökválasztás.)

HT, 1970. t. 20. f. nov. 806-812.

- Polreichová, H.: "Cleometristé" a problémy amerického hospodářského vývoje v XIX. století. Poznámky k současnému stavu hospodářských dějin v USA.
("Cleometristák" és a XIX. századi amerikai gazdasági fejlődés problémái. Megjegyzések az amerikai gazdaságtörténetírás jelenlegi állapotához.)
CCH, 1970. 18. f. 4-5. 411-440.
- Малков, В.Д. Ф.Энгельс и американское рабочее движение.
(F. Engels és az amerikai munkásmozgalom.)
VI, 1970. f. 11. 18-33.
- Frezza Biccocchi, D.: Propaganda fascista e comunita italiane in USA: la Casa Italiana della Columbia University.
(Fasiszta propaganda és olasz közösség az Egyesült Államokban: A Columbia Egyetem Olasz Háza.)
SST, 1970. okt.-dec. f. 4. 661.
- Schlauch, W.: American policy towards Germany, 1945.
(Amerika német politikája. 1945.)
JCH, 1970. t. 5. f. 4. 113.

Közel-, Távol-Kelet, Afrika

- Миллер, А.Ф. Кемал Ататюрк. Ранние годы.
(Kemal Atatürk. A korai évek.)
NAA, 1970. f. 6. 68-83.
- Singer, M.: Beyond tradition and modernity in Madras.
(Tul a tradíció és modernség fogalmán Madrasban.)
CoSSH, 1971. ápr. t. 13. f. 2. 160-195.
Társadalmak és kulturák typológiájában a "modern versus traditional" osztályozás túlhaladottsága, modernizáció: kulturális változás folyamata, tradicionális strukturák, mint a modernizáció elősegítői Indiában.
- Macfarlane, I.: Akbar and the Jesuits. Christian missions from Goa at the Mughal Emperor's court.
(Akbar és a jezsuiták. Goai keresztény misszionáriumok a Mughal oszászári udvarban.)
HT, f. 7. 1970. July. 464-471.
- Galbraith, S.: Italy, the British East Africa Company and the Benadir Coast. 1888-1893.
(Itália, a Brit Keletafrikai Társaság és a Benadir partvidék.)
JMH, 1970. dec. t. 42. f. 4. 549-563.
- Khare, R.S.: Home and office: some trends of modernization among the Kanya-Kubja Brahmins.
(Mindennapi élet és közélet: a modernizálódás felé mutató irányok a kanya-kubjai brahminok között.)
CoSSH, 1971. ápr. t. 13. f. 2. 196-216.
A tradíciókkal átszótt magánélet és a modern, összetett szerkezetű hivatalos élet összeegyeztetése egy északindiai urbánus társadalomban.

Duala-M'Bedy, L.J.: Die Problematik afrikanischer Staatenbildung.

(Az afrikai államalakulat problematikája.)

VfZg, 1970. f. 3. 294-319.

Elemzi az afrikai nacionalizmus eredetét (nem afrikai eredetű), létezését és várható kihatásait. Részletesen leírja és elemzi a nigériai forradalom lefolyását, eredményeit, mint az afrikai kontinens példáját.

Hundt, W.: Ökonomische Aspekte der Entwicklung in Tansania.

(A Tanzániai fejlődés gazdasági aspektusai.)

ZG, 1970. f. 12. 1578-1596.

A TANU (Tanganyika African National Union) harcának problémái, a szakszervezetek szerepe a független és nem-kapitalista fejlődés megszilárdításában.

Vinogradov, A., Waterbury, J.: Situations of contested legitimacy in Morocco: an alternative framework.

(Vitatott törvényesség alapuló helyzetek Marokkóban - egy másik rend szerkezete.)

CcSSH, 1971. jan. t. 13. f. 1. 32-59.

Elégtelen államapparátus esetén, erős központi hatalom híján a társadalom strukturájából alakult belső mechanizmusok működése szerény anyagi bázis mellett, a törzsi szervezetek biztonsági csoportjai.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Felelős kiadó: MTA Történettudományi Intézete
A folyóirat egyedárusítója: Akadémiai Könyvesbolt,
Budapest, V., Váci utca 22.
a Magyar Történelmi Társulat (Budapest, I., Uri utca 51/53)
tagjai illetményként kapják a folyóiratot
A borítólapot tervezte: Bozóky Mária

735853 MTA KESZ Sokszorosító. F. v. : Szabó Gyula